

antologie de filosofie românească

1253

antologie de filosofie românească

«Filosofia este așezarea ființei lumii în noțiuni, spre a căror stabilire judecata nu se servește de altă autoritate decât de-a sa proprie...»

Un novelist român spunea că dracul când n-are de lucru își cîntărește coada, omul când n-are ce lucra face filosofie. Această aplicare a unui proverb popular la filosofie în genere, și la idealism în special, e adevărată, în următorul înțeles. Când omul, înzestrat de natură cu o porție de creieri mai mare decât semenii săi, n-are de lucru, nu muncește pentru hrana de toate zilele, atunci nu face ca plebea spirituală, care-și omoară vremea în petreceri deșerte, ci-și cîntărește puterile sufletului său, filosofează, sau produce ceva din puterea minții, se ține de știință, de literatură, de arte...

Filosofia are valoare critică, ea crește intelectul, îl dezvăță de la lenea cugetării și de la încrederea prea mare în idei străine, o deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic și a cumpăni fiecare cuvînt înainte de a-l așeza într-o teorie.»

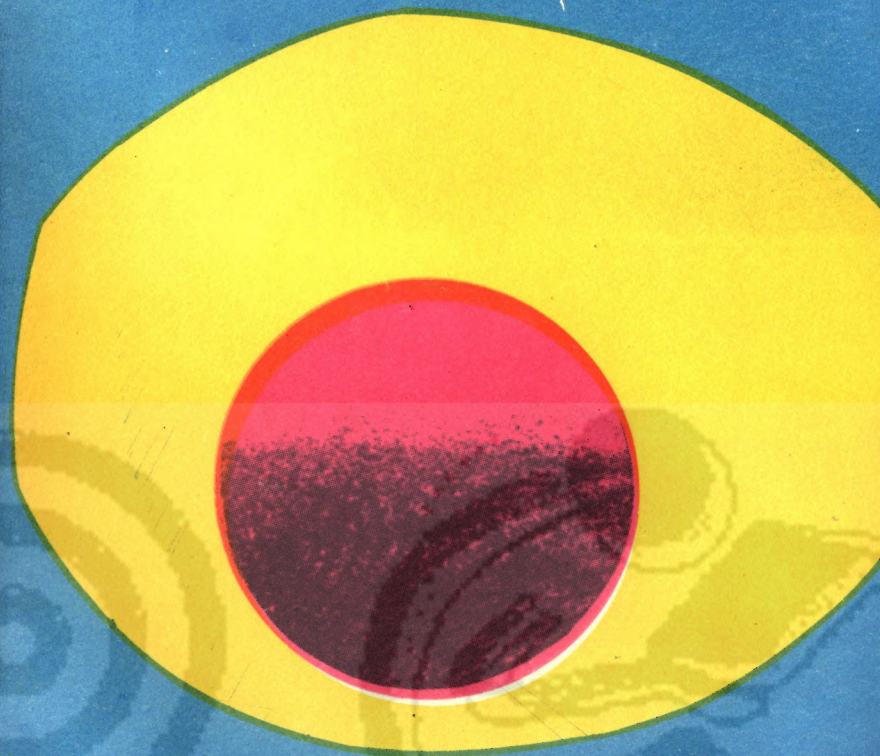
MIHAI EMINESCU

editura minerva

Vol. I-II-III, lei 24

antologie de filosofie românească

Ilustrația copertei: *Francisc Kalab*

antologie de filosofie

românească

ANTOLOGIE, PREFĂȚĂ ȘI PREZENTĂRI DE
MIRCEA MĂCIU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1986

EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Pentru ediția de față toate drepturile rezervate
EDITURII MINERVA (B.P.T.)

P R E F A Ț Ă

Valorile filosofice ale trecutului reprezintă componente fundamentale ale spiritualității naționale contemporane. Ele se cer cunoscute, însușite și integrate, în ceea ce au valid, peren, patrimoniului cultural actual.

Cunoașterea și repunerea lor, de fiecare dată, în circulație, la parametrul gândirii epocii respective, reprezintă o datorie pentru fiecare ctitor de idei. În felul acesta se asigură *continuitatea*, între trecutul, prezentul și viitorul cercetărilor omenești; *completarea* permanentă a tabloului spiritual asupra lumii materiale; *pătrunderea* adânc în macro- și microcosmos; *perfecționarea* procesului cunoașterii, *ridicarea* lui la nivelul cerințelor practicii social-istorice a prezentului.

„Fiică a epocii“ sale, cum a denumit-o Hegel, filosofia aduce cu sine, de fiecare dată, *dimensiunile spirituale* ale poporului respectiv, *profundimile gândirii* lui, *capacitatea sa de creație*, *rezultatele acțiunii* sale. În ea se revarsă, sint cuprinse, structurate și redate ca un tot realizările științelor practicate de națiunea respectivă de-a lungul istoriei sale.

Dimensiunile formative ale filosofiei depășesc cu mult granițele unei discipline obișnuite, ea ajutînd pe orice om să-și construiască o imagine completă asupra lumii, dîndu-i posibilitatea să cuprindă și să înțeleagă umanitatea, drumul acesteia către împlinire.

Și istoria filosofiei românești ne arată drumul pe care l-a străbătut spiritualitatea românească în procesul realizării sale continue. Este vorba nu numai de rolul hotărîtor în creația, cultura, civilizația poporului nostru, ci și de amprenta pe care a pus-o geniul românesc asupra gândirii filosofice universale, de ceea ce au dat gînditorii noștri omenirii, spiritului universal.

Indiferent dacă este apreciată, în plan universal, ca o filosofie „mare“ sau „mică“, pentru noi ea reprezintă *sumumul* aspirațiilor noastre și exprimă cu fidelitate calitățile fundamentale ale poporului român, spiritul său constructiv, pașnic, de dăruire pentru cauza umanității. Investigarea și cunoașterea cîmpului ei de idei, a problemelor cu care s-a confruntat, ne duce în lumea marilor momente ale spiritului uman universal: *umanism, lumism, raționalism*.

Nu întotdeauna și la toate popoarele gîndirea filosofică s-a mulat după orînduirea socială dată. Ca fapt de conștiință, filosofia a luat-o, în multe rînduri, înaintea socialului, a faptelor și activităților comunității umane.

Așa se explică de ce deși apărută mai tîrziu decît în Occident, filosofia românească a cuprins întreaga problematică a cunoașterii umane și a dat producții pe măsura spiritului filosofic universal. Momentele pe care le-a cunoscut, etapele pe care le-a străbătut, direcțiile pe care a evoluat sînt aproape aceleași ca oriunde în lume: gîndirea filosofică veche; începuturi ale filosofiei; etape ale dezvoltării filosofiei românești; direcții de dezvoltare și afirmare ale filosofiei românești.

Filosofia românească s-a afirmat și s-a dezvoltat, ca în oricare parte a lumii, de fiecare dată, în fiecare epocă, pe fundalul unor realități sociale materiale și spirituale date. Tăria ei se măsoară nu numai prin producțiile pe care le-a dat, ci și prin rezistența pe care a opus-o în anumite momente, ideilor și teoriilor retrograde, din interior sau din afară.

Schimbată de la o epocă la alta, îmbogățită, redresată, completată cu tot ce s-a realizat mai bun pe drumul dezvoltării societății omenești, spiritualitatea românească a exprimat aspirațiile masei și le-a impus elitei. Nici Eminescu, nici Conta, nici Blaga, nici Enescu, nici Brăncuși nu au creat și nu puteau crea în afara spiritului popular. Ideea unui transplant al unor idei din afară apare astăzi, ca și atunci, vetustă, inconsistentă.

I. GÎNDIREA FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ VECHĂ

În planul spiritualității naționale există o etapă pe care o denumim ca fiind *filosofia veche*. Ea este dominată în special de idei și gînduri ce s-au transmis, de la o epocă la alta, oral, prin tradiție. Menirea lor era, mai ales, de a *conserva* tot ceea ce se dovedise a fi folositor practicii sociale, tot

ceea ce concura în a face pe om apt să cunoască și să înțeleagă lucrurile care-l înconjurau, faptele menite să-i ascuță mintea și să-i întărească brațul.

Evident, dacă în spațiul pe care-l locuim din moși strămoși, nu putem vorbi de o filosofie clasică, precum în Grecia Antică, nici nu se poate ignora că o gândire simbolică filosofică care-și imagina într-un anume fel lumea, ordinea socială a existat. Credem că este suficient să amintim *scenariile mitico-rituale ale lupului, cultul lui Zamolxis, obiceiurile agrare, circulația cultelor orientale în Dacia Romană* și am avea destule dovezi privind existența unei gândiri filosofice antice.

Filosofia românească aduce cu sine *modul de gândire* și acțiune al oamenilor locului, *modul lor de a înțelege* și a se integra mai ales *genera-lului, mentalitățile lor, scopurile* care i-au călăuzit în viață.

Nu este simplă aserțiune că fiecare popor își are filosofia sa, ci o realitate de necontestat. Întreaga ființă a unui popor poartă cu sine o anume spiritualitate, ca o parte componentă a existenței și ființării sale. Este cuprinsă în toate actele sale, în voința și caracterul său, în tot ceea ce gândește și face, în modul cum *concepe, realizează și perpetuează* valorile materiale și spirituale.

Pe acest fundal a cărui origine se pierde în „negura“ veacurilor apare și se formează și filosofia, Ca „știință“ a *totului, a întregului, a relațiilor și raporturilor* dintre lucruri, dintre lucruri și oameni, este cuprinsă și exprimată în tot ce formează la un moment dat, o colectivitate umană, un popor, o națiune.

Vechea zestre spirituală s-a păstrat și perpetuat, de la o generație la alta, în obiceiuri și tradiții, legende și basme, bazate pe conștiință, mod de a fi și de a se comporta. Ea a devenit și s-a consolidat o dată cu veacurile, o dată cu experiența, cu viața istorică. Nu poate fi ignorat în acest sens, rolul pe care l-a avut în trecut clerul și unele lăcașuri de cult, care, în condițiile vitrege de atunci, au contribuit la menținerea spiritului național, la conservarea limbii, a tradițiilor, a obiceiurilor de nuntă, botez, moarte, de familie, de comunitate umană. La mulți dintre oamenii bisericii sfaturile, îndemnurile, povețele, ideile pe care le răspîndeau în mase aveau un pronunțat caracter laic, reflectînd modul de viață al mirenilor, nevoile lor sociale.

Pătrunzînd în domeniul basmului, al baladei, al poeziei populare prezența cugetării filosofice este și mai evidentă. În ele se identifică natura

umană cu cea cosmică. Sufletul omenesc supraviețuiește în plante, în animale. Personificarea omului capătă înfățișări universale. Soarele, luna, astrii, munții, râurile devin ființe omenești, fete sau băieți care se iubesc, au copii etc.

Se vede aici, așa cum spune Mircea Eliade, *preferința* românului de a se confrunta nu cu individul, ci cu „colectivitatea“, cu generalul. Căci „el vrea să se impună fără nici un adversar“. Singurul lucru pe care-l caută și pe care vrea să-l găsească este *adevărul*. Lui i se închină, pe acesta îl slujește.

Miorița sau *Meșterul Manole* ni-l arată pe om confruntându-se cu cosmosul. El nu poate să reducă faptele sau activitățile lui la un individ, gândirea sa la particular, ci, integrându-se (dar și căutând să i se opună, adică să se lase cuprins prin opoziție) numai cosmosului, din care este conștient că face parte, dar în care se integrează cu *personalitatea* lui.

În filosofia românească încă de la începuturi s-a căutat cuprinderea și descifrarea unui fapt în toate implicațiile sale. Indiferent de epocă, ea a revenit de fiecare dată la o concepție unitară și organică, capabilă să surprindă și să redea întregul. Nota dominantă a poporului nostru o reprezintă eforturile lui, bazate pe istoria științei, către o *cunoaștere conexuală integrală*. Nu faptul ca atare, individual, ci *raporturile* lui cu Universul, pe care atunci când îi este potrivit caută să-l înfrângă.

De fapt, întreaga cultură populară românească, nu numai *Meșterul Manole* sau *Miorița*, ne dezvăluie unitatea *fundamentală* a fenomenelor spirituale românești, *creația, dorința de împlinire în armonie cu Cosmosul în care trăim și fim, și pe care-l umanizăm* cu prezența noastră. Fenomenele necunoscute sau prea puțin cunoscute devin factori creatori ai mitologiilor, ai basmelor, ai baladelor și poeziilor populare. Răspîndirea lor în popor, cum spune Lazăr Șăineanu „nu a rămas fără acțiune asupra imaginației sale“. Verbul basmelor, versul baladelor și al poeziei populare, acțiunile lor pun, de fapt, în evidență „profunde idei filosofice, astronomice, religioase“. Ele *aduc în prim plan o gândire capabilă să redea generalul*.

Fondul pe care se zămislește gândirea filosofică românească este, după cum se vede același ca și aiurea: *munca*. În lungile seri de iarnă, când se luca cu furca ori la „cusătură măiastră“, seri însoțite de sfaturi și glume, de risete și hîrjoneli, atunci, spune Nicolae Iorga „se ascuțește mintea, se

vădește spiritul, se dezvăluie înțelepciunea înăscută, se face marele concurs al inteligențelor . . .“.

Prin izvoare, prin modalitățile de realizare, prin formele de manifestare, gândirea filosofică este legată de un anumit spațiu și timp. Ea este rodul gândirii și al activității; nu al omului *in abstracto*, ci al omului real, concret, legat și exprimând interesele, năzuințele, idealurile unei comunități umane date.

II. RENAȘTEREA FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ

În planul spiritualității naționale filosofia, ca disciplină distinctă, își face vizibile primele manifestări încă de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de al XVI-lea, în scrierile cronicarilor, ale marilor cărturari, care, *reînmodind* firul tradiției culturale autohtone, întreruptă temporar de valurile populațiilor migratoare, se impun în fața Europei civilizate cu o rară strălucire și competență intelectuală. Dacă ar fi să cităm doar opera și activitatea lui Nicolaus Olahus, Nicolae Miclesul-Spătarul, Constantin Cantacuzino, bine cunoscute și apreciate în epocă, și încă ar fi suficient.

Operei și activității lor li se adaugă, în mod evident, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Acest monument al culturii române, cu o profundă semnificație: ca *manual de politică* și *corpus de norme și reguli morale pentru cel ce conduce un stat*, s-a impus și ca o creație întemeiată pe o *concepțiune foarte clară despre lume și viață*.

Opera, deși realizată pe fundalul unei gândiri religioase, depășește însă condiția epocii. Caracterul ei laic, izvorit direct din social și din activitatea de zi cu zi a domnitorului, se impune imediat cititorului. *Evanghelia* sau *Cartea sfântă* oferă pentru autorul *Învățăturilor* . . . mai ales prilej de meditație și reflecție, îndemn la gândire, la judecată, la raționament.

Neagoe își îndeamnă fiul să-și păstreze nealterată *independența* de gândire și acțiune. Principiile sale morale sînt curajul, vitejia, dragostea de neam și țară, spiritul jertfei de sine pentru cauza neamului său, cumpătare, umanitate etc. Prin toate acestea se va realiza un om „desăvîrșit și întreg“.

Ideea filosofică românească este accentuată prin corespondența lui Olahus cu Erasm de Rotterdam, prin contactul lui Cantacuzino cu „atmosfera renașcentistă“ a Italiei, prin pribegiile lui Miclesul-Spătarul prin Europa

și peregrinările sale prin Asia. Pregătirea acestor mari gânditori în spațiul culturilor și civilizațiilor romane, grecești, bizantine face din dinșii deschizători ai *umanismului cultural* în cele trei țări române, promotori de seamă ai descătușării spiritului național și ai impunerii lui în plan european. Idei privind natura morală a omului, spiritul său civilizator, privind artele liberale preluate și prelucrate după izvoare romane sau grecești, înfățișate îndestul în lucrările amintite, le conferă acestora și importante atribute filosofice.

În atmosfera generală a epocii, cărturarii au stimulat îndemnul către gândire și acțiune proprie. Alături și împreună cu ideile purtate de popor din veac în veac în legendele sale, completându-se și susținându-se unele prin altele, gândurile lor au fost cuprinse și cristalizate, în timp și spațiu, în opere ce nu pot fi ocolite sau ignorate, dacă cineva dorește să cunoască *filosofia Renașterii românești*.

Orientarea spiritului românesc către cele lumești, menite a fi cunoscute și aplicate spre înnobilarea ființei umane, se va amplifica și materializa în opera și creația a doi dintre cei mai mari gânditori români, Dimitrie Cantemir și Samuil Micu Clain. Cu ei începe de fapt *filosofia românească*. Multe dintre producțiile lor sînt concepute și realizate ca *lucrări de filosofie*. În fond, și unul și celălalt încearcă un sistem propriu de filosofie, merit să pună în evidență rolul de tribunal suprem al intelectului.

Cantemir este primul dintre gânditorii români care încearcă, nu fără izbîndă, să închege un sistem filosofic. El a realizat, în consonanță cu gândirea filosofică universală, o *etică*, o *metafizică*, o *logică*, fapt care se poate observa chiar și din simpla enumerare a lucrărilor sale: *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea* (1698) — prima lucrare de etică, expusă sistematic, încheșat, cu o coerență și o structură internă bine conturate — este un *adevărat tratat despre morală și educație*; *Sacrosanctae scientiae indepin-gibilis imago* (1700), care este tradusă de N. Locusteanu, nu lipsit de teme, sub titlul *Metafizica și Compendialum universae logices institutionis* (1701) denumit și *Mic manual de logică*.

Nu mai puțin importante sînt și lucrările lui Samuil Micu transpuse în românește după *Elementa philosophiae*... a lui Baumeister, *Logica, adevărat partea cea cuvîntătoare a filosofiei* (1799); *Legile firei, ithica și politica sau filosofia cea lucrătoare* (1800).

Operele lui Cantemir și Samuil Micu cuprind întreaga problematică filosofică a epocilor de pînă la ei, ideile lor fiind extrase sau implicîndu-se în toate domeniile naturii sau societății. Și, ca orice operă de început în cadrul unei culturi naționale, ea exprimă atît tendințele progresului cunoașterii, ale construcției spirituale proprii, cît și inconsecvențele, neconcordanțele ce rezultă din climatul spiritual-teologic în care au crescut și s-au format și din dorința lor de a dezvolta știința prin cunoașterea existenței, a cauzelor lucrurilor, fenomenelor etc.

Problemele *existenței*, ale *determinismului*, ale *cunoașterii* ocupă un loc central în opera și activitatea lui Dimitrie Cantemir și Samuil Micu. Ei abordează aceste domenii și le analizează în spiritul *raționalismului renascentist*, al separării planului științific de cel teologic.

Raționalismul, umanismul, spiritul laic, interesul lor pentru fenomenele naturii, încrederea în individualitatea creatoare a omului reprezintă coordonate fundamentale ale întregii lor creații teoretice-filosofice. Atracția lor către științele profane, mai ales către istorie, îi va determina, în cele din urmă, să recunoască necesitatea separării științei și filosofiei de teologie. În *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (Dimitrie Cantemir) și *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* (Samuil Micu), istoria ni se înfățișează ca o știință întemeiată pe dovezi, pe demonstrații raționale, deasupra tuturor științelor. După cum ne spune Micu Clain „istoria este dascălul tuturor lucrurilor, și bisericești și politicești, că ea nu numai cu cuvinte, ci și cu pilde adeverează cele ce învață“.

Semnificația operei lui Cantemir nu trebuie căutată numai în ceea ce a vrut să construiască pe tărîmul eticii, al metafizicii, al logicii, al istoriei, antropologiei, etnografiei etc., ci și în disputa cu scolastica, cu neoaristotelismul, cu Aristotel direct. Chiar dacă în această dispută nu s-a situat întotdeauna pe un plan mai înalt, prin polemica purtată el își afirmă nonconformismul, independența sa spirituală, dorința de a spune și crea ceva personal, propriu, numai al său.

Cu opera și activitatea lui Dimitrie Cantemir se impune de la început, și *personalitatea* filosofiei românești pe plan universal. Cunoscute și recunoscute în epocă lucrările sale, fiind scrise în latină, germană, rusă, turcă, circulă și sînt citate de marii filosofi ai epocii. Este suficient să amintim doar aprecierile de care se bucură opera lui Cantemir în fața lui

Leibniz, și a Academiei germane, la solicitarea căreia a scris *Descriptio Moldaviae* și al cărei membru a fost.

Caracterul laic, raționalist, social-politic implicat al filosofiei românești s-a accentuat cu opera și activitatea lui Samuil Micu Clain. Scrierile lui filosofice, întemeiate pe ideile luminismului, propun și cultivă *rațiunea omenească*. Ideile pe care le dezvoltă, filosofia pe care o promovează sînt izvorîte din credința în forța istoriei naționale, în forța comunității umane căreia îi aparținea — *poporul român*.

Opera sa poartă marca unei mari personalități. Ideile filosofice preluate, prin Baumeister, de la Leibniz, care circulau în întreaga Europă, sînt tălmăcite și date spre asimilare românilor de către Micu într-un mod cu totul original. Traducerea sa se caracterizează, în primul rînd, prin încercarea de a prezenta cititorilor români un text cît mai inteligibil.

De reținut că pentru Samuil Micu filosofia are trei părți constitutive: **legile firii** sau metafizica, **etica** sau învățătura obiceiurilor, **politica** sau învățătura care dă îndreptări de înțelepciune. Menirea ei este de a ajuta pe tineri „ca să poată ales gîndi”.

Strălucitului reprezentant al Școlii Ardelene i se pare firesc, natural ca filosofia să devină un instrument prin care tineretul să poată gîndi și face lucrul bun. Prin ea se pot studia și cunoaște natura, obiceiurile oamenilor, istoria lor, cum trebuie ocîrmuită obștea omenească.

La o privire mai atentă asupra operei celor doi mari filosofi români, Dimitrie Cantemir și Samuil Micu, observăm că ei *concep filosofia ca un tratat al lucrului bun și bine făcut*. Pentru ei *natura, societatea, omul* reprezintă un *tot indestructibil*. Filosofia este știința acestui tot, a relațiilor și raporturilor dintre acești constituenți. Și *metafizica*, și *logica*, și *etica*, și *politica* reprezintă, și pentru Dimitrie Cantemir și pentru Samuil Micu, sfere ale cunoștinței asupra lucrurilor ce intră în contact, direct sau indirect, cu omul.

În opera lui Dimitrie Cantemir și Samuil Micu filosofia este concepută și realizată în toată diversitatea sa. Nu este vorba numai de cele patru părți componente ale filosofiei — *metafizica*, *logica* — *etica* și *politica*. Însăși arhitectura, structura ei internă se prezintă într-o concepție unitară, atotcuprinzătoare. Problemele privind ontologia, spațiul, timpul, mișcarea, cauzalitatea, cunoașterea etc. sînt cuprinse, analizate și redată, cît se poate de amplu.

Și astăzi, cînd cunoașterea a înaintat extrem de adînc în esența lucrurilor, a raporturilor și relațiilor dintre ele, filosofia lor se prezintă la nivelul competitivității. Lectura textelor lor, urmărirea atentă a discursului lor filosofic, reflecția în marginea judecăților lor de valoare privind rolul și importanța filosofiei în planul cunoașterii umane, al practicii și activităților sociale ne arată un înalt grad de înțelegere și pătrundere a lumii naturale și sociale.

Ideile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir și Samuil Micu Clain sînt integrate și dezvoltate apoi în curentul larg al gîndirii și acțiunii Școlii Ardelene. În scrierile învățaților Gheorghe Șincai, Ion Piurariu-Molnar, Petru Maior, Paul Iorgovici, Ion Budai-Deleanu sînt reluate și amplificate, adîncite idei promovate de cronicari, de Dimitrie Cantemir, de alți învățați români. Ele privesc mai ales vechimea, unitatea și continuitatea românilor, egalitatea în drepturi a românilor din Transilvania cu celelalte naționalități constituționale ale țării, libertatea de a învăța în școli românești, dreptul de a primi funcții în stat etc.

Dincolo de latura pur socială, istorică, gîndirea filosofică a Școlii Ardelene se concretizează în fapte și acțiuni menite a ridica statutul filosofiei. Este vorba de *Societatea filosoficească a neamului românesc în Mare Principatu Ardealului*, creată la 1785. *Societatea*... își propune să editeze un periodic *Vestiri filosofești și moralicești*.

Corifeii Școlii Ardelene caută echivalențe pentru termenii inexistenți în limba română sau cu o circulație foarte restrînsă. Ideea de ordine a naturii, de mișcare în natură își găsește locul în multe scrieri ale reprezentanților Școlii Ardelene. Fără mișcarea aceasta, subliniază de exemplu Gheorghe Șincai, „toată lumea ar fi numai un haos“. În cadrul ei nu „ar fi viață, nici putere, nici deplinire, nici frumusețe“.

O asemenea înțelegere și expunere a filosofiei se va amplifica și consolida cu timpul. Ea va deveni nota dominantă a gîndirii, a creației filosofice românești și va stimula sisteme originale de gîndire. Conceperea și construirea filosofiei românești în acest mod unitar are efecte pozitive în toate etapele de dezvoltare a ei: a. Luminismul revoluționar; b. Raționalismul filosofic; c. Raționalismul științific; d. Materialismul, și asigură coerență tuturor direcțiilor ei de dezvoltare: a. filosofia istoriei; b. filosofia dreptului; c. filosofia culturii; d. logică și epistematologie.

III. MOMENTE ALE AFIRMĂRII FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

După constituirea și afirmarea sa în planul cunoașterii noastre naționale, filosofia se integrează științei ca o disciplină aparte, cu obiect și metode de cercetare proprii. Cu timpul ea face și obiectul predării în învățământul românesc. Cursuri de filosofie țin, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Samuil Micu la Școala de la Blaj, Eufrosin Poteca la Academia Sfântul Sava din București, Eftimie Murgu la Academia Mihăileană din Iași, Simion Bărnuțiu la Blaj și Iași.

Cursurile cuprind, practic, toate disciplinele filosofice ale timpului: metafizică, logică, istoria filosofiei, morală, estetică, pedagogie etc. Tematica, conținutul de idei, argumentația sînt la nivelul filosofiei europene. Concepții, teorii și idei filosofice ca cele ale lui R. Descartes, J. Locke, I. Newton, N. Copernic, G. Galilei, W. Leibniz, Im. Kant, Christian Wolf, Fr. Chr. Baumeister ș.a. sînt prezentate amplu în fața cursanților, comentate, discutate, completate și adaptate spiritului românesc.

Literatura filosofică, cartea de filosofie încep să circule cu mult mai multă intensitate în rîndurile familiilor boierești. Multe din acestea aduc pentru copiii lor profesori de filosofie din străinătate: Grecia, Franța, Italia, Austria, Germania. O dată cu activitatea acestora, pătrund tot mai puternic în cele trei țări române ideile enciclopediștilor francezi. Lucrări cum sînt: *Essai sur les mœurs*, a lui Voltaire; *Emile*, *Contractul social*, ale lui J. J. Rousseau; *Mărirea romanilor* a lui Montesquieu; *Logica și etica*, a lui Heneccius și multe altele circulă tot mai intens în rîndurile intelectualității românești.

Această activitate de diseminare a gîndirii și spiritului filosofic cunoaște în etapa imediat următoare o strălucită confirmare prin activitatea unor mari personalități ale științei și culturii românești.

A. DE LA LUMINISM PÎNĂ ÎN PRAGUL MARILOR SISTEME

Prin scrierile și activitățile lor Gheorghe Lazăr, Dinicu Golescu, Iordache Golescu, Gheorghe Asachi, Stanciu Căpățineanu, Ionică Tăutu, Grigore Pleșoianu, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Eufrosin Poteca, Ion Heliade Rădulescu, Eftimie Murgu, Simion Bărnuțiu, George Barițiu, Bogdan Petriceicu Hasdeu deschid o primă etapă de afirmare

în filosofia românească — etapa *luministă*. Este vorba de acea gândire filosofică prin care se combate scolastica, se aduce la viață un nou tip de om, tipul militantului, tipul revoluționarului pașoptist, care dorește să-și construiască, prin forțe proprii, un nou mod de viață, bazat pe gândire și acțiune. Avem mai ales de-a face cu dezvoltarea rapidă a *filosofiei sociale*. Din gândirea occidentală este reținut *tot* ce poate ajuta la modernizarea societății românești, la dezvoltarea spirituală a poporului, la cristalizarea conceptelor sale de muncă, de viață, de cuprindere și explicare a universului natural și social.

În această etapă luminiștii români sînt călăuziți de ideea revoluției, această mare „lege a naturii“ care „conduce omenirea spre progres“. O astfel de idee vine de la Horia și Tudor, care au militat pentru „omul complet“ menit să împlinească istoria. Pașoptiștii ca și predecesorii, au fost dominați de dorința de a „cunoaște adevărul“, de a dezvolta „mugurul frumosului“, de a pune bazele adevărului, ale unei filosofii sociale.

În prim-planul filosofiei sociale au fost situate *cultivarea limbii naționale*, „lățirea“ instrucției, ca să „cuprindă“ tot omul cel muncitor, *tipărirea și difuzarea* cuvîntului scris, *pregătirea oamenilor* pentru viață. Știința filosofiei învață pe om să viețuiască după *vrednicia cuvîntului*, ca și după *faptele sale*. Filosofiei îi sînt încorporate, în această etapă, nu numai logica, metafizica și etica, dar și aritmetica, geometria, geografia, astronomia, gramatica, retorica, știința legilor, ca și istoria universală, istoria naturală, desenul, fizica, chimia etc.

Acum filosofia se identifică, deopotrivă prin sfere de cuprindere și problematică, cu *cunoașterea*. Îndemnul ca cineva să nu rămînă fără filosofie este echivalent cu a nu rămîne fără cunoaștere, a nu rămîne în afara acesteia.

Nu este vorba de o cunoaștere în general, *in abstracto*. Cărturarii din Țara Românească, Transilvania, Moldova au în vedere o cunoaștere diversificată, axată pe activități, pe domenii anume naturale ori sociale. Investigarea naturii umane și a activităților pe care le desfășoară și prin care se definește ca atare intră tot mai complet în atenția acestora.

Valorile realizate în planul cunoașterii „naturalnice“, cum îi spune Eufrosin Poteca, adică din domeniul matematicii, fizicii, chimiei, astronomiei, geografiei; din domeniul socialului, adică istoriei, economiei,

dreptului, moralei; sau din domeniul artisticului, adică retoricii, teorie literare, artelor, pun în evidență o puternică tradiție a creației românești. Prin ele se realizează de fapt integralitatea filosofiei, sinteza pe care aceasta o realizează în planul creației, culturii și civilizației noastre naționale.

Pe un asemenea temei al *cunoașterii integrale* apare, se extinde interesul filosofiei pentru cuprinderea, cunoașterea, explicarea lumii materiale. În actul de cugetare, de reflecție a mării majorității a gânditorilor români nu s-a pus problema unei lumi create, operă a cuiva, a unui creator, dumnezeu sau altă persoană. Avînd la bază spiritul popular realist, credința în lucruri existente, lipsa de fanatism religios, cei mai mulți gînditori au pornit de la ideea unei lumi existente, infinite în spațiu și timp.

Evident, explicațiile pe care le-au dat s-au întemeiat pe datele științei de atunci, știință în plină naștere și dezvoltare. Multe din ideile lor au fost depășite, dar nu infirmate, ci, în bună parte, preluate și duse mai departe. Ele rămîn ca momente în drumul cunoașterii umane. Astăzi avînd la bază o practică social-istorică avansată, cu instrumente puternice de investigație, nu numai raționale, ci mai ales tehnologice, ele ne pot părea puerile, la îndemîna oricărui elev de școală generală ori liceu. Dar pentru secolele XVI, XVII, XVIII, XIX și chiar începutul secolului nostru ele reprezentau o culme a îndrăzelii, a curajului, a cuceririlor științei.

Ideea centrală a gîndirii filosofice a pașoptiștilor și îndeosebi a lui Nicolae Bălcescu, o reprezenta *progresul*. Acesta se putea înfăptui numai prin revoluția socială și națională. Revoluția era pentru ei acea mare „lege a naturii care ducea neamul omenesc către progres”. Prin ea se asigura existența politică a unei nații, libertatea și egalitatea în drepturi a tuturor membrilor ei — premise sigure ale ființării sale.

O altă idee centrală a gîndirii pașoptiștilor o reprezenta *civilizația*. La realizarea acesteia concurînd neîndoios, în concepția lor, „comunicația ideilor” între popoare.

Încrederea pașoptiștilor în realizarea acestor două deziderate se întemeia pe teza că „omenirea nu este staționară”. În concepția lor societatea omenască „înaștează neîncetat”, ea străbate orice piedică pusă în calea progresului. Dezvoltarea societății se desfășoară după legile naturale.

Spiritul constructiv al filosofiei sociale este pus în evidență de întreaga pleiadă a pașoptiștilor români. Cărturari, filosofi, revoluționari, în egală măsură, ei dezvoltă o problematică filosofică ce exprimă, în cel mai înalt

grad, cerințele spirituale ale epocii — lupta împotriva întunericului, a neștiinței, a superstiției. Civilizația, progresul se „razimă“, după ei, pe „facturile științifice“ ca și pe „facturile politice“. Acestea cuprind „izbînzile“ artei, științei, industriei, relațiile oamenilor între ei, relațiile individului cu societatea, ale societății cu individul etc.

În această etapă luminist-revoluționară, se pun foarte accentuat, la ordinea zilei, în mod unitar pentru Transilvania, Țara Românească și Moldova, problemele social-naționale. Pentru gînditorii români luminarea poporului, pregătirea lui profesional-culturală, ideile de dreptate, egalitate, fraternitate, ideile progresului etc. aveau un singur scop final *eliberarea* socială și națională a românilor și *unirea* lor într-un singur stat. La Cluj, București și Iași spiritul filosofic național era același — *gîndire, cunoaștere, acțiune, transformare*. Nicolae Bălcescu, Avram Iancu sau Mihail Kogălniceanu „lucrau“ pentru aceeași ființă — **Națiunea Română**. Lor li se adaugă Ion Heliade Rădulescu, Simion Bărnuțiu, Eftimie Murgu, Cezar Boliac sau alții, cu același țel fundamental, descătușarea poporului din mrejele întunericului și aducerea lui în libertate.

Între marii gînditori ai acestei epoci un loc central îl ocupă Ion Heliade Rădulescu. Renașterea românească a fost anunțată, așa cum am văzut, de Școala Ardeleană, Dimitrie Cantemir, Cantacuzino-Stolnicul, poate chiar de Nicolaus Olahus, *Mss de la Ieud*, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, dar sufletul și inima ei a fost Ion Heliade Rădulescu. El a cuprins și a „luminat“ prin ideile, cultura și activitatea sa aproape totul. Marele cărturar a înțeles, ca nimeni altul pînă la el, trecutul, prezentul și viitorul (destinul) românimii.

Concepția lui filosofică, inteligența lui, farmecul literar, capacitatea de a pătrunde și descifra istoria culturii și civilizației umane și-au pus în mod evident amprenta asupra epocii respective. Omul, pregătirea lui științifică, spirituală, fericirea, înălțarea sa morală ocupă un loc central în opera și activitatea lui Ion Heliade Rădulescu. Pentru el filosofia reprezintă sinteza și rezultatul dezvoltării *tuturor* științelor. Împlinirea ei are loc prin perfecționarea omului social și a instituțiilor sale. Ea este o filosofie a acțiunii, adică „este lumină, adevăr și îndreptare“. Cu ajutorul filosofiei „vor începe tinerii a învăța să se gîndească“.

Spiritul și materia, timpul și spațiul, progresul și conservația, libertatea și mișcarea, teoria și partea practică a istoriei lumii etc. sînt categorii de

care Ion Heliade-Rădulescu se ocupă în mod aprofundat. Termenii acestor *diade*, cum le numește el, sînt „corelativi“, „paraleli“, „simpatici“. Unul presupune pe celălalt, este „împlinirea celuilalt“. Timpul și spațiul, de exemplu, „se complinesc“, dar și diferă: „timpul trece, spațiul stă; timpul se mișcă, spațiul se măsoară; timpul se compune din durate, locul se compune din extensiuni sau durate; timpul este etern, spațiul este nemărginit“.

Analiza pe care o face acestor categorii, semnificației lor, explicațiile pe care le dă, interesul pe care-l poartă elucidării problemelor care se ridică în legătură cu locul pe care-l ocupă în înțelegerea și explicarea lumii materiale și spirituale, rolul pe care-l are în constituirea, ființarea și dezvoltarea acesteia îl situează în avangarda gîndirii filosofice românești a epocii. Prin ideile lui va căuta să faciliteze, cum singur mărturisește, „generațiilor viitoare avîntul spre regiuni mai înalte către perfecționarea umanității“.

Instrumentul prin care filosofia putea fi răspîdită în masa poporului l-a reprezentat *cartea*. El a avut în vedere cartea de orice fel: istorie, drept, politică, economie politică, arhitectură, muzică, etică, antropologie, pedagogie, logică, de știință sau beletristică, cartea originală sau tradusă.

Este bine cunoscut programul său cu privire la înființarea unei *biblioteci universale*. Aici trebuiau cuprinși cei mai remarcabili autori antici și moderni. El cerea a fi traduse acele scrieri care „au contribuit spre împlinirea faptei mari a civilizațiunii, spre formarea minții și a inimei umane, spre perfecția omului“.

Dezvoltarea întregii spiritualități naționale, nu numai a filosofiei, era pusă în dependență de realizarea acestui vast program. Numai o literatură selectată din *creația mare* universală putea „întregi o creștere și forma bărbați în mai multe ramure“. Cartea dezvoltă la fiecare individ sau nație „*stimă către sine*, atît de fructiferă în virtuți și fapte mari, *încrederea de sine*, atît de întreprinzătoare și plină de rezultate fericite“.

Ca și Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu, ca și Ion Ghica și I. Brătianu, ca și Simion Bărnuțiu și Eftimie Murgu, și Ion Heliade Rădulescu credea în forța cărții. Chemarea lui, ca a tuturor pașoptiștilor, „este către România întreagă: munteni, moldoveni, transilvani, bănățeni“. Numai prin carte, preciza el, cele 7 000 000 de români se vor pregăti și-și vor lărgi orizontul științei, vor deveni capabili „a exprima orice cugetare“.

Acum, în această epocă de mare avînt cultural, se dezvoltă o adevărată filosofie a cărții. Era epoca comunicării oricărui gînd și faptă prin carte. Științele, artele, măestriile nu mai puteau fi comunicate, nu mai puteau deveni zestrea întregii națiuni decît prin carte. Pentru Ion Heliade Rădulescu, „civilizat este nu cel ce știe multe numai pentru sine și pentru epoca sa, ci acela care își comunică cunoștințele și le lasă de moștenire la posteritate, spre a se folosi și a ajunge mai departe cu dinsele“.

Dar cel care și-a propus ca program fundamental studierea și cunoașterea, în toate structurile economice, sociale, politice și de limbă, a națiunii române a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu. El a avut, mai mult ca oricare dintre contemporanii săi și instrumente necesare: *intuiție, erudiție, putere de muncă*.

Marele enciclopedist român și-a grefat totul pe știința națiunii. Aceasta reprezenta pentru el realitatea cea mai *completă și complexă*. Națiunea întruchipa și genera totul, prin limba ei. Pentru el „oricare cuvînt oglindește un lucru, o ființă, o idee, o datină“. Și „aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine, precizează savantul român, eu m-am încercat și mai încerc a le apuca cîne-cînește, din ieri și din astăzi ale poporului român“.

În concepția sa, readucerea trecutului în fața prezentului și a viitorului, prin filosofie, nu putea să se facă cenușiu, searbăd, ci plin de sevă și propețime. Stăpînit de o asemenea teamă, el spunea: „pentru ca să poată rodi cu *îmbelșugare* (subl. ns. — M.M.) în brazdele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le aduce seci, searbede, retezate, ci m-am silit și mă voiui sili a le aduce palpitînde de vicață pe ogorul neamului românesc“.

Modul lui de gîndire se apropie de al cronicarilor. De fapt totdeauna și-a luat ca model cronicarii. Pentru el cronicile române „sînt ca un fel de Karlsbad moral și intelectual, în care ne-am putea căuta sănătatea inimii și a spiritului, bărbăteasca energie și vechea pricepere a străbunilor“.

De fapt, gîndirea filosofică a lui Hasdeu reprezintă chintesența gîndirii și acțiunii filosofice a înaintașilor săi. El a cuprins în mod strălucit ideile lor despre cultură, artă, limbă, știință, națiune, popor, societate, comunitate umană, istorie etc., le-a circumscris sfera și le-a analizat și înfățișat cu competență. Pentru el, de exemplu, Eminescu a introdus în poezia românească „adevărată cugetare ca fond și adevărată artă ca formă“.

Ideile sale privind filosofia istoriei sînt construite pe corelația între individ și comunitatea umană, națiunea căreia îi aparține. Cum se dezvoltă

individul, spune Hasdeu, tot așa se dezvoltă și „o națiune“, se dezvoltă și „specia umană peste tot“. O națiune ca și un copil se cere „a fi întărită înăuntrul și a fi apărută de vreme rea din afară“.

Aceleași probleme ale apărării națiunii, ale apărării culturii naționale se pun și pentru George Barițiu, în Transilvania. Programele sale culturale, naționale, de civilizație concură spre același ideal — înălțarea ființei naționale a neamului românesc.

Barițiu era conștient că prin cultură învață pe oameni să cugete, îi luminează, îi ajută să prețuiască lucrurile după temeiurile cele sănătoase ale minții, prin cultură îi învață să fie harnici, iubitori de neam și țară. Prin cultură adevărul se poate afla mai ușor. Pentru el „omul nu se naște, ci se face“; iar el poate fi realizat prin cultură.

Încredințat că adevărul și cultura sînt stîlpi ai emancipării neamului, el dezvoltă o adevărată filosofie a culturii și adevărului. Lor le subordonează totalitatea activităților umane, istoria neamului, politica, diplomația, dreptul, etica etc.

B. RAȚIONALISMUL FILOSOFIC

Ideile filosofice ale pașoptiștilor se revarsă în șuvoiul gîndirii marilor continuatori postpașoptiști.

Spiritul luminișt-revoluționar al acestora fiind preluat și integrat curentului cultural-universitar. Acum, se *amplifică* problematica filosofiei, se *dezvoltă* interesul pentru filosofie, se *introduce* filosofia masiv în învățămîntul universitar, *sporește* dorința întregii intelectualități de a cunoaște și chiar de „a face“ filosofie.

O asemenea direcție de acțiune este alimentată și din afară. Spiritul filosofic european, reprezentat de cartesianism, spinozism, kantianism, hegelianism, feuerbachianism etc., pătrunde și în țara noastră. Gînditorii români pregătiți și formați în țară, dar și în străinătate, la Viena, Paris, Berlin, Roma etc., dornici de a cunoaște, de a pătrunde și studia opera marilor filosofi ai lumii nu rămîn în afara influențelor acestora. După ani de studii și de participări la seminariile unor mari dascăli ai universităților europene, de afirmări cu lucrări proprii în lumea filosofică occidentală, ei sînt receptivi și își consolidează spiritul constructiv, creator de idei pe care-l aduc și-l promovează și de la catedrele universitare românești.

Între promotorii unei asemenea direcții în filosofie un loc important îl are, în această perioadă, Titu Maiorescu. „Copil“ al timpului său, el începe o adevărată reconstrucție filosofică românească. Prin cursurile sale de logică, istoria filosofiei, psihologie, estetică, etică etc., prin problematica pe care o abordează, prin conceptele și categoriile pe care le folosește, el probează contemporanilor, ca și generațiilor viitoare, că există un public capabil să înțeleagă și să asimileze filosofie, după cum existau și oamenii care să o realizeze.

De reținut că niciodată nu a căutat să impună studenților sistemul vreunui filosof, să-și impună ideile sale. Adept al unei autentice libertăți de gândire, el solicita ca profesorul să dea metodă sigură în căutarea adevărului. Sarcina acestuia era nu de a îndoctrina pe student, ci de a-l stimula să gândească, să raționeze, să-și aleagă liber argumentele; profesorul trebuie adică să asigure libertatea spirituală a studentului.

Maiorescu s-a remarcat în epocă, dar nu era o singularitate. Și mai ales nu venea pe un teren nepregătit. Așa cum am văzut, au mai predat filosofie: Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, Augustin Treboniu Laurian la Sfântul Sava, Timotei Cipariu la Blaj, Simion Bărnuțiu și Eftimie Murgu la universitatea ieșeană etc.

Reînnoind tradiția filosofică universitară, Maiorescu afirmă ca și predecesorii, încredere în puterea științei, în capacitatea omului de a cunoaște realitatea, în atotputernicia rațiunii de a sesiza și de a judeca corect evoluția fenomenelor vieții. El promovează în mod constant și susține cu argumente unitatea materială a lumii. Și tot ca o constantă a activității sale filosofice îl reprezintă efortul permanent de a întemeia ideile filosofice, „generalizările“ filosofiei pe valorile științelor pozitive.

În materie de știință, de cunoaștere el cerea ca totul să fie primit cu „bunăvoință“. Cercetarea deschide, spunea Maiorescu, câmp nelimitat cunoașterii umane. Ea ne arată „pășirea neîntreruptă a lumii către o desăvârșire ale cărei margini nu le putem vedea“.

Raționalismul științific nu este însă promovat în filosofie numai de Titu Maiorescu. O dată cu el și după el îi avem pe C. Rădulescu-Motru, Constantin Antoniadă, Dimitrie Drăghicescu, Petre P. Negulescu, Ion Petrovici, Mircea Florian, Anton Dumitriu, Constantin Noica, D. D. Roșca etc., etc. Prin operele și activitățile acestor remarcabili gânditori, și ale altora, citați la alte capitole, filosofia românească cunoaște o remarcabilă împlinire.

Sensul cunoașterii filosofice capătă, în gîndirea și activitatea acestora, noi valențe. Fie că se încearcă o nouă explicație, asupra lumii, ca în cazul lui C. Rădulescu-Motru, prin *concepțiunea energetică asupra naturii*, fie că este vorba de *problema realului pentru simțul comun* (Constantin Antoniadă), *originea socială a conștiinței* (Dimitrie Drăghicescu), *privire generală asupra filosofiei* (P. P. Negulescu), *metafizica și legitimitatea ei* (Ion Petrovici), *rolul și utilitatea filosofiei* (Mircea Florian), *metafizica, știință formală, care interpretează realitatea prin condițiile inteligenței* (Anton Dumitriu), *cunoașterea spornică* (Constantin Noica), *spiritul liber, creator de valori, al omului* (D. D. Roșcă), demersul este același, de a pătrunde și decodifica lumea materială și spirituală și de a o pune la dispoziția omului.

O astfel de idee este îmbrățișată și slujită, prin toată opera și activitatea sa, de Constantin Rădulescu-Motru. Filosofia lui se constituie într-un „sistem original de gîndire“. El este „unitar și consecvent“.

O dată pătruns în *sistemul* lui C. Rădulescu-Motru te copleșește *realismul și raționalismul* personalismului său energetic, *structura teoretică* a acestuia. Teoria propusă de el, deși nu întotdeauna cu consecvență, este *bazată pe știință*. Apariția și evoluția ei sînt legate de reprezentările epocii despre știință și valoarea ei, de reprezentările despre filosofie, de relațiile care se stabilesc între filosofie și știință. În gîndirea lui progresele științei nu sînt nimicitoare pentru metafizică. Dimpotrivă, susține Motru, „progresele științei și ale metafizicii sînt condiționate reciproc“. Și „rezultatele științei speciale găsesc o completare indispensabilă în generalizările metafizicii“.

De reținut că metafizica este luată în sens de știință a principiilor fundamentale ale ontologiei, ale cunoașterii. Nici Motru, nici Petrovici, nici Florian nu o reduc la metodă, la un instrument dogmatic speculativ. Pentru ei, ca și pentru înaintași metafizica reprezintă știința totului, o susținută ridicare pînă la principii, menirea ei fiind aceea de a clarifica conceptele fundamentale, de a sistematiza ideile generale.

O asemenea teză este susținută nu numai de Rădulescu-Motru, ci de majoritatea gînditorilor epocii respective. Ea a fost promovată cu deplin temei și de C. Antoniadă, Mircea Florian, Anton Dumitriu etc. Este vorba de desăvîrșita integrare a filosofiei „în modul de a lucra al științelor pozitive“. Pentru Mircea Florian de exemplu, *divorțul* dintre filosofie și știință „trădează fără înconjur arbitrariul ipotezelor fundamentale“.

Filosofia nu ființează și nu se „face“ în afara științei. Și ea, ca și știința, are nevoie de *a explica*, de a *înțelege*, de a *înțelege*. A face știință e ca și în filosofie „a căuta temeiul explicativ, a arăta că nimic nu stă izolat în lume, ci este susținut, determinat, fundat“.

Scopul general și al științei și al filosofiei este, după cum spune Mircea Florian, *înțelegerea faptelor*. Așadar, conchide acesta, punctul de aplicație al filosofiei e același ca al tuturor științelor pozitive, însă cu o directivă originală ce va fi relevantă: „înțelegerea totală a lucrurilor nemijlocit date“.

Dar valoarea filosofiei nu stă însă numai în strinsa ei legătură cu știința. Faptul că pleacă de la știință îi permite să se reîntoarcă și să fundamenteze teoretic știința. Cu ajutorul filosofiei „reconstruiește“ știința, natura, universul.

În același timp, filosofia relevă rolul activ al „cunoștinței“, faptul că pentru a cunoaște este nevoie de prezența unui om, de conștiința acestuia, necesară împlinirii actului cunoașterii. Numai în felul acesta lucrurile devin ale noastre, le „asimilăm“. Prin cunoaștere avem mai mult, ne îmbogățim, *ne împlinim, și împlinim* lumea care ne înconjoară.

Chiar atunci când cunoașterea filosofică a fost îndreptată de ființa umană asupra sa însăși, ea a însemnat tot o posesiune. Omul a devenit capabil să se posede pe sine însuși, să se stăpânească prin cunoaștere.

Această posesiune nu este însă pasivă. Ea este călăuzită de *principiul acțiunii*, al transformării a ceea ce cunoaștem, a ceea ce posedăm. În acest sens vorbește C. Rădulescu-Motru despre „activitatea“, despre „puterea creatoare a conștiinței omenești“. Metafizica întreține rolul activ al conștiinței, dezvăluie necesitatea unui contact permanent între gândirea logică și experiență.

Omul este împins de nevoi materiale și/sau spirituale să cerceteze, să cunoască, să acționeze. Nu se bazează însă numai pe aceasta. E vorba și de eterna lui „curiozitate de a ști“ și „ce este dincolo de cunoscut“. Acest lucru îl poate face numai prin știință. Ea este instrumentul investigației, analizei, al construcției teoretice.

Dar știința se dezvoltă în deplină armonie cu experiența și pe baza acesteia, după cum experiența înaintează prin teorie, prin știință. Aceasta din urmă, adică știința, s-a născut, cum spune Petre Andrei, din îmbinarea „între experiența muncii și cugetarea filosofică“.

În acest raport dintre munca fizică și munca intelectuală, dintre experiența muncii și cugetarea filosofică rezidă însăși viabilitatea științei, a unui model teoretic sau altul, privind un proces sau altul, un fenomen sau altul. Și această viabilitate i-o garantează societatea, căci obiectele de cunoaștere sînt relevante, alese, gîndite și judecate, întotdeauna, prin prisma intereselor și aspirațiilor.

În calitatea ei de *plusvaloare omenească, de ideal de perfecțiune*, așa cum îi spune Mircea Florian, filosofia luminează procesul muncii și călăuzește rațiunea spre cunoaștere. Ca fapt nu numai ca noțiune, filosofia este și rămîne, prin experiență și știință, un ideal al vieții, o *valoare permanentă*. Prin ea se ridică nu numai activismul, latura constructoare a omului, ci însăși finețea lui spirituală, dorința de a cuprinde și a-și explica totul.

Filosofia nu trăiește însă prin sine, ea nu-și este sieși suficientă. Ci are nevoie de știință, de toate științele. Căci așa cum subliniază și Ion Petrovici orice descoperire științifică deschide o nouă perspectivă pentru cuprinderea și înțelegerea lumii și a vieții. Prin activitățile științelor se asigură *continuitatea* cunoașterii, *împlinirea* filosofiei prin cercetările științifice, *unificarea cunoștințelor* și cuprinderea lor într-un tablou teoretic unitar asupra lumii materiale și spirituale.

Dependentă de cuceririle științelor, filosofia se impune totuși gînditorilor ca o disciplină cu obiect, legi și metode proprii de cercetare. Ea este cuprinsă amplu în programa universitară și susținută cu lucrări de mare valoare.

Autorii sus-citați susțin că științele pozitive, oricît de independente, de autonome, nu trebuie să piardă contactul cu filosofia. Numai cu ajutorul ei pot înțelege *totul* și pot integra acestuia cunoștințele lor particulare circumscrise unui fragment sau altul din realitatea obiectivă.

Spiritul integrator al filosofiei asigură unitatea tabloului teoretic asupra lumii materiale și spirituale. Și totodată, particularizarea și delimitarea obiectului fiecărei științe. Filosofia este nu numai știință a *totului*, dar și știința realității în întregul ei. Adică, filosofia, cum spune Mircea Florian, îmbrățișează realitatea în integralitatea sa.

În concepția raționalistă științele pozitive compartimentează întregul, filosofia îl reface. Și chiar mai mult, unifică factorii obiectivi și subiectivi,

materiali și spirituali. Prin urmare, ea cuprinde și se ocupă cu universalul, cu esențialul realității. Obiectul ei are toată generalitatea.

Semnificativ pentru Mircea Florian, de exemplu, este faptul că filosofia „rămîne un ideal al vieții, o valoare permanentă“. Și ea trebuie împlinită în fapte, nu numai verbal. Ea se întemeiază pe „o cunoștință liberă, autonomă și întemeiată a rostului omului și a înțelesului vieții lui“.

Nevoia de filosofie rezultă, pentru raționaliști, nu numai dintr-o „necesitate teoretică“, dar și dintr-o „trebuință practică“. Ceea ce propulsează filosofia nu este numai „străduința teoretică“, ci mai ales „activitatea practică“. Menirea ei este de a se ocupa cu adevărul, cu descoperirea acestuia, dar și cu promovarea acestuia, cu implementarea lui în viața de toate zilele. Așadar, concluzionează Ion Petrovici, „toată ființa omenească, teoretică și practică, mină către metafizică și această fatală năzuință nu se poate opri cu ordonanțe polițienești“.

În parte, ideile raționalismului filosofic se întemeiază pe ideea că la cele trei trepte de cugetare, „simț comun, știință, filosofie, găsim afirmarea unei existențe incondiționate a lucrurilor“. În unele cazuri, unii raționaliști, ca de pildă Constantin Antoniadă, înclină să accepte punctul de vedere kantian, al „incognoscibilității lucrului în sine“. El nu preia însă această teză ca un dat, ci își pune problema lămuririi naturii și valorii „afirmării unei existențe incondiționate a lucrurilor“.

În scopul clarificării problemei, Antoniadă trece și analizează cunoștința, afectivitatea și voința, percepțiunea și, în cele din urmă, incondiționatul. Spre deosebire de Kant și kantieni, Antoniadă ajunge la ideea că nu există un noumen, un incondiționat absolut incognoscibil. Pentru el, lucrul în sine kantian, „transformat în cauză și substratum al lumii fenomenele, duce de-a dreptul la negarea realității acesteia“.

Raționalismul românesc prin Antoniadă și alții concepe o strînsă unitate, aproape o identificare, între lumea noumenală și lumea fenomenală. Aceasta din urmă nu reprezintă o „aparență zadarnică“, o „umbră inconsistentă“, a celei dintîi. Ci, ea „este o lume reală, singura lume reală pentru noi“.

Aici Antoniadă și alții, din dorința de a susține că totul este *cognoscibil*, că nu există lucru care să nu poată fi cunoscut reduce totul la lumea fenomenală, la lumea aparențelor. Lumea noumenală este pentru el o „fantas-

magorie“, o „umbră zadarnică“ pe care teoriile pesimiste „o proiectează asupra adevăratei realități“.

Cu toate limitele sale, determinate, în primul rînd, de stadiul cunoașterii, dar nu numai, ci și de școlile la care s-au format filosofi respectivi, raționalismul filosofic românesc impune în planul cugetării sale ideea adevărului, a unității dintre teorie și practică, ideea cunoașterii lumii, și chiar ideea de *acțiune*. Ne gîndim mai ales la Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu, Dimitrie Drăghicescu, Mircea Florian, D. D. Roșca și alții. Pentru ei era clar efortul uman constant de a crea destinderea, de a crea mereu echilibruri între forțe antagoniste, dar imposibil de sacrificat una în detrimentul celeilalte. Prin opera lor au urmărit să articuleze acțiuni mari pe toate planurile posibile de existență, factorul uman putînd interveni cu rol creator de *reală noutate în evoluția lumii*.

Iată deci, în final, construcția filosofică a raționalismului românesc. Oameni de gîndire și acțiune, de cugetare și faptă, de teorie și practică, filosofi români s-au situat, în imensa lor majoritate, pe terenul cunoașterii și transformării lumii. Ei s-au opus defetismului și fatalismului, spiritului retrograd, celor care au căutat să frineze, prin orice mijloace, progresul societății românești. Opera și activitatea gînditorilor suscitați, și a altora, ne arată că peste tensiunile și contradicțiile epocii în care au trăit, în ciuda valului de obscurantism impus de elementele de dreapta, filosofia și cultura au exprimat chipul armonios și întreprinzător al unei societăți care cugeta și muncea cu asiduitate.

C. RAȚIONALISMUL ȘTIINȚIFIC

Spiritul de investigație constructiv al filosofiei românești din perioada interbelică este susținut și în științele exacte și ale naturii prin raționalism. Aici, poate mai mult ca în filosofie, spiritul materialismului străbate cu forță. Este în natura lucrurilor ca omul de știință să se aplece, să investigheze, să cerceteze, să emită ipoteze sau să concluzioneze asupra existenței *realității materiale*, care există în afară și independent de voința noastră. Căutînd să o descompună, pentru a o studia, și apoi să o recompileze, pentru a o reconstrui, savanții au pornit, totdeauna, de la ideea existenței ei în afară și independent de noi.

Semnificativ este faptul că oamenii de știință au oferit un solid suport dezvoltării filosofiei românești prin abordarea, studierea și clarificarea unor concepte fundamentale ale acesteia: materie, determinism, devenire, cauzalitate, lege, probabilitate etc. Surprinse și cercetate în domeniile matematicii, fizicii, chimiei, biologiei ele au fost puse în evidență în toată complexitatea și înțelesul lor dialectic privind natura, structura, manifestarea și evoluția lor firească. Semnificând fapte și stări de lucruri existente în afară și independent de subiectul cunoscător, ele îl ajută, în același timp, să ordoneze, pentru a le studia, faptele și procesele existente în natură.

Între alte probleme, Octav Onicescu, împreună cu Grigore Moisil, Șerban Țițeica, Dan Barbilian, au abordat și studiat sub multiple aspecte *determinismul*. Pentru ei, ca și pentru alții, „*starea prezentă a universului*” apărea „*ca efectul stării sale anterioare și ca o cauză a celei ce va urma*”.

Punctul de vedere pe care-l exprimă se înfățișează, evident, mult mai complex, mai aproape de realitate, decât cel promovat de Laplace sau Claude Bernard, de exemplu, care era un punct de vedere mecanicist, absolutist. Savanții români merg spre un *sistem al determinismelor*, fapt care-i impune nu numai în gândirea filosofică românească, ci și universală. Ei caută să limpezească problema determinismului în diversele domenii ale experienței și gândirii umane.

Și, pentru a ocoli „vechea haină”, mecanicistă, a legii, Onicescu, Mihoc ș.a. au creat calculul probabilităților care „conduce la teoria lanțurilor oricăror fenomenalități naturale, constituind astfel modelul schematic nou al fenomenelor”. Pentru ei, ca și pentru ceilalți, „operația de măsură a unui obiect face parte ca un element constructiv din însuși obiectul cercetat.

În studiul *Determinism și înlănțuire*, Grigore Moisil face o amplă analiză critică indeterminismului. Militând pentru promovarea „spiritului științific” în întreaga muncă de cercetare, el cerea să fie aplicate consecvent metodele de investigație adecvate. Actul de creație omenească, concluziona la un moment dat Moisil, „capătă o mai mare amploare tocmai prin persistența încrederii în instrumentul științific, din momentul în care el se aplică cu folos în desțelenirea unor tărîmuri noi”.

Important pentru școlile românești de matematică, fizică, chimie, biologie, fără a mai vorbi de cele de logică, de psihologie, sociologie, drept,

era raportarea cercetărilor din domeniile lor la filosofie. Desele lor trimiteri la aceasta se întemeiau pe credința în forța ei de generalizare și de construire a unui tablou teoretic integral, unitar al universului. În cadrul filosofiei se putea pune în evidență, desigur cu ajutorul științelor exacte și ale naturii, sistemul complex de relații și interdependențe existent în natură. Prin urmare, era deci natural, subliniază Moisil „că filosofia raționalistă să încerce o ofensivă puternică în contra indeterminismului mecanicii quantice“.

Drumul cunoașterii este, pentru gânditorii români, asimptotic. El merge spre infinit, dar nu-l ajunge. Ca și universul, cunoașterea este infinită.

Lămuririle pe care le aduc matematicienii, fizicienii, chimiștii, biologii etc. problemelor determinismului în știință sînt de natură să întărească rolul și statutul filosofiei. Ei au clarificat ideea conform căreia procesul de caracterizare, identificare și recunoaștere a obiectului este operația cea mai importantă în cadrul determinismului. Acesta nu este confundat însă cu fatalismul. Între aceste două concepte, precum și între realitățile pe care le semnifică, există o foarte mare deosebire. Fatalismul exprimă realități care nu se pun științei. Problema de exemplu a căderii unei cărămizi și accidentării sau neaccidentării unui trecător sau altul, spune Grigore Moisil, „e un lucru exterior cunoașterii“.

În cadrul unei astfel de tematici sînt abordate și clarificate și raporturile dintre posibil, real, necesar, precum sînt puse și problemele adevărului, falsului, problematicului. Pentru Grigore Moisil, de exemplu, dar nu numai pentru el, ci și pentru cei din jurul său, realul nu poate fi conceput euclidian sau ne-euclidian. Și tocmai din această cauză el „poate îmbrăca, tot atît de bine, forma euclidiană ca și cea ne-euclidiană“.

Abordînd problema determinismului în cadrul „științei însăși“, deci și problema raporturilor dintre posibil, real, necesar, el ajunge la concluzia că nu putem vorbi de un determinism integral, ci doar de un determinism parțial. Prin aceasta se poate discuta de posibilitatea izolării, în scopul studierii, a unei părți din cosmos. În felul acesta el îl susține pe Onicescu în studierea determinismului legat de „actul de individualizare a obiectului“.

Dar problema legăturii dintre procesul individualizării și cel al determinismului este pusă și în raport cu *spațiul* și *timpul*. Căci pentru Moisil, ca și pentru Onicescu, „cauzele îndepărtate în timp și spațiu au un efect care se atenuază proporțional cu această depărtare“.

Analiza determinismului în funcție și de spațiu și de timp, nu numai în raport cu obiectele, fenomenele sau procesele ce preced sau cu efectele ulterioare unui fapt sau altul îi permite să apropie între-ele, pînă la identificare, *experiența de laborator cu experiența din calculele matematicianului*, adică *modelul real de modelul teoretic*. De aici problema nu atît a caracterizării, identificării și recunoașterii obiectului, cît mai ales, cum spune Onicescu, de a ști „care este natura axiomatică a mulțimii tuturor lanțurilor de evenimente care ne pot conduce la un același obiect sau, mai general, mulțimea tuturor lanțurilor de evenimente ale experienței omenești, în genere“.

Puse și studiate în lumina mecanicii relativiste, a teoriei relativității din punctul de vedere al logicii, matematicii, fizicii, problemele determinismului capătă o explicație științifică mult mai largă, mai cuprinzătoare cu aplicații mult mai ample. Prin toate acestea Onicescu, Barbilian, Moisil, Țițeica și alții aduc o contribuție serioasă, critică, la cunoașterea lumii fizice.

În spațiul unor astfel de investigații, bazate pe cercetarea, cu mijloace științifice moderne, a realității fizice, naturale și a unor rezultate spectaculoase pe care le-au avut științele pozitive și ale naturii, și filosofia își lărgeste, își completează, evident, obiectul cercetării sale. Nu se pune problema de a se renunța la tabloul precedent „făurit“ de științe asupra naturii, ci de a-l completa, de a-l întregi, cantitativ dar și, mai ales, calitativ. Noul nu contrazice vechiul, ci îl înglobează, îl transformă într-un caz particular.

- Științele moderne au lărgit, desigur, nu numai sfera investigațiilor, au adus în fața cercetătorului nu numai fapte și „cazuri“ în plus, față de cele cunoscute, ci au împins cu mult înainte gradul de generalizare a acestora, au deschis subiectului cercetător noi orizonturi de cunoaștere și de interpretare mai adecvată, în mult mai mare concordanță cu realitatea, a tabloului lumii materiale, a rolului factorului subiectiv în construcția tabloului teoretic al acesteia.

Posibilitatea mai mare care i-a fost creată subiectului de a sintetiza se întemeiază, paradoxal, pe pluralitatea și diversitatea stărilor individuale, a instabilității particulelor materiale. Analiza și sinteza capătă în contextul descoperirilor științifice, mai ales din fizică și matematică, de la începutul

secolului al XX-lea, un câmp de activitate mult mai complex și, într-un anume fel, contradictoriu. Acum începe să fie înțeleasă necesitatea conceiverii și construirii unui tablou teoretic dinamic al lumii materiale, susceptibil în orice moment a fi completat, restructurat și/sau reconstruit. Așa cum spune Ștefan Lupășcu „printr-o generalizare dintre cele mai naturale — pentru că avem de-a face cu un dinamism pe care nimic nu-l poate limita, în principiu, în afară de dinamismul contradictoriu în act — se va putea considera ca relevant subiectului particular și în permanență schimbător tot ceea ce conține, tot ceea ce el actualizează, adică diversitatea, în principiu nelimitată, a fenomenelor din universul exterior, care este locul sintezelor și al ordinii identificatoare ale raționalului“.

În cadrul cercetărilor și al analizelor problemelor determinismului se clarifică și este pus în evidență, cu mult mai multă vigoare decât până atunci, și rolul subiectului cercetător în cadrul dezvoltării științelor. Obligat mai mult decât până atunci să pătrundă și să înțeleagă *structura reală* a universului, *legile* după care evoluează și se dezvoltă acesta, *conexiunile* și *interdependențele* dintre diferitele sale părți componente, materiale sau spirituale, obiective sau subiective etc. cercetătorul este obligat să-și definească și propria poziție în cadrul acestora, să vadă în ce măsură tabloul său teoretic asupra lumii (sau a unei părți din aceasta) corespunde realității. Căci numai în raport cu această realitate va putea aborda și discuta problema adevărului în știință, în filosofie.

Este știut că știința clasică face o anume separație între obiect și subiect. O asemenea teză se pare că îi permitea, sau îi dădea senzația că îi permite, să separe realitatea de aparență, noumenul de fenomen, adevărul de eroare. Noile descoperiri în știință, precum și experiența milenară — care la acest început de secol XX îi arată că el, subiectul s-a aflat în permanență în fața unei diversități crescînde a fenomenelor, care l-a cuprins și pe el și că a fost obligat totdeauna să unifice și să actualizeze diversitatea cea mai largă a faptelor naturale — l-au pus pe om în situația să se includă universului pe care-l cercetează, apreciază și integrează într-un tot unitar, coerent, indestructibil. Și, tocmai acum, el, subiectul cercetător, într-un anumit fel creator, cu cât se va apleca mai mult, cum spune Ștefan Lupășcu, asupra țesăturii dense și pestrice a experienței, cu atât mai mult va trăi marea diversitate a acesteia, aventura ei rapidă. Și, în același timp, cu cât

o va înțelege, dincolo de faptul prezent, „ca o lege“, cu atît mai mult, „lumea misterioasă a gîndirii teoretice pe care o naște chiar creierul omenesc, și care nu este susceptibilă de nici o imagine concretă, se va popula, totuși, cu omogenități și permanențe care se impun spiritului, în mod irezistibil, ca obiectivitate“.

Includerea subiectului cercetător în lumea fenomenelor care-l înconjoară i-a permis acestuia să înțeleagă individualitatea, deosebirea dintre cunoașterea microscopică și cea macroscopică, cît și faptul că una se continuă prin cealaltă, că fiecare acționează și „trăiește“, „în anumite condiții“. Problema care se pune filosofiei, și nu numai ei, ci și științelor, este — cum arată Ștefan Lupașcu — *să știm de ce unele cunoașteri au avut reușite și nu mai reușesc, iar altele sînt destinate „să reușească în anumite domenii noi și potrivit unor noi exigențe ale ființei umane“.*

Aceste noi exigențe sînt date, firește, de experiență, de cunoaștere în general și ele se amplifică și se impun cu intensitate pe măsură ce subiectul cercetător, colectivitatea din care face parte pătrund tot mai adînc în tainele universului. Ele, cum sublinia Hegel, nu se dezvăluie singure, ci *trebuie smulse*. Aceasta este menirea omului, ca subiect cercetător și creator, să realizeze, pe baza cunoașterii, noi modele asupra universului material și spiritual.

D. DE LA MATERIALISMUL EVOLUȚIONIST LA MATERIALISMUL DIALECTIC ȘI ISTORIC

Vigoarea, spiritul constructiv al filosofiei românești ne sînt date, mai ales, de evoluția sa în cadrele și pe pe liniamentele gîndirii teoretice generale materialiste. Scrierile unor gînditori ca Vasile Conta, Ioan Nădejde, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Lucrețiu Pătrășcanu, Athanase Joja și alții sînt extrem de edificatoare. Angajați în egală măsură în investigarea, cercetarea și explicarea lumii înconjurătoare, așa cum există și se manifestă ea, adică în lumina materialismului și a dialecticii, dar și în activitatea și lupta social-politică pentru o nouă orînduire socială, orînduirea socialistă, gînditorii respectivi au abordat și cercetat categoriile de materie, mișcare, spațiu, timp, determinism, progres, evoluție, revoluție, adevăr etc. în lumina și de pe pozițiile materialismului, ale dialecticii.

Importanța gândirii lor constă nu atât în rezultatele la care au ajuns, cât, mai ales, în faptul că au încercat, și în unele cazuri au și reușit, să elaboreze filosofia în consens cu datele științelor exacte și ale naturii, ale științelor sociale, umaniste. Ei s-au ridicat hotărât împotriva idealismului i obiectiv și subiectiv, împotriva constructivismului, personalismului, a psihologismului, a materialismului vulgar etc.

Acum, în cadrul filosofiei materialiste se pune în mod explicit problema aportului dintre materie și spirit, dintre obiectiv și subiectiv. Pentru materialiști, lumea exterioară există în afară și independent de noi. Ea nu este nici simplă, nici omogenă, ci complexă, extrem de diversificată și produce — așa cum subliniază Vasile Conta — „efecte sau impresiuni foarte diferite nu numai asupra diferitelor simțuri, dar și asupra aceluiași simț“.

Procesul cunoașterii lumii materiale se întemeiază pe investigarea acestora de către diferitele științe și pe explicarea teoretică pe care o dă filosofia materialistă pe baza rezultatelor cercetărilor concrete. Evident, cunoașterea nu este în afara, ci în cadrul experienței umane și a practicii social-istorice.

În fundamentarea concepției sale materialiste, Vasile Conta va studia și aprofunda în toate determinările lor noțiunile de *existență*, *realitate* și *veritate*, pe care le consideră a fi într-o strînsă interdependență. El are în vedere cuprinderea atât a ceea ce există material „în afară și independent de conștiința noastră“, cât și existența reală a unor diferite alte tablouri teoretice, ale altor *cunoștințe* decît ale subiectului cugetător respectiv, asupra lumii materiale. Pentru el este sigură existența multor „concepțiuni diferite asupra lumii“. Tot aici include și „cunoașterea exactă a deosebirii dintre lucrurile reale și cele nereal“, care nu este altceva decît adevărul.

Iată de ce el leagă de existență nu numai realul, în ambele lui ipostaze, ci și adevărul, care vizează raportul dintre *real* și *nereal*.

Omul este, în concepția lui Conta, integrat naturii, mediului înconjurător; acesta avînd un rol determinant asupra sa. Pentru Conta este sigur că agenții mediului natural și social sînt cei care, în ultimă instanță, determină comportarea, mișcările și acțiunile omului. Ambianța, mediul înconjurător, condițiile în care își desfășoară individul activitatea nu i se impun însă în mod mecanic, fatalist, ci mediat, încunoștiințat, prin intermediul conștiinței sale și a experienței pe care o are. În felul acesta subiectul capătă un rol

activ, transformator al lumii înconjurătoare. El nu este un simplu obiect transmițător, ci un subiect conștient, care înțelege necesitatea și determinismul fenomenelor înconjurătoare și se integrează lor în mod activ.

În concepția lui Vasile Conta, a tuturor celorlalți gânditori materialști, fenomenele psihice, faptele de conștiință se întemeiază pe procese de ordin fiziologic. El scoate în evidență în permanență caracterul material, determinismul actelor reflexe arătând de pildă că „mișcarea mușchilor este efectul necesar al excitațiunii nervoase“.

Spațiul social-politic în care se desfășoară concepția filosofică materialistă, *elementele* de cunoaștere pe care se întemeiază și, nu în ultimul rînd, *calitatea* celor ce o promovează, o fac să evolueze în mod evident către materialismul dialectic și istoric. Gherea, Pătrășcanu, Joja sînt numai cîteva din numele care s-au consacrat acestei munci de răspîndire a concepției clasei muncitoare despre lume și viață și în țara noastră.

După concepția materialistă, sublinia Gherea, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, „factorul hotărîtor în mersul istoric al omenirii n-a fost nici intelectul, nici pornirile și pasiunile omenești, ci bazele materiale ale societății; modul de producere și de împărțire a produselor trebuincioase traiului“. Se vede aici o continuare explicită a concepției lui Vasile Conta și un mod tranșant de a aborda și explica filosofia marxistă.

O asemenea poziție este importantă nu numai pentru filosofie și nu, în primul rînd, pentru ea, ci pentru faptul că Gherea se adresa, mai ales, clasei muncitoare. Conferința sa *Concepția materialistă a istoriei*, ținută la „Cercul studiilor sociale“, din București, avea să deschidă seria unor ample și fructuoase dezbateri în rîndurile muncitorilor pe această temă.

Interesul pentru filosofie, curajul cu care gânditorii marxști promovau ideile materialismului dialectic și istoric, aderența acestor idei la un public intelectual destul de larg, nu numai la muncitori, se întemeia, între altele, și pe faptul că „nu există posibilitatea de a lua o atitudine în viață fără un suport filosofic“. Marxștii spuneau acest lucru deschis și aceasta a făcut ca multe dintre conferințele, studiile și lucrările lor filosofice să reprezinte, deseori, în presa de specialitate sau cotidiană, obiectul unor ample dezbateri. Căci așa cum spunea Petre Andrei încă din 1928, în articolul *Marx și Durkheim*, „după cum Kant și filosofia sa au stăpînit cugetarea celor mai de seamă gânditori timp de aproape 140 de ani, tot așa în sociologie

concepția marxistă s-a impus din ce în ce mai mult și nici un sociolog adevărat nu a putut ocoli «Capitalul» lui Marx. Lăudat sau hulit, Marx a fost însă mult și bine studiat“.

Filosofia marxistă nu s-a înscris doar ca un simplu curent, alături de celelalte în cadrul spiritualității românești. Ci, mult mai mult, ea a reprezentat un centru fertil de iradiere a unei atitudini active, bazate pe cunoaștere, în cadrul întregii intelectualități progresiste românești. Sînt bine cunoscuți gînditori ca Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Mihai Ralea, Alexandru Claudian, Tudor Vianu, George Călinescu ș.a. care au vorbit și prezentat marxismul ca una dintre teoriile filosofice valide, aptă să pună capăt haosului din gîndirea și cultura europeană din perioada interbelică.

În jurul filosofiei marxiste s-au strîns în fapt întreaga intelectualitate antifascistă. Ea vedea în filosofia marxistă singura în stare să se opună clamorilor și marasmului propovăduit de forțele de dreapta.

După 1921, o dată cu înființarea Partidului Comunist Român, filosofia marxistă capătă și suportul organizatoric-politic de implementare a ideilor sale, în mod sistematic, în rîndurile muncitorilor, țăranilor și intelectualilor. Începînd de acum au fost înființate cluburi și asociații, atenee și cercuri ale muncitorilor, țăranilor și intelectualilor, s-a înmulțit numărul conferințelor, a crescut volumul informațiilor acestora și calitatea prezentării lor, au fost create ziare și reviste în paginile cărora erau promovate cu asiduitate ideile filosofiei marxiste, programul său politic, ideologic, cultural și artistic.

Așa se și explică de ce intelectualitatea românească în ceea ce avea ea mai autentic nu a căzut victimă teoriilor fasciste. Fiind bine pregătită, întemeindu-și activitatea pe ideile raționalismului și umanismului, avertizată prin activitatea partidului despre pericolul fascist, aceasta a făcut front comun cu toate forțele progresiste antifasciste în fruntea cărora se afla partidul comunist.

Un filosof cu o evoluție foarte sinuoasă, ca Rădulescu-Motru a fost însă ferm în atitudinea față de ideologia extremei drepte. În articolul său *Ofensiva contra filosofiei științifice*, (1943) bunăoară caracteriza misticismul, profesiunea de credință-a legionarilor, ca reprezentînd „un mers de-a-n-doasele în istoria culturii”.

Întemeietorul primelor laboratoare de psihologie pentru testarea capacităților intelectuale ale mecanicilor de locomotivă, de exemplu, înțelegea foarte clar că omul își poate făruî destinul, dar nu prin misticism și cruce, prin pistol și pumnal cum procedau legionarii. Lui îi era clar că „omul cult de astăzi aspiră prin toate fibrele sale să stăpânească destinul“, dar aceasta o face prin știință, prin cultură, prin creație în consonanță cu înclinațiile, aptitudinile și pregătirea sa tehnică-profesională. Pentru el era clar că oamenii „nu se nasc toți dotați cu talente egale, dar toți pot să fie aduși să dea un maximum de activitate, dacă sînt puși în condiții optime de muncă. Arta făuririi destinului consistă tocmai în a pregăti aceste condiții optime pentru fiecare.“.

Semnificația unor astfel de idei nu trebuie raportată, evident, direct la marxism, dar nici nu trebuie lăsată în afara contextului și a realităților spirituale românești generale, în care filosofia marxistă avea să aibă un rol tot mai hotărîtor. Conotațiile lor trebuie raportate la spiritul distructiv pe care elementele de dreapta îl promovau tot mai evident în cercurile lor politice și la spiritul constructiv a cărui influență se făcea resimțită în rîndurile unor mase tot mai largi de intelectuali.

Filosofia marxistă venea nu numai cu o clarviziune teoretică științifică asupra lumii înconjurătoare, dar se întemeia și pe atitudine constructivă, de demascare și respingere a oricăror teorii și poziții defetiste, a oricăror idei și concepții de dreapta, fasciste. Aici trebuie căutate rolul și influența crescînde ale filosofiei materialist dialectice și istorice nu numai asupra muncitorilor, lucru ușor de înțeles, ci și asupra imensei majorități a intelectualității românești.

Spiritul raționalismului, ideile umanismului, atitudinea constructivă, creatoare de valori și apărătoare a acestora, promovate, dacă se poate spune așa, de *filosofia clasică românească*, erau, evident, preluate și de către filosofia marxistă. Deci, *unitatea spiritualității* românești, spiritul constructiv al acesteia, respingerea în masă a ideilor de dreapta trebuie înțelese ca izvorînd nu numai din filosofia marxistă; ci ele sînt și, poate mai întîi, și rodul *filosofiei clasice românești*. De la Cantemir pînă la Maiorescu și P. P. Negulescu, de la Conta la Rădulescu-Motru și Lucian Blaga, de la Gherea, Mușoiu și pînă la Lucrețiu Pătrășcanu au existat puternice linii de forță care au scos și scot în evidență, cu toate deosebirile,

cu toate individualizările, spiritul științific, constructiv, creator de modele teoretice valide asupra universului.

În această biunivocă și fertilă influențare trebuie căutată forța și capacitatea filosofiei românești de a răspunde, de fiecare dată, cerințelor momentelor respective ca o adevărată fică a epocii sale. Aici putem spune că s-a îmbinat perfect înțelepciunea și rațiunea virstnicilor cu forța și perspicacitatea tinerilor, cuceririle „filosofiei clasice” românești cu metoda și principiile filosofiei marxiste românești.

IV. DIRECȚII ȘI ORIZONTURI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Privită în totalitatea structurilor, a realizărilor și activităților sale filosofia românească cunoaște nu numai aceste mari momente de împlinire. Concomitent cu aceasta, ea, manifestându-se ca un sistem, își amplifică continuu și *sfera de acțiune*, se întregește prin noi și interesante direcții și orizonturi. Luate în substanța ideilor lor, am putea spune că momentele sale hotărâtoare se întregesc prin: *filosofia istoriei*; *filosofia dreptului*; *filosofia culturii*; *logică* și *epistemologie etc.*

A. FILOSOFIA ISTORIEI

O privire sincronică și diacronică asupra lucrărilor lui Neagoe Basarab sau Dimitrie Cantemir, Samuil Micu Clain sau Gheorghe Șincai, Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu, Vasile Pârvan sau Dimitrie Onciul, A. D. Xenopol sau Nicolae Iorga ne arată cu prisosință că istoria, concepută ca știința de căpătii a națiunii, ființează, de la început, ca disciplina faptelor, a activităților și creațiilor din trecut ale românilor. Dar, totodată, și ca instrumentul care integrează într-un tot unitar *gîndirea* și *acțiunea*, *ideea* și *fapta*, *politica* și *spiritualitatea*, *creația*, *cultura* și *civilizația* românească.

Sensul celor afirmate se află nu în propoziția lor, ci în materia lucrărilor savanților citați. Ei au fost conștienți de faptul că istoria trebuie să ne aducă în față nu numai fapte de vitejie, obiceiuri de muncă și de creație, să ne înfățișeze nu numai viața domnitorilor și familiilor lor. În gîndirea lor, istoria trebuie să ofere contemporanilor și *modele* de organizare politică administrativă, *instituții*, *concepții* de viață și muncă, *mijloace* de creare

de valori materiale și spirituale, *sisteme de cultură, civilizațiile* care s-au succedat. Numai în felul acesta considerau ei că istoria poate înfățișa înlănțuirea fenomenelor, succesiunea lor cronologică, colaborarea și congruența lor „la acel mare lucru, cum îl numea Nicolae Iorga, cel mai mare din toate, care e viața omenească însăși“.

Concepută și realizată într-o astfel de manieră, cuprinzătoare, întemeiată, în egală măsură, pe fapte, dar și pe idei, pe stări de lucruri, dar și pe anume teorii, constructive, știința istoriei se va impune de la început, în partea ei înaintată, în cadrul spiritualității românești, ca o componentă fundamentală a filosofiei. Ideile pe care le susține, rezultatele la care a ajuns de-a lungul cercetărilor, concluziile pe care le-a tras din materialul faptic studiat, completează în mod definitoriu tabloul filosofic asupra lumii materiale și spirituale. Este vorba nu numai de latura practică, social-istorică prin care se pune la dispoziția filosofiei, ci de creația teoretică ca atare pe care istoria o aduce în „balanța“ filosofiei, față de celelalte științe.

Filosofia istoriei înseamnă, în concepția gânditorilor români, în egală măsură, *luminare și propășire a națiunii întregi, cultură și civilizație* pentru fiecare membru al comunității sociale respective, *îndatoriri și drepturi egale* pentru toți cetățenii indiferent de rang social ori funcție îndeplinită în stat. Latura ei practică-politică se îngemănează într-un tot cu latura teoretică-epistemologică. Numai pe aceste temeuri istoria ne poate arăta *firea* obiectului său, *dezvoltarea* sa de-a lungul timpului, *înseamnă*itatea sa în raport cu celelalte științe despre societate.

În ceea ce privește metoda de cercetare istoria va uzita atât pe cea *științifică și istorică*, cât și pe cea *filosofică*. După cum arăta A. D. Xenopol, unul dintre părinții cu adevărat universali ai *filosofiei istoriei*, obiectul științei istorice privește și *regnul vegetal și regnul animal*, comunitățile umane în structura și evoluția lor firească. Marele istoric va pune în evidență rolul faptelor de repetiție, concretizate prin „reproducerea aceluiași fenomen“, adică prin asemănarea acestora, și faptele de succesiune, caracterizate „prin puterea care diferențiază“.

În faptele de repetiție, ca și în cele de succesiune, A. D. Xenopol caută legea, continuitatea, generalul. Acestea nu se înfățișează pentru el ca o simplă colecție, o sumă de înregistrări. În opoziție cu unii mari istorici ai epocii, cum sînt Lazarus sau Steinthal, Carran, sau Otto Henne am Rhyu, Winter sau Paulsen, el sublinia că „succesiunea se bazează pe repetiție“,

iar „repetiția succesivă“ se distinge de „repetiția pur și simplu“ prin „faptul că prima este o repetiție diferențiată, în care partea neasemănătoare a fenomenelor domină partea asemănătoare și că modificările intervenite urmează o direcție constantă“.

Legătura între momentele mari ale evoluției universului o realizează faptele de tranziție. Și ele, la rândul lor, au un anume grad de generalitate. Prin ele se asigură continuitatea, iar „hiatusurile pe care le constatăm câteodată provin mai curînd din ignoranța noastră asupra lucrurilor decît din structura lor“.

În orice domeniu al istoriei s-ar mișca A. D. Xenopol, el caută legea, caută generalul, repetiția, succesiunea. Pentru el este evident că „*progresul istoric s-a efectuat în raport cu diferențierea în repetiția faptelor*“. Iar asemenea lucru îl constată de la istoricul bicicletei pînă la istoria revoluției franceze. El caută și găsește peste tot efortul de „repetiții diferențiate ale faptelor, repetiții care vor continua și ele pe diverse linii: *slăbiciunea* (sublinierea noastră — M.M.) și nehotărîrea lui Ludovic al XVI-lea, energia și forța extraordinară a clasei de jos a societății, pericolele din exterior unite cu pericolele interne“. Toate aceste diverse serii, „formate prin repetiția faptelor mereu mai asemănătoare, reunite sub un singur stindard au dat naștere marii mișcări care caracterizează sfîrșitul secolului XVIII“.

Materia istoriei este asemănată de A. D. Xenopol cu o țesătură în care firele încrucișate ale *repetiției* și ale *succesiunii* pot fi detașate unele de altele și studiate separat. Dar luate în parte fiecare ne lipsesc, în primul caz, de vigoarea, coloritul lor, iar în al doilea caz, de forma, de conturul lor. „Ca desenul să apără în întreaga sa plenitudine, spune acesta, este necesar ca țesătura și urzeala să formeze un singur tot.“ Dar pentru „a înțelege cum a putut fi compus desenul, prin încrucișarea firelor, este necesar să separăm lucrătura de urzeală și să studiem firele independent unele de altele“.

Aici trebuie să amintim ceea ce spune Eugeniu Sperantia că filosofia istoriei se ocupă de evenimentele trăite de omenire, care se adresează într-un sens precis și se totalizează în ansambluri ce trec dincolo de interesele indivizilor sau ale generațiilor. În cadrul ei „este precumpănitoare viziune a *totului*, faptul *esențial*, *peremptoriu*“.

Evident, în realizarea istoriei însă, în înțelesul ei cel mai deplin, un rol hotărîtor îl au raporturile care se stabilesc, cantitativ și calitativ, între

individ (personalitate) și societate (masă). Studiul atent al acestor raporturi de-a lungul timpurilor îl vor determina pe Vasile Pârvan să afirme că pentru o istorie efectivă, creatoare de valori materiale și spirituale sînt necesare două condiții: a. de a *cultiva masele*; și b. de a *socializa personalitățile*. Și o acțiune și alta, continuă istoricul, trec însă prin indivizi, în afara lor nu poate avea loc nici una nici alta din aceste acțiuni. Căci „culturalizarea societății și socializarea culturii sînt cele două fețe ale aceluiași Ianus: *cultura socială*“.

Iată teza fundamentală a lui Vasile Pârvan privind *filosofia istoriei*. Ea vine se pare ca o întregire firească a ideilor lui A. D. Xenopol. Dacă acesta vorbește de serii de succesiune, de repetiție, de legi etc., Vasile Pârvan pune accentul pe *cultura socială* și prin aceasta pe *ideea de democrație* și *ideea de libertate*.

Prin asemenea idei ajungem din nou la pașoptiști și dincolo de ei, și urmărind istoria românilor de-a lungul împlinirilor ei vedem că întotdeauna ea s-a întemeiat pe ideile de *democrație* și de *libertate*. Libertate națională sau libertate socială, libertate spirituală, libertate de creație, libertate de credință etc. — *întotdeauna libertatea a fost țelul suprem al poporului din spațiul carpato-dunubiano-pontic*.

Ideea de libertate este raportată, în primul rînd, la individ, la subiectul creator de valori materiale sau spirituale. El este cel care are nevoie de *democrație* și *libertate*. Prin democrație i se asigură dreptul la pregătire și afirmare, prin libertate i se asigură condițiile de a crea nestingerit, în consens cu cerințele colectivității din care face parte și pe care este chemat să o slujească cu credință, indiferent de locul pe care-l ocupă în ierarhia statală, și cu pregătirea, cu posibilitățile, cu potențele și cu talentele lui.

O astfel de idee a libertății sociale a individului este susținută cu mult înaintea lui Vasile Pârvan de către Bogdan Petriceicu Hasdeu. Acesta arăta la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX că „dacă România a avut, are sau va mai avea tirani, într-o sferă mai mare sau mai mică, ei au fost, sînt și vor fi orișicînd niște inteligențe foarte mărginite, urcate sus printr-un fel de vînt politic, care ridică și umflă cu mult mai lesne o pană, un paiu, o secătură, decît un corp ceva mai solid“.

Relevînd rolul colectivităților umane în făurirea istoriei, a culturii și civilizației, el continuă că „o adevărată capacitate nu poate fi personală, ci este eminamente colectivă; ea cată să fie o *putere* reprezentativă în toată

vigoarea cuvîntului“. Şi, concluzionînd, împotriva realităţilor timpului său, preciza: „dictatorii cei mărunţi de pe malul Dîmboviţei ar trebui să se pătrundă bine de această supremă lege, înregistrată, la tot pasul, de filosofia istoriei“.

În ordine succesivă, individ, familie, grup social, clasă socială, stat, societate, ideile de libertate şi de democraţie se amplifică sub aspectul cuprinderii, dar devin şi restrictive sub aspectul valorii lor. Pentru deplina lor funcţionalitate este necesar ca în această ierarhie, în care se aplică şi fiinţează, să existe o deplină concordanţă între părţi. Numai în felul acesta ideile de democraţie şi de libertate *pot lucra şi asupra individului şi asupra maselor*, în folosul şi al uneia şi al celorlalte. Un asemenea ideal, spune Pârvan, poate fi atins însă *numai prin muncă*. Fie singur, fie în grup „individul îşi dă mai bine seama de nevoia socializării de-abia în muncă“.

Dacă A. D. Xenopol va *elabora* şi va *studia* „codul legislativ“, ca să zic aşa, al filosofiei istoriei, adică legile, faptele de repetiţie, faptele de succesiune, Vasile Pârvan va *circumscrie* şi va *prelucra* „materia“ filosofiei istoriei, adică obiectul şi conţinutul ideilor de democraţie şi de libertate. Ei se întregesc, se completează reciproc, dar îşi şi oferă argumente şi substanţă unul pentru a înţelege ideile celuilalt.

Şi unul şi altul nu se opresc însă aici. Pentru ei apare, într-un anume fel, hotărîtor în filosofia istoriei rolul ideilor de *iniţiativă* şi de *răspundabilitate*. Pentru afirmarea şi împlinirea unor astfel de idei este necesar, cum arăta Pârvan, ca fiecare individ să dovedească: a. *pătrundere a inteligenţei*; b. *tărie a voinţei*; c. *iuţeală şi fineţe a sensibilităţii*; d. *adîncime şi prelungire a răscoalei interne*, produsă asupra sufletului nostru de lumea din afară.

Caracterul individului este piatra unghiulară „a construcţiei sociale“. El singur este „generator de iniţiativă şi energie morală“. Prin el se realizează totul. În afara activităţilor oamenilor nu putem vorbi nici de legi în istorie, nici de fapte de repetiţie, nici de fapte de succesiune, nici de democraţie, nici de libertate, nici de creaţie, cultură ori civilizaţie.

În contextul unei orînduiri sociale bazate pe exploatare şi asuprire, pe anihilarea individului, filosofia istoriei promovată de Xenopol, Pârvan şi alţii nu numai că atrage atenţia asupra faptului că omul reprezintă forţa creatoare, care individual sau în grup împinge istoria înainte, dar arată şi condiţiile în care masele se pot afirma cu adevărat: *libertatea, democraţia*.

Pe fundalul activităților materiale ori spirituale ale oamenilor apare solidaritatea *socială, națională, istorică, umană*. Și filosofia istoriei aceste genuri de solidaritate le cultivă, le apără, le dezvoltă în fiecare ființă umană, în fiecare subiect, creator, mai mare sau mai mic, de valori materiale ori spirituale, păstrător și apărător al acestora.

B. FILOSOFIA DREPTULUI

Ideile care privesc rolul individului în cadrul vieții sociale, drepturile și îndatoririle sale, libertatea sa de creație și de manifestare se află, într-o anumită măsură, preluate și dezvoltate, sub alte laturi, se înțelege, de filosofia dreptului. Și aici ca și în filosofia istoriei spiritualitatea românească și-a spus un cuvânt autorizat, competent, bazat pe studiul realităților sale naționale și universale, pe experiența directă sau înmagazinată în cărțile unor prestigioși savanți români sau de peste hotare.

Idei de filosofie a dreptului sînt prezente, după cum este știut, în gîndirea românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Simion Bărnuțiu, acest gînditor polivalent, ne-a lăsat moștenire și lucrări despre drept: *Raporturile românilor cu ungurii și principiile libertății naționale* (1842); *Dereptul naturale privat* (postum, 1868), *Dereptul naturale public* (postum, 1870).

Temele principale ale lucrărilor lui de drept, și nu numai ale acestora, le reprezintă libertatea și egalitatea. În concepția sa omul este liber de la natură. Societatea apare ca un contract liber consimțit între voința membrilor săi „spre efectuarea unui scop”. Pentru realizarea acestuia oamenii trebuie să fie liberi și egali între ei. În cadrul societății, puterea supremă trebuie să se bazeze „pe o supunere liberă pentru realizarea scopului comun”.

Originea statului, apreciază Simion Bărnuțiu, „nu este *istorică*, ci *filosofică*”. Noi „nu întrebăm *cum*, cu ce ocaziuni, prin ce puteri s-au născut oarecare stat determinat sau multe, sau cele mai multe state, ci întrebăm, care e acel *fundament esențiale ale tuturor statelor*”.

Iată deci, încă de a um prezentă, în gîndirea românească teza principală a filosofiei dreptului: *fundamentul esențial, permanentul*. Simion Bărnuțiu caută să se ridice deasupra amănuntelor. El urmărește, de exemplu, statul în raporturile sale fundamentale, destinația lui generală. Esența

juridică a statului o constituie „obligațiunea cea validă după drept“. Scopul său general „*este efectuarea ideii dreptului sau a ideii statului*“.

Principiul suprem al dreptului îi apare lui Simion Bărnuțiu ca fiind „tot ce nu contrazice libertății celei mai mari pre cât se poate, și ecarî a tuturor“. Ajuns aici, *dreptul coincide cu libertatea*. Aceasta pentru a fi maximă nu trebuie să fie împărțită inegal. El nu concepe ca unii membri ai societății să aibă mai multă libertate, iar alții mai puțină. Libertatea trebuie să fie împărțită egal. Numai așa dreptul ajunge la *împlinirea lui integrală*: **dreptul = libertatea = egalitatea**.

De aici încolo vorbește Simion Bărnuțiu despre posibilitatea statului de a-și realiza întregul scop: a. Întemeierea, conservarea și dezvoltarea unui institut care să pună în lucru și să asigure „legea dreptului“; b. Asigurarea securității „tuturor membrilor, în particulariu, precum și a statului întreg“; c. Dezvoltarea industriei și garanțarea prosperității, preocupare pentru cultură și știință, educație și morală.

Semnificativ este faptul că marele gînditor transilvan pune în seama statului, pe baza dreptului ce îl are, asigurarea unei vieți fericite, a unui trai îmbelșugat, pe care să le asigure printr-o „sumă mare de produse naturali și industriali“. Împlinirea unei asemenea îndatoriri, statul o poate face numai prin majoritatea membrilor săi apți, capabili să creeze și să ucreze în interesul celor mulți.

În lumina acestor principii de drept, Bărnuțiu realizează și judecă nu numai societatea civilă, nu numai pe membrii ei, ci și națiunea. Faptul este explicabil apoi mai mult ca oriunde în țările române. Transilvania se afla sub cea mai crîncenă stăpînire străină. Românii erau de fapt amenințați cu desnaționalizarea.

În acest complex al realităților transilvane, cînd politica străină urmărea să ducă la lichidarea românilor ca națiune, Simion Bărnuțiu trece, cum ar fi spus Mircea Djuvara, de la *dreptul intern la dreptul extern*. Adică are și el în vedere drumul de la raporturile și relațiunile interne la raporturile dintre state sau dintre cetățenii unor state diferite. El cere drepturile românilor, chiar de a avea un stat al lor, în care „să coincidă marginile politice cu cele naturale“. Deci, statele trebuie alcătuite pe baza naționalității. Să e aibă în vedere în primul rînd *originea și limba*.

Cu timpul, preocupările pentru filosofia dreptului vizează nu numai argumentația și validitatea acestei discipline, dar și, mai ales, problematica.

La 1883 apare cartea lui Christodul Suliotis, *Elemente de drept natural sau filosofia dreptului*; la 1915 cartea lui Constantin Bîrscu, *Ce este Enciclopedia dreptului*; la 1926 cartea lui Petre Missir, *Filosofia dreptului* etc., etc.

Dintre cei mai reprezentativi, cu o operă consacrată filosofiei dreptului, sînt însă Mircea Djuvara și Eugeniu Sperantia. Ei au îmbrățișat aproape toate domeniile dreptului și, mergînd de la particular la general, au fundamentat, cu adevărat, *filosofia dreptului*. Ea îmbrățișează toate problemele mari ale dreptului și legislației, ale sociologiei, istoriei, psihologiei și chiar ale economiei. Prin sinteza datelor oferite de aceste discipline, prelucrate conform concepției despre viață în lumina căreia acționează se ajunge la filosofia dreptului. Concretizată în opinia lui Eugeniu Sperantia, filosofia dreptului, ca de altfel orice altă filosofie, a valorii, a artei, a istoriei etc. *ne redă obiectul ca pe o unitate și caută să-i distingă esența, determinările proprii și permanente, pentru a-l cuprinde, contura și defini* „înăuntrul totalității sau universalității din care face parte“.

Propriu și lui Mircea Djuvara și lui Eugeniu Sperantia le este efortul de a cuprinde, evident prin mijloace diferite, *întregul, totalitatea, permanentul, definitivul*. Ei nu discută un drept sau altul, o justiție sau alta, nu au în vedere un stat sau altul, ci *norma de drept ca atare, regula de conduită ca atare, regula de activitate ca atare*.

Prin această modalitate nu ajung la kantianism pentru care dreptul, morala sînt bune în orice loc, în orice timp, în orice societate. Nu. Ei caută să surprindă și să determine esențialul. Apoi, pornind de la acesta, *concretizează faptele și activitățile în funcție de loc, de timp, de societate, de stat* etc. Djuvara, de pildă, discută ideea de obligație a cuiva, în corelație cu ideea de drept a cuiva. Și exemplifică prin: „sînt obligat să respect viața și libertatea celorlalți“.

Filosofia dreptului obligă însă pe oricine se ocupă cu ea să ajungă la esența și geneza realității domeniului său — dreptul. Important este nu *că se ajunge*, căci aceasta este obligatoriu, ci *cum se ajunge*. Aici se pare că există anumite dificultăți și pentru Mircea Djuvara și pentru Eugeniu Sperantia. Și unul și altul pornesc nu de la fundamentul material, relațiile, activitățile și faptele care determină dreptul, ci de la drept ca realitate. Pentru Sperantia, de exemplu, viața socială apare ca „o manifestare a spiritului omenesc“. Și deci, el consideră că este „*firesc și de așteptat ca*

legile generale și imutabile ale gândirii omenești, să se aplice și aici cu toată regularitatea“.

Și Speranția și Djuvara invită însă la meditație asupra unei idei fundamentale în viața societății, rolul spiritului este mult mai mare decât universul natural înconjurător. Viața spirituală a omului este o parte componentă a societății, face parte, într-un anume sens, din ontologia acesteia. Nu putem vorbi despre societate reducând-o numai la latura sa materială, numai la viața economică. Chiar instituțiile, sistemul de organizare, sistemul de pregătire al oamenilor sînt și spirituale.

Și în funcție de aceste realități, poate mai mult ca în alte domenii, în drept trebuie să ținem seama de ceea ce reprezintă cu adevărat spiritualul, eticul, moralul, filosoficul. Administrația, instituțiile mai mult ca alte domenii sînt în mai mare dependență de factorul uman, de universul cultural și spiritual al acestuia, de etica și probitatea lui profesională. De aceea filosofia dreptului se ocupă nu numai cu fapte de justiție: sancțiuni, pedepse, amenzi etc., ci și de viața spirituală înseși, de moralitatea sau imoralitatea acesteia.

Structura sufletească a colectivității umane date intră, cu deplin temei în obiectul de studiu al filosofiei dreptului. Ea se află în strînsă legătură și, în unele cazuri, prin conștiință, precede epocile de mare frămîntare socială, de mari schimbări politice ori economice, schimbările de regim social sau politic. Este deci firesc ca filosofia dreptului să vadă nu numai efectele, consecințele, ci, mai ales, cauzele care au determinat un fapt social sau altul, condițiile în care a fost înlăptuit acesta.

Aceasta presupune însă ca, spre deosebire de filosofia istoriei, filosofia dreptului să se apropie mai mult de cultură. Ea trebuie să cunoască, să se încadreze și, în același timp, să influențeze, în mod hotărîtor, viața spirituală a colectivității respective. Demersul ei trebuie să fie nu, mai ales, justițiar, ci, îndeosebi, cultural, spiritual. Ea trebuie să-i ofere individului, vinovat în mai mică sau în mai mare măsură, dimensiunea greșelilor sale, dar și remediul spiritual și garanția juridică a îndreptării sale nestingherite și a integrării, fără consecințe, de un ordin sau altul, asupra sa și a apropiatilor săi.

Acestea sînt ideile pentru care militează filosofia dreptului. Și chiar dacă unele dintre ele pot fi amendate, într-un context sau altul, ele rămîn semnificative pentru spiritul lor umanist, pentru efortul pe care autorii

lor îl depun pentru înțelegerea cât mai completă, cât mai efectivă a vieții sociale românești, a rolului cultural și spiritual, nu numai justițiar, pe care trebuie să-l joace o asemenea disciplină în spațiul cultural-filosofic românesc.

C. FILOSOFIA CULTURII

Ca o continuare firească și în același timp ca o completare naturală a filosofiei istoriei și a filosofiei dreptului se înscrie *filosofia culturii*. Dimensiunile sale depășesc cu mult pe ale celor dintii, nu numai ca spațiu, ci mai ales cu implicare în formarea și dezvoltarea individului uman ca socius.

Îzvoarele unei asemenea discipline pot să ducă, și duc, prin natura lor pînă la *basmul* popular al cărui subiect principal era formarea, perfecționarea, ascuțirea minții subiectului uman, pregătirea acestuia pentru condițiile aspre ale vieții. Astfel de idei sînt preluate, prelucrate, amplificate și susținute cu o rară măiestrie de întreaga pleiadă a marilor gînditori și creatori de limbă, cultură și civilizație românească.

Între numele în a căror operă găsim adîncite și amplificate ideile de filosofie a culturii îi avem alături de cronicari pe marii constructori ai vieții spirituale românești: Dimitrie Cantemir, Samuil Micu-Clain, Ion Heliade Rădulescu, Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Conta, Constantin Brîncuși, Lucian Blaga, George Enescu, Tudor Vianu, Mihai, Ralea, Mihail Sadoveanu, George Călinescu și mulți alții. Opera lor, scrierile pe care ni le-au lăsat moștenire, activitățile pe care le-au desfășurat se înscriu și rămîn ca momente definitive în filosofia culturii românești, în spiritualitatea noastră națională.

Dacă textele unora dintre ei au fost amintite la alte capitole decît cel al *filosofiei culturii*, acest lucru a fost făcut ținînd seama de obiectul principal al activității lor, de aportul pe care l-au adus într-un domeniu sau altul al filosofiei românești, într-o etapă sau alta a dezvoltării și împlinirii sale. Important este de reținut că disciplina filosofică cea mai întinsă, cu implicațiile cele mai profunde și mai efective asupra dezvoltării și consolidării spiritualității românești o reprezintă cultura. Ea este matricea în care s-a plămădit și afirmat, dezvoltat și consolidat, în care a creat și s-a creat și civilizat societatea românească.

Problematica filosofiei culturii este răspîndită peste tot unde au avut loc *acte de creație*, acte prin care rămîne nemuritoare cultura mate-

rială și spirituală românească, și în timp ea ne împinge mult în istorie. Circumscrierea și înfățișarea ei ca atare apare însă o dată cu a II-a jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Acum încep să se pună expres probleme de creație, probleme privind personalitatea culturii, structurile și activitățile ei, se dau definiții ale culturii, mai mult sau mai puțin cuprinzătoare și adecvate etc.

Pentru a exemplifica acest lucru este suficient să ne raportăm la Mihai Eminescu. El consideră cultura ca reprezentând tezaurul cunoștințelor agonisite și grămadite de părinți pentru a fi lăsate moștenire urmașilor. Dar care nu rămân numai la îndemina unui cerc restrâns de inițiați, ci a unor mase cât mai largi și care sint îmbogățite de la o generație la alta. Cultura, spune Eminescu, merge mină-n mină cu știința și artele și ea se exprimă prin „întinderea numerică a celor culti”. Ca argument, el ne dă un foarte semnificativ exemplu: „Nu preoții constituiesc biserica; ei nu o pot face decât în cea mai strânsă comunicare cu credincioșii; tot astfel nu constituiesc învățații spiritul științific al națiunii, ci numai întregul număr al celor culti prin știință”.

Cultura reprezintă pentru Eminescu suma cunoștințelor pe care omenirea le-a acumulat de-a lungul veacurilor, concretizate în capacitatea și dispozițiile unei națiuni de a le aplica și fructifica în folosul său. „Pe pomul cunoștinței, care crește din pământul spiritului național, știința se poate compara cu acele intime puteri agente, care sugînd și alăptînd scot sucurile din adîncimile izvorîte și le trimit modificat în toate ramurile; trunchiul și rădăcinile sînt purtătorii consistenței ai științei, învățații; viața firească, viața văzută, viața frumoasă și mirositoare în frunze, flori și fructe, este cultura generală care răsare din cele precese”.

Iată una dintre cele mai timpurii, dar mai complete definiții ale culturii. Implicațiile ei vor străbate adînc în spațiul spiritual-filosofic românesc și vor pătrunde mult amplificat pînă în opera lui Mihai Ralea sau Tudor Vianu, Liviu Rusu sau Mircea Eliade. În opera acestora vom găsi concretizată, în dimensiunile ei moderne, filosofia culturii, chiar dacă nu au semnificații și implicații atît de adînci ca în opera lui Eminescu sau Hasdeu de pildă. Pentru acesta din urmă, ca și pentru primul, omul de știință, omul de cultură este, în primul rînd, om *de acțiune*. Democrația, libertatea nu vin singure, ci ele sînt rodul luptei, al acțiunii eficiente, al acțiunii menite să ridice masele, să ridice poporul, să ridice pe cei mulți și angajați în

crearea bunurilor materiale, în lucrul pământului, în transformarea mine-reului în metal și a metalului în obiecte folositoare progresului și civilizației societății.

O dată cu desvârșirea unității naționale și constituirea României în granițele ei naturale, *filosofia culturii* capătă un rol și mai mare în formarea și dezvoltarea spiritualității naționale. Acum înregistrăm nu numai realizări cantitative, dar au loc adevărate salturi calitative. Se pune problema nu atât a producțiilor, a valorilor materiale și spirituale în sine, cât mai ales aceea a identității naționale, a unității de neam și de limbă, a scoaterii în evidență a unor vechi valori, tradiții și obiceiuri care se înscriu ca incontestabile fapte de cultură românești. Studiul folclorului, al basmelor românești, studiul limbii vechi românești, al etnografiei, obiceiurilor și tradițiilor sînt aduse cu justificat temei în spațiul și obiectul de cercetare al filosofiei culturii. Asemenea fapte, dezvoltările structurilor lor, evoluția în timp, conotația primită în împrejurările triste ale valorilor populațiilor migratoare, ale asupririi imperiilor vecine vin să completeze ceea ce trebuie să înțelegem prin *filosofia culturii*.

Nu s-a pus problema de a studia numai artele plastice, literatura, muzica, dramaturgia sau poezia, ci de a dezvoltă și a face propriu spiritualității românești interbelice substratul ei ontic, *zămislit* prin muncă și *cuprins* încă în legende și basme. De aici trebuia să înceapă, și a început, reconsiderarea și aprecierea culturii românești. Operele lui Eliade sau Vianu, ale lui Blaga sau Ralea, concepute pe temeiul unor profunde cunoștințe ale patrimoniului național și pe o extrem de bogată experiență poporană, aveau să reprezinte încununarea a ceea ce, în termen modern, se numește *filosofia culturii*.

Semnificativ pentru cei de astăzi, rămîne și faptul că activitatea și opera acestor creatori de sisteme culturale, concepute, realizate și desfășurate în condiții nu destul de favorabile din punct de vedere social, lupta cu elementele de dreapta fiind în deplină desfășurare, pot fi luate ca model pe multiple planuri: filosofic, cultural, al pregătirii profesionale a autorilor, social și mai ales cetățenesc, militant. Ele ne dezvoltă nu numai forța morală și pregătirea științifică a acestora, dar și crezul lor politic în ideea de progres, dragostea lor față de țară, față de spiritualitatea românească. Forțele care i-au unit și le-a întărit hotărîrea au fost: *încrederea*

în creația națională; un *nobil sentiment* al iubirii de patrie; o *înaltă atitudine civică* umanistă; o *dorință fierbinte* de a contribui, prin forțele lor proprii, la înălțarea culturală și morală, intelectuală și profesională a poporului.

D. LOGICĂ ȘI EPISTEMOLOGIE

Filosofia românească a fost pusă dintotdeauna sub semnul cunoașterii, al logicii. De la Ieremia Cacavela, profesorul lui Dimitrie Cantemir și pînă la Florea Tuțugan sau Petre Botezatu, nimeni nu s-a avîntat în speculații, nimeni nu și-a construit ideile în afara cercetărilor științifice, în afara cunoașterii.

Aici nu se pune problema unei explicitări ca atare. Logica, ca și matematica sau fizica, este logică peste tot, indiferent de loc și timp. Din moment ce s-a afirmat ca știință și și-a cucerit un loc în cadrul filosofiei, și se pare că a fost prima disciplină care și-a cucerit acest loc, locul și rolul ei a fost același în constituirea spiritualității naționale.

Particularitatea ei vine din modul în care este implementată și integrată celorlalte discipline filosofice. Astăzi, de pildă, ne spune Petre Botezatu, în plină epocă a matematizării și cibernetizării avem de-a face cu „irupția viguroasă a logicului în inima civilizației noastre“.

Efectele unei activități logice sînt bine cunoscute și notate ca: a) *simplificare*; b) *organizare*; c) *economicitate*; d) *productivitate*. Astfel de demersuri se impun nu numai științei și acțiunii umane, ci tuturor domeniilor și activităților din care este compusă viața socială contemporană.

Logica nu se impune însă numai prin aceste patru puncte de activitate. Demersul ei este mult mai amplu, el vizează *creația, cultura, civilizația*. A reduce logica la un sistem de tehnici, a o matematiza excesiv înseamnă a nu înțelege rolul ei în dezvoltarea spirituală a omenirii și cu atît mai mult a nu vedea însemnătatea sa în construirea civilizațiilor contemporane și viitoare.

Importanța logicii în cadrul filosofiei se exprimă, în primul rînd, prin aceea că ne ajută să expunem coerent, în conformitate cu legile rațiunii, o idee sau alta. Ea este implicată în filosofie nu numai ca știință a demonstrației, ci slujește și face viabil însuși *demersul filosofic*.

Teoria cunoașterii științifice, cercetarea valorii cunoașterii științifice, a valorii de adevăr, a obiectivității și adevărului rezultatelor științei se

realizează și cu ajutorul logicii. Metoda istorică nu este suficientă. Prin logică ajungem la esența dezvoltării istorice a fenomenelor și proceselor, din natură și societate. Ea este aceea care ne dezvăluie laturile generale necesare, legice ale acestora, precum și ale dezvoltării sociale în genere.

Împreună cu matematica, logica se impune astăzi tot mai mult în procesul de organizare a înseși teoriilor științifice. Implicarea ei are loc nu numai în cadrul teoriilor științifice, ci și în ordonarea și ierarhizarea cunoștințelor, a informațiilor promovate și vehiculate de acestea. Prin logică se ocolește inspirația personală de moment, se aduce în planul cunoașterii regula, generalul, esențialul, se pune ordine în clasificările, diviziunile, definițiile, demonstrațiile, ipotezele și inducțiile pe care unii amatori le fac cu dezinvoltură, fără nici un temei sau control euristic.

În raporturile care se creează între teorie-practică-teorie sau între practică-teorie-practică, logica capătă în zilele noastre o importanță decisivă. Ea ne dezvăluie nu numai verigile elementare ale unor cicluri de natură dialectică, dar intervine și clarifică raporturile care se creează între aceste activități, arătându-ne, în funcție de moment, de etapă, ierarhiile acestora.

În acest caz rolul logicii este nu numai de instrument, ci și de *constituent* al unei ordini, conformă cu realitatea. Acum ea își creează statut de știință a realităților, și nu numai a regulilor unei gândiri corecte. Ea este de acum inclusă în orice demers al teoriei cît și al practicii, al cercetării cît și al vieții de toate zilele.

V. DIMENSIUNI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI CONTEMPORANE

Ca fiică a epocii sale, cum a denumit-o Hegel, filosofia este chemată să dea, în raport cu omul, măsura tuturor lucrurilor, a faptelor și activităților umane. Or, pentru a realiza un asemenea demers, ea are nevoie pe de o parte, a *fința*, fundamentîndu-și permanent metodologia și aparatul, conceptual, iar pe de altă parte de a reconstitui cunoașterea, de a regîdi continuu „vechile” teorii.

Astfel de cerințe se impun și filosofiei românești. În primul rînd, este vorba de dezvoltarea și promovarea, în mod oficial, a filosofiei marxiste — *materialismul dialectic și istoric*. În al doilea rînd se creează cu adevărat premisele abordării și cercetării categoriilor fundamentale ale filosofiei: materie, spațiu, timp, mișcare, devenire, progres, posibilitate,

r ealitate, necesitate, împlinare, condiția omului etc., etc. În al treilea rând, se pun bazele valorificării cu adevărat științifice a moștenirii cultural-filosofice din trecut, sînt aduse în prim-planul studiului și pregătirii publicului cititor operele marilor gînditori din trecut.

Întemeiată pe concepția despre lume a clasei muncitoare, materialismul dialectic și istoric, filosofia românească contemporană este concretizată în zeci și zeci de lucrări de logică și epistemologie, de etică și estetică, filosofia istoriei și a dreptului, de filosofia culturii și a artei, filosofia valorilor etc. Ele au drept obiect: a) cunoașterea legilor și proceselor dezvoltării naturii, societății și gîndirii, a activităților materiale și spirituale de construire a noii orînduiri sociale; b) valorificarea moștenirii filosofice din trecut naționale și universale; c) analiza critică a diferitelor curente filosofice contemporane cum sînt: existențialismul, structuralismul, fenomenalismul, personalismul; d) demascarea și respingerea hotărîtă a teoriilor filosofice de dreapta.

Filosofia epocii noastre socialiste este, înainte de toate, *filosofia creației și construcției, filosofia angajării* totale a omului și *manifestarea sa hotărîtă* în toate planurile activităților sociale. Forța sa se exprimă prin geniul creator al poporului, prin capacitatea lui de a crea istoria, și o dată cu ea, de a se crea pe sine.

În epoca contemporană filosofia a devenit o concepție de masă, însușită de milioanele de oameni. Ea este pusă în slujba muncii, a îndeplinirii obiectivului fundamental al politicii partidului: *făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate*. Problematika ei se întemeiază pe două idei fundamentale: *cuprinderea și angajarea* maselor în înfăptuirea unor înalte valori materiale și spirituale.

Ideea construcției, care domină spiritul filosofic românesc contemporan, vine din istorie, de la *legenda Meșterului Manole*, și dincolo de această legendă, de la activitatea poporului, de patru ori milenară, pe aceste meleaguri. Ea urcă în timp, o dată cu românii de la *Creațiile* populare pînă la *Poezia* lui Mihai Eminescu, *Balada* lui Ciprian Porumbescu, *Coloana infinitului* a lui Constantin Brîncuși, *Rapsodia română* a lui George Enescu, opera lui Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Marin Preda.

Dimensiunile creației românești ne sînt date de mărturiile prezente pe tot cuprinsul patriei, de valorile sau faptele pe care poporul român le-a

înscris pentru multă vreme, ori pentru totdeauna, în patrimoniul culturii universale.

Aceasta este de fapt o lege a dezvoltării omenirii și ea a fost și este ilustrată, cu prisosință, și de istoria poporului român. Tovarășul Nicolae Ceaușescu a pus-o în evidență încă din 1966. „Toate popoarele, mari sau mici, sublinia secretarul general al partidului, și-au adus prin inteligența, talentul și forța de creație spirituală contribuția la sporirea tezaurului științific și artistic al umanității. Nu o dată popoare mici s-au făcut cunoscute și prețuite prin realizările lor remarcabile, au dat numele lor unor întregi epoci istorice. Istoria universală apreciază o națiune după contribuția adusă la cunoaștere, după valoarea moștenirii materiale și spirituale pe care o lasă, după rolul pe care-l joacă în domeniul progresului și civilizației“.

O asemenea idee este caracteristică întregii filosofii românești contemporane și ea se bazează pe o profundă înțelegere a sensului și menirii istoriei universale, exprimă o concepție angajată, în egală măsură, în *cunoașterea și transformarea lumii*. Aici își are temeiul concepția românească conform căreia toate popoarele mari sau mici, bogate sau sărace, **sint capabile de creație**. Deci, să fie lăsate să creeze în condiții de deplină libertate și egalitate.

Dar nu numai atât, în filosofia românească contemporană este inclusă în prim-plan ideea **calității**. Autorii români au în vedere nu teorii generale, nu noțiuni și categorii depășite, ci tot ceea ce cuprinde și exprimă cu adevărat *noul*, tot ceea ce ajută cunoașterea umană să înainteze, tot ceea ce fructifică *gândirea și împinge acțiunea spre transformare*.

Iată de fapt care este sensul filosofiei — *creația, calitatea*. Înțelepciunea nu se exprimă decât prin creație și creație înseamnă **calitate**. Nu poți crea ceea ce a fost creat, ceea ce există. *Nu poți crea decât noul*. Și acesta se poate realiza numai pe baza studiului realităților concrete actuale, pe baza cunoașterii a tot ceea ce a dat omenirea mai de preț de-a lungul istoriei sale, pe baza cunoașterii temeinice a valorilor materiale și spirituale ale omenirii.

Demersul teoretic, materialist istoric al unei asemenea idei se traduce prin necesitatea de a pătrunde, descifra, înțelege și pune în valoare **noul**. Menirea filosofiei marxiste este de a ajuta omul să înțeleagă și să creeze noul.

Dar, pentru a realiza acest lucru, *omul* trebuie să-și ridice singur gradul de cunoaștere filosofică. El trebuie să vadă și să înțeleagă că lumea, viața se constituie dintr-o înfin'tate de acte și raporturi sociale, de fapte și activități umane, de stări de spirit și morale.

Filosofia românească contemporană este chemată să reanalizeze și să pună în evidență raportul dintre general și particular, raportul dintre posibilități și realități în construirea socialismului, să reanalizeze problema contradicțiilor în socialism și să dezvăluie raportul lor, să sigure dezvoltarea socialismului științific numai pe baza practicii social-istorice de construire a noii orînduiri sociale. Numai în felul acesta, filosofia poate revela și pune în evidență rolul transformator al conștiinței sociale, faptul că într-o etapă sau alta a dezvoltării sociale aceasta o poate lua înaintea existenței sociale.

Ideile însă nu prind viață prin ele însele. Pentru a fi materializate se cere efortul creator al omului. El este singura forță demiurgică ce poate da mai mult decît îi oferă natura, el este singurul constructor. Din speculație, pură nu a ieșit niciodată nimic. Prin muncă, prin știință se creează totul.

Filosofie înseamnă, înainte de toate, mod de viață, mod de gîndire și acțiune, implicare în abordarea și rezolvarea problemelor pe care le ridică epoca contemporană, filosofie înseamnă a lucra și a învinge greutăți, nu numai a „medita“, a „gîndi“, a „reflecta“. Nici meditația, nici gîndirea, nici reflecția nu sînt în afara acțiunii, a activității de creare și transformare.

Filosoful este chemat să cerceteze și să înțeleagă lumea de astăzi așa cum este ea, să studieze și să-și însușească știința contemporană cu tot ce a dat ea mai bun, în toate compartimentele sale. El trebuie să-și fundamenteze ideile, concluziile teoretice pe cele mai noi date pe care le oferă știința. Este clar pentru oricine poposește mai atent asupra cărții de filosofie că filosofia și concepția filosofică contemporană sînt rezultatul a tot ceea ce omenirea a creat mai bun în toate domeniile. Materialismul dialectic nu poate ființa și nu se poate dezvolta decît ca o sinteză a tuturor științelor. În afara fizicii, în afara chimiei, în afara biologiei, în afara matematicii nu se poate concepe și nici nu poate fi vorba de materialism dialectic.

A înțelege filosofia altfel, înseamnă a ne îndepărta de la spiritul constructiv al materialismului dialectic și istoric. Omul nou, omul societății socialiste este chemat să cunoască și să-și însușească *tot ceea ce a realizat*

omenirea mai de preț în toate domeniile, și pe această bază, să ducă mai departe, prin creațiile sale, progresul și civilizația societății contemporane.

Poposind, sub îndemnul unei astfel de idei, asupra literaturii filosofice din România vom observa că problematica ei este, în ultimul deceniu, tot mai intens *regândită, restructurată, reasezată*, în consens cu noile cuceriri din domeniile matematicii, fizicii, chimiei, biologiei, medicinei, psihologiei, economiei, istoriei, dreptului, lingvisticii etc., etc. Fie că este vorba de lucrări în care sînt abordate și discutate problemele de ontologia filosofiei, metode de investigare și cunoaștere, epistemologie etc., fie că este vorba de lucrări care privesc valorile, creația, etica, estetica etc. scopul lor este să „analizeze” și să „construiască” o *IDEE* asupra domeniului respectiv sau să „refacă” gîndirea unor mari creatori de filosofie.

Și într-un caz și în celălalt, autorii celor mai multe lucrări contemporane de filosofie, prestigioase cadre didactice ori cercetători, pornesc de la necesitatea *construirii* permanente, pe baza datelor oferite de știința contemporană, a imaginii despre lume și viață. Ei au în vedere atît *crearea* filosofiei ca atare, ducerea ei mai departe, cît și *valoarea* curenților sau teoriilor create deja, de care se ocupă, *actualitatea* lor, *locul* și *rolul* pe care-l au în construirea universului spiritual contemporan.

Asemenea cărți ne arată nu numai disponibilitățile autorilor lor *de a face* filosofie, efortul lor de a concepe, analiza și finaliza, în planul cunoașterii, o problemă sau alta, dar mai ales că filosofia izvorăște din știință, se întemeiază pe știință, la rîndul ei stimulînd știința, dînd cutezanță gîndului, ajutîndu-l să se transforme în acte, în creații. Știința participă numai prin filosofie la construirea cunoașterii teoretice. Structura și dinamica ei ne sînt clarificate și făcute inteligibile prin filosofie. Metoda, obiectivitatea, raționalitatea științei presupun o viziune filosofică, o concepție anume, *materialismul dialectic și istoric*.

Prin filosofie, știința trece de la individ la grupul social și de aici, depășindu-și condiția de a fi a elitei, trece în masa oamenilor. Ea constituie mijlocul prin care sînt aduse în fața gîndirii umane, într-o formă sintetică, marile probleme pe care le pune înaintarea cunoașterii.

Posibilul teoretic, științific, întrebările dubitabile pe care le pune știința sînt transformate, cu ajutorul filosofiei, în realul teoretic, științific, în întrebări sigure, și nu numai, dar și soluționate. Căci realul și el trebuie stimulat să devină, eficient, participant la creație.

Dialogul, confruntarea dintre ceea ce *a fost* cunoscut și creat și ceea ce *se cere* a fi cunoscut și creat se pot realiza fructuos numai în lumina filosofiei marxiste. Prin ea, și cu ajutorul ei, se poate *reconstrui*, tot mai complet, în fiecare epocă, pe baza practicii sociale respective, *tabloul spiritual al lumii*.

La o asemenea concluzie invită studiul cărților de filosofie din țara noastră, poposirea atentă și îndelung asupra lor. Este vorba nu numai de informația extrem de bogată pe care o cuprind și o vehiculează, dar și de metodologia folosită, de modul de interpretare a datelor și interconexare a lor în universul spiritual al epocii. Chiar realizările științifice universale cunoscute și aprobate ca atare — paradigmele — cu care operează filosofia sînt altfel cuprinse, înțelese, integrate și folosite în *display*-ul culturii filosofice românești contemporane. Am în vedere și legi, și teorii, și concepții, și aplicații, și instrumentații filosofice.

Semnificația, valoarea, locul și rolul unor astfel de cărți în spațiul gândirii științifice românești actuale, se completează și prin implicațiile și lămuririle pe care le oferă în înțelegerea și aprecierea *revoluției* din știința și tehnica contemporană. Cititorul este ajutat să cuprindă și, mai ales, să înțeleagă arhitectura teoretică, arhitectonica ideatică a revoluției științifice. Prin ele, se poate pătrunde structura generală a științei, dinamica și metodologia ei, valabilitatea sa limitată în timp și chiar în spațiu.

În general, literatura filosofică românească contemporană își călăuzește tot mai eficient cititorul spre înțelegere cît mai exactă, mai completă a lumii obiective, a *profunzimilor lumii materiale*, a lumii naturale și sociale. Ea ne arată că orizontul cunoașterii, cunoașterea ca atare, se deschid numai a lumina rațiunii, numai coborînd adînc „în intersecțiile materiei“.

Modalitățile de a face filosofie pe care le propun cei mai mulți dintre autorii cărților de filosofie, paradigmele pe care-și întemeiază reflecția filosofică, concluziile lor sînt izvorîte din practica socială contemporană. Sînt extrase din realitățile obiective, și la rîndul lor le *fundamentează*, pe acestea, *prezintă* într-o manieră sintetică direcții de reconstrucție și valorificare a experienței, *expun* modele și puncte de vedere izvorîte din cercetarea realităților, *oferă* cadre și spații de gîndire constructivă și, în final, *imping* spre metateorie în diferitele domenii ale științei.

Dar nu numai cartea românească de filosofie a fost axată pe o asemenea problematică majoră a rediscutării marilor probleme ale cunoașterii, ci

și lucrările care sînt selectate și traduse din literatura filosofică universală Cîmpul de idei și semnificații ale lucrărilor traduse întregeste, evident, pe al celor originale. Și este chiar integrat gîndirii filosofice românești. Prin ideatica lor, participă la consolidarea și ducerea mai departe a spiritului critic constructiv, axat pe revederea permanentă a ceea ce s-a realizat și a ceea ce ar trebui realizat.

Devenirea, reconstrucția, regîndirea se realizează nu numai în spațiile filosofiei, ci și ale *umanului*, ale subiectului care face filosofie. Viziunea oamenilor asupra a ceea ce sînt și ceea ce fac, universul lor spiritual, conștiința valorii lor sînt și ele mereu întregite, și nu numai, ci chiar reconstruite, redimensionate și aduse la cerințele practicii social-istorice. Omul este înțeles ca măsura lucrurilor de astăzi, din epoca construirii societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

Axiologic vorbind, filosofia marxistă a devenit *intrinsecă omului*. Dimensiunea realizării ei exprimă dimensiunea și structura gîndirii și acțiunii umane. Coborîta din sfera speculației adusă în lumea *lucrului*, *bine făcut*, filosofia marxistă reprezintă acel *axis mundi* al universului spiritual al omului. Cu ajutorul său, omul *gîndește pentru a acționa, cunoaște pentru a transforma, învață pentru a crea*.

Personalitatea umană trăiește, activează și se manifestă ca atare, în toată plenitudinea sa, în lumina gîndirii, a concepției filosofice marxiste. Detașarea ei continuă de natural, biologic, și stăpînirea acestuia se realizează numai prin spiritual, prin conștiința de care este stăpînită privind actele sale. Omul trăiește și prin spiritual, prin modelarea ființei sale conform cu normele pe care i le impune filosofia contemporană marxistă.

Departe de a împinge spre uniformizare, dimpotrivă, lucrările de filosofie, mai ales cele din ultimul deceniu, împing și-l determină pe cititor, în funcție, evident, și de disponibilitățile lui intelectuale, de întregul lui spiritual, *la formarea unei gîndiri proprii*. Am în vedere nu numai specialiștii, ci chiar cititorul comun, desigur cel care are, bineînțeles, deprinderea lecturii, care poposește atent asupra unor asemenea cărți, cel care și propune să depășească cunoașterea empirică, divizată în *n* formule, în *n* segmente de către o disciplină științifică sau alta.

Efortul unei astfel de literaturi filosofice este călăuzit, evident, de ideea sporirii *cantității de informație esențială*. Literatura filosofică nu se

prezintă însă în toate cazurile la nivelul exigențelor cititorilor contemporani. Apar încă lucrări redundante, cu număr mare de pagini, dar cu puțină uneori chiar foarte puțină, informație. Sînt date pe piață unele cărți slabe, nerealizate din punct de vedere științific.

Dacă poposim atent asupra literaturii filosofice românești contemporane, observăm cît de actuale sînt reflecțiile lui Terrasson asupra cărții, citat de Im. Kant în *Critica rațiunii pure*: „Dacă se măsoară mărimea unei cărți nu după numărul paginilor, ci după timpul necesar pentru a o înțelege, atunci am putea spune despre multe cărți că ar fi cu *mult mai scurte dacă n-ar fi atît de scurte*. Dar, pe de altă parte, dacă urmărim sesizarea unui ansamblu foarte vast de cunoaștere speculativă, însă totuși legat într-un principiu, am putea spune cu tot atîta dreptate: *multe cărți ar fi cu mult mai clare dacă nu ar fi vrut să fie atît de clare*“.

În contextul actual, cînd se pune problema ridicării calității muncii în toate domeniile vieții și activității societății, *știința filosofiei* trebuie să se angajeze mai mult ca oricînd în confruntarea de idei, în dezbateră și clarificarea problemelor cunoașterii naturii și societății, ale transformării și perfecționării omului. Re-gîndirea conceptelor, re-semnificarea acestora, în concordanță cu notele nou cunoscute ale obiectelor pe care le designează, cu practica revoluționară socialistă, reprezintă o condiție fundamentală a împlinirii sale teoretice.

Pentru a răspunde în mult mai mare măsură decît pînă acum cerințelor spirituale creatoare ale societății noastre, dorinței de cunoaștere a cititorilor și exigențelor lor intelectuale sporite, credem că sînt necesare promovarea, în continuare, cu mai multă exigență a unei literaturii filosofice de înaltă ținută teoretică, completarea ei cu teme și idei noi cerute de viața și activitatea practică, materială și spirituală. Acum, cînd depozitul de informație științifică al omenirii este mai bogat ca oricînd în istoria societății, cînd problemele cuceririi macro și microcosmosului, cu care se confruntă omenirea, sînt mai dramatice ca oricînd, oamenii au nevoie de lucrări filosofice care să îndemne la meditație, reflecție, înțelegere, acel *Das Verstehen* promovat cu atîta înțelepciune de filosofia raționalistă germană.

Numai așa putem să facem cu adevărat din filosofia clasei muncitoare — materialismul dialectic și istoric — conținutul de idei al epocii noastre socialiste. Pentru aceasta este necesar ca cercetătorii, cadrele universitare să facă eforturi cognitive susținute pentru a străbate barierele cunoașterii obișnuite prin aplicarea unor metode noi, generate de revoluția din științele contemporane, de investigare și pătrundere a fenomenelor, a proceselor și legilor care acționează în natură și societate și explicare științifică a acestora.

MIRCEA MÂCIU

NOTĂ ASUPRA EDITIONII

Lucrarea *Antologie de filosofie românească* își propune să ofere o imagine cât mai cuprinzătoare a acestui vast și important domeniu al științei și culturii noastre naționale. Ea s-a constituit pe baza consultării unui bogat material documentar, la organizarea căruia am ținut seama de două criterii principale: cel *istoric* și cel *logic*, în intenția de a reface deopotrivă atât *istoria* cât și *sistemul* filosofiei românești. În această idee întreaga materie a fost împărțită în două părți distincte:

Prima parte, cuprinsă în cele trei volume de față, urmărește *momentele* și *etapele* de dezvoltare ale gândirii noastre filosofice, în determinarea lor istorică, iar partea a doua — în pregătire — ilustrează *componentele* filosofiei noastre, în ordinea lor constitutivă.

Între cele două planuri, cel *diacronic* și cel *sincronic*, există o legătură intrinsecă, determinată de modul în care a apărut, s-a constituit și a evoluat filosofia românească. De aceea o idee completă asupra sistemului gândirii noastre filosofice nu se poate obține decât prin luarea în considerare a ansamblului amintit mai sus, adică a antologiei în întregul ei.

Ordinea autorilor în antologie este, în linii generale, cea cronologică, pe capitolele mari ale lucrării, adoptând ca principiu călăuzitor (cu mici excepții impuse de împrejurări) cuprinderea fiecărui gânditor o singură dată, și anume, la capitolul care ni s-a părut cel mai potrivit pentru a pune în adevărata lumină rolul și semnificația operei sale. Tot în această intenție, ne-am străduit să selectăm studii și fragmente de lucrări cât mai reprezentative și cât mai *compacte*, evitând pulverizarea problematicii, în avantajul dezvoltării nestingerite a unei idei. De asemenea, nu am pierdut din

vedere nici apetența cititorului pentru texte mai puțin cunoscute, care-i pot îmbogăți orizontul de cunoaștere și-i sporesc interesul pentru asemenea antologii.

În antologia noastră, fiecare autor antologat beneficiază de o foarte scurtă prezentare, în care s-a urmărit evidențierea factorilor care au determinat includerea sa într-un capitol sau altul și se precizează sursa bibliografică a textului selectat din autorul respectiv.

Titlurile incluse între paranteze drepte ne aparțin, ca și notele marcate cu mențiunea de rigoare: n.ed. Tot între paranteze drepte s-au făcut și suspensiile din textele selectate. Atunci când pentru unele studii sau fragmente de lucrări cuprinse în antologie nu a existat o ediție modernă, textele au fost îngrijite de noi prin aplicarea normelor ortografice în vigoare, fără a afecta formele de limbă specifice autorului și epocii în care au fost scrise.

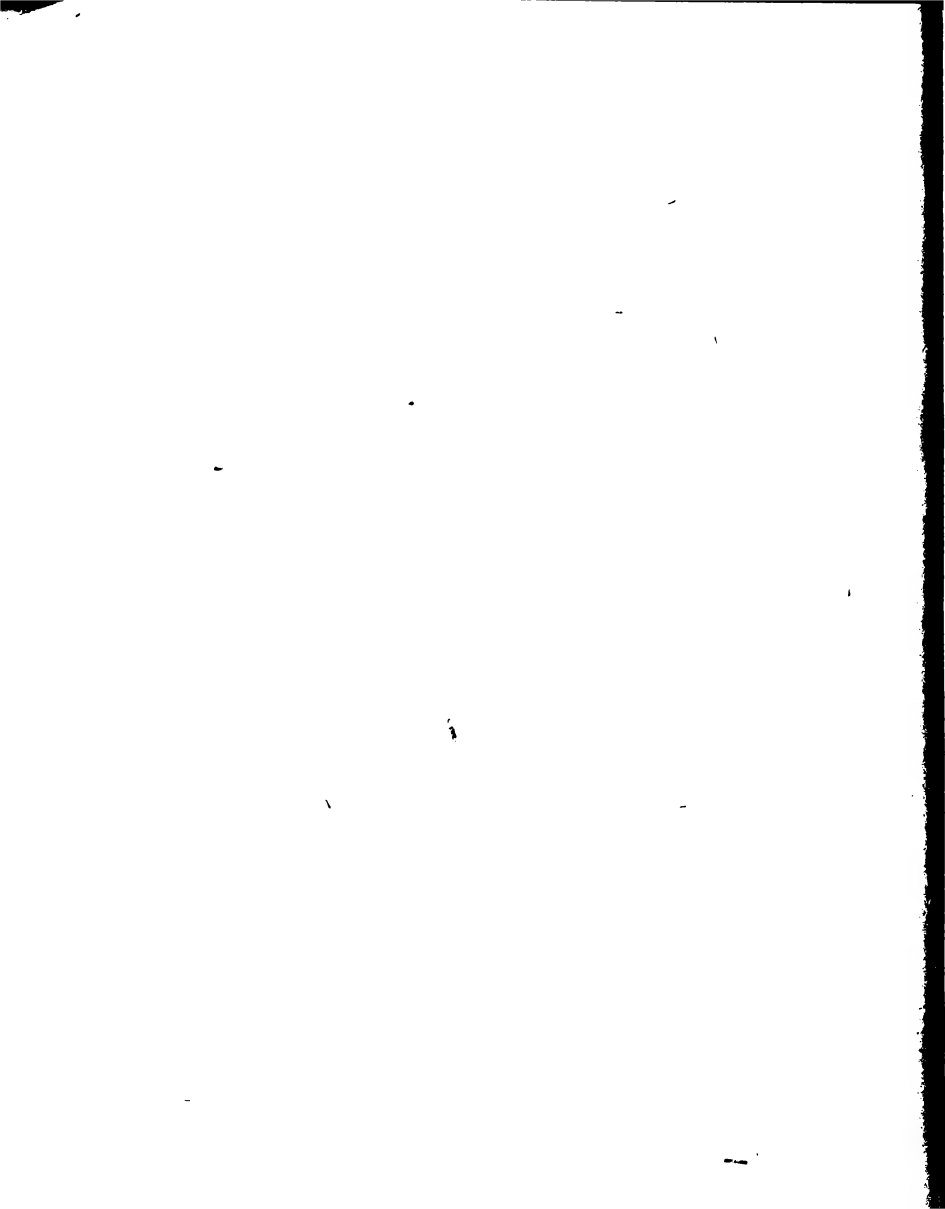
Antologia se va încheia cu un indice alfabetic al tuturor autorilor cuprinși în diversele volume ale lucrării.

M. M

I. ÎNCEPUTURI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Măcar că sînt unii carii judecă cum că pre cei mai tineri nu să cade a-i lăsa să învețe metafizica, pentru că multe și încurcate întrebări cuprinde, care mai bine este a nu le ști decît a le ști, însă eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu atîta, cu cît mai mult folosește să ajungă ei ca să poată ales gîndi, care lucru a-l dobîndi foarte mult ajută această învățătură a metafizicii, după ce acum s-au curățit de multe încurcături ale șolasticilor.

SAMUÎL MICU CLAIN

DIMITRIE CANTEMIR

(1673—1723)

Gînditor, om de cultură și om politic de formație enciclopedică. Pe baza lucrărilor sale, a cunoștințelor pe care le poseda și a activității pe care a desfășurat-o pe terenul vieții cultural-științifice, a fost ales în 1714, la propunerea lui Gottfried Wilhelm Leibniz, membru al Academiei din Berlin.

Opera și activitatea sa filosofică se înscriu ca o contribuție originală în spațiul gândirii românești. El prelucrează și adaptează aristotelismul. Orientat mai ales spre ontologie și filosofie, Cantemir încearcă un *sistem* care cuprinde *fizica, metafizica și etica*.

În analiza raportului dintre rațiune și credință, deși în plină epocă obscurantistă, marele gînditor român, înclină balanța în mod hotărîtor spre rațiune. Evident, el nu s-a eliberat de credință, de fides, de teologie, dar va recunoaște necesitatea separării științei, a filosofiei de teologie. Spre o asemenea discuție îl împing ideile sale despre viața socială, despre studiul, cercetarea, analiza și explicarea naturii. *Ordo naturae, Ordo naturalis* este ceva ce-l preocupă, cauzele lucrurilor care se desfășoară în natură.

Opera lui Dimitrie Cantemir se constituie, cu timpul, într-o direcție de gîndire filosofică raționalistă, bazată pe cunoaștere și acțiune. Cantemir, arată Dan Bădăraș, „va sfîrși prin a adopta teoria «dublului adevăr», dar nu va ancora aici, ci „separă, cum spune același autor, *natura naturată* de *natura naturans* și elimină acțiunile supranaturale din lume, suprimă intervenția providenței și minunile, adică indeterminismul“.

Dintre lucrările sale filosofice amintim: *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago — Imaginea de nedecris a științei sacrosante* (1700); *Cor-*

pendiul sistemului logicei generale (1701 ?); Interpretarea naturală a monarhiilor (1714) etc.

Textul a fost selectat din lucrarea *Sacrosantae scientiae indepingibilis imago*, 1700, publicată postum, în traducere românească, sub titlul *Metafizica*. El a fost reprodus după ediția lui Nicodim Locusteanu, tipărită la Editura Ancora, în 1928, p. 197—230.

DESPRE TIMP

UNDE SE VORBEȘTE DESPRE MIȘCARE, LOC, DURATĂ ȘI ETERNITATE

De ce doctrina adevărului se îndepărtează de privirea propusă; se definește timpul, viața particulară și Providența. Nu e de mirare, dragul meu fiu, dacă stilul cuvântării noastre se îndepărtează mult de dorința ta, ba încă vei descoperi că e foarte departe de titlul cărții, deoarece ai mărturisit sincer că imaginea pe care ți-ai propus s-o pictezi nu se poate picta. Oglinda adevărului ți-a probat de asemenea că portretul meu nu a fost pictat, ci numai închipuit de tine. În plus, lucru care este mai grav și mai greu decît toate, din momentul ce Dumnezeu cel prea bun și prea mare a produs toate celelalte creaturi pentru a fi întrebuințate și folosite de negrăita sa imagine, urmează că ea a obținut preeminența peste toate, lucru pe care nimeni dintre cei cu mintea întreagă nu va cuteza să-l nege. Însă deși toate cele de pe pămînt și din natură au fost create ca să se supună omului, totuși mai sînt două, care nu fac deloc parte din domeniul omului: timpul și viața. Timpul, pentru că toate se reprezintă în el, iar el în nici unul decît în eternitate; iar viața pentru că toate le cuprinde și ea de nici unul nu e cuprinsă, decît de universală și eternă viață. Așadar, scumpul meu copil, toate cîte sînt împodobite cu numele de creațiune trebuie considerate ca niște acci-

dente în chiar eternitate (ca adică posteriore și de dînsa cuprinse). Ele însă nu pot apărea altundeva, decît în oglinda timpului și în viața particulară. Căci timpul este oglinda creațiunii, în care oglindă unele sînt reprezentate că au fost, altele că sînt, altele că pot fi. Iar viața particulară este aceea în care unele sînt înțelese că au existat, altele că există, altele că pot exista. Pe acestea două, zic, fiindcă omul nu le poate nici stăpîni nici comanda, urmează în mod necesar că ele nu sînt supuse decît numai Providenței divine, care este înainte de toate, în toate și după toate, care pe toate le atinge și de nimic nu e atinsă. De aceea am hotărit să te învăț, în cărți deosebite, aceste trei științe foarte necesare și cu adevărat profunde.

Adevărul se dezvăluie de la sine prin explicarea aspectului său. Dificultatea de a cunoaște timpul, viața și eternitatea reiese din unitatea razelor aceleiași splendori. Acum deci, dacă îți vei pleca urechea la cuvintele mele, vei obține lămurirea lucrurilor acestora în explicația mea și a îmbrăcămîntei mele; dacă nu vei putea cuprinde cu memoria dintr-o dată această explicație, dă-ți cel puțin osteneala s-o așterni în scris.

Așadar, scumpe copil, eu, așa cum mă vezi, adică forma cu care sînt dotat, să știi că este și se numește știința sacră a eternului adevăr; iar oglinda pe care ți-am arătat-o în pieptul meu, este sacra scriptură și arătarea timpului. Diadema este cauza lucrurilor trecute, care este Providența divină; diferitele pietre scumpe din ea sînt diferitele efecte ale aceleiași Providențe, necunoscute de muritori. Sceptrul este orînduirea lucrurilor; arcul, începutul motivelor. Săgeata este scopul, ținta și sfîrșitul pe care trebuie să-l atingă; haina e viața; în fine culorile variate însemnează toate cîte se întîmplă în viața particulară sau în durata timpului. Însă toată dificultatea cunoașterii provine pentru muritori din aceea că ei au spus că au cunoștința lucrurilor în afară de splendoarea adevărului și, necunoscînd eternitatea, au cutezat să definească timpul, în care sînt toate. De asemenea, deși universalitatea timpului le era ascunsă, ei credeau că descriu duratele particulare ale lucrurilor; în fine, deși viața universală... nu le-a fost rușine să consacre chipului viața particulară (pe care

o posedă toate creaturile și mai ales omul, antemergătorul tuturor), cu toate că razele eternității, timpului și vieții sînt aceleași și depinde de unul și același Etern. Așadar, scumpe copil, să ne fie vorba mai întii despre timp.

Știința timpului este foarte necesară pentru a răsturna pe atei. Cuvîntul Sfîntului Duh: „Și vor fi stele în timp“ a fost foarte rău interpretat. Se corectează și se arată explicația adevărului. Ar fi bine și în același timp foarte interesant să ne bazăm pe părerea Sfîntului Augustin, prin care mărturisește că dînsul știe într-adevăr că timpul este ceva, dar ce este, nu știe. Însă dacă timpul este, precum l-am definit, a creaturilor oglindă în care celui ce privește cu pietate îi apar cele posterioare Creatorului, avem atunci, pentru a culca la pămînt falangele ateilor, o foarte ascuțită sabie cu două tăișuri. De aceea ca pavăză vom lua cuvîntul și numele Veșnicului: „Eu sînt ceea ce este“. Adică Dumnezeu este „a fi“ și viața tuturor, adică a celor ce sînt cuprinse în catalogul creațiunii și conservațiunii. Deoarece însă timpul anticipează pe celelalte creaturi și în cărțile sacre nu se menționează nicăieri crearea lui decît în: „și vor fi vouă stele în semne, timpuri, zile și ani“, de aici unii dintre ai noștri socotiră că trebuie să se înțeleagă numai decît începutul timpului și, interpretînd rău scriptura, nu consideră consecința ca evidență. Căci unde sacrele spun „Stelele vor fi în timp“, imediat ele adaogă „în zile și ani“; dar zilele și anii nu sînt timpul, ci sînt vicisitudinile schimbărilor și alterațiunile temperaturii ce se întimplă în timp. De aceea stelele se zic a fi în timp, iar nu că formează sau nasc timpul. Deci prin expresiunea cărților sfînte „vor fi stele în timp“ nu se face începutul timpului. Ba încă ele, stelele, nu arată nici esența timpului, ci denotă numai mutațiunile girațiunii cerului, astrelor strălucitoare și celorlalte corpuri cerești, ca niște cauze mișcătoare și alternative ale celor de jos. În fine, nu e permis să ne îndoim că spiritul Domnului vorbind în cărțile sacre a neglijat să menționeze crearea timpului. Dar va fi permis (pentru confuziunea tuturor ce neagă puterea divină), pentru slava lui Dumnezeu, să admirăm cu pietate și religio-

zitate prerogativa acestei așa de minunate și aproape așa de nepătruns creaturi, căci socotesc că acest lucru e destul pentru teza noastră.

La a naturii și timpului definițiune, transmisă de Aristotel, se adaptează o comparație elegantă și acestea fiind combătute, din ele se aleg trei foarte demne de notat. Însă înainte ca razele splendorii adevărului să vibreze, să ascultăm ce ne învață în această privință fiul întunericii și părintele obscurității păgânești.

El văzînd că toate creaturile se prezintă în viață sau, precum e obiceiul să se zică, în „a fi“ al lor în timp, și că sînt delimitate și circumscrise periodic prin mișcarea sau internă sau externă, cum este un om foarte înclinat la născocirea definițiunilor și pe cît de ușurel, pe atît de arogant cînd e vorba să propună axiome, a inventat numai decît două mișcări, de același gen, ce e drept dar în schimb două diferențe foarte variate, care, deși se exclud și se opun contrar, totuși le-a arătat că se supun, nu naturii, ci lui însuși. Așadar, arogîndu-și cu de la sine putere în propriul său interes o astfel de licențioasă facultate, dinsul definește natură ca fiind începutul mișcării și repaosului, ca și cum ar zice că cerusa este cauza albeții și negreții. De asemenea, folosindu-se de această cutezanță fără rușine, definește timpul ca fiind măsura mișcării și repaosului, ca și cum ar zice că omul este un animal rațional și irațional. Bune Dumnezeu! Iată vestitele principii neclintite ale înțelepciunii profane!

Din aste două foarte celebre și foarte principale definițiuni, este manifest că se deduc următoarele: întîi, că natura și timpul diferă într-adevăr în gen, însă aceleași diferențe, ca și cum s-ar zice că omul este Aristotel și Bucefal și că măgarul este Aristotel și Bucefal (rog pe peripatetici să mă ierte, dacă, respectînd regulile date chiar de filosof pentru definițiuni, definim un lucru care trebuie definit prin gen și diferență). Al doilea, timpul și natura în esență sînt unul și același lucru, pentru aceea că au aceleași diferențe pentru ca lucrul să reiese mai clar, să comparăm aceleași definițiuni:

Natura este începutul mișcării și repaosului.

Timpul este măsura mișcării și repaosului.

În aceste două definițiuni, *începutul și măsura* sînt *genul*; *mișcarea și repaosul* sînt diferențele, ca și cum s-ar zice *sufletul este principiul și al raționalității și al iraționalității* sau *omul este un animal rațional și irațional*. Este evident că aici cuvintele *natura și timpul, începutul și măsura* sînt același lucru, iar la diferență cuvintele *mișcării și repaosului* sînt aceleași; tot așa și *sufletul și începutul, omul și animalul*, unul și același lucru sînt prin reunirea acelorași diferențe.

Așadar, dragă copil, judece discipolul adevărului cît de mizerabil concordă între dînsule toate acestea!

Al treilea, dacă el ne îndeamnă că după efecte se cunosc cauzele, urmează că, mișcarea și odihna fiind comune, natura este timp și timpul este natura, pentru aceea că, după dînsul, în mișcare și odihnă se cunoaște atît măsura timpului, cît și începutul naturii. Dacă nu mă înșel, acel vestit înțelept voia poate să spună că natura este principiul care mișcă și pune în repaos, dar prea mă temeam de acel prim mișcător care întotdeauna mișcă și deci totdeauna se odihnește, care de fapt ar fi folosit mult pentru diferența timpului.

Însă, drag copil, deoarece ne-am propus să vorbim numai de timp, să ne luăm acum rămas bun o natură așa de indefinită (despre care vom vorbi sincer cînd vom avea ocaz iune) și să ne întoarcem la cercetarea atît de oportună a timpului (care vrea să fie contemporan cu natura).

Prin definițiunea timpului Aristotel se dă pe față că nu cunoaște natura. Se demonstrează prin exemplul celor relative că timpul a precedat mișcarea și invers. Definiția timpului se atribuie mișcării. De aceea, drag copil, ca un fel de preludiu, am atins anume cîteva despre definiția naturii, ca să dai mai lesne crezare adevărului care arată că Aristotel n-a cunoscut deloc nici natura, nici cele naturale, căci dacă ar fi cunoscut cîtuși de puțin natura, n-ar fi dat bunăoară definițiunea că timpul este măsura mișcării. Mai potrivit și mai sigur ar fi fost, dacă da definițiunea

că mișcarea este măsura timpului (vorbesc după placul dialecticilor); prin această definițiune ar fi cunoscut întrucîtva mișcarea. Iar întru cît privește definițiunea timpului, dacă ar fi cercetat mai diligent și mai sigur, ar fi spus bunăoară (însă făcînd concesiune opiniei lui) că timpul este măsura mișcării, dar adăoga că măsura a fost înainte de lucrul pe care îl măsoară, ceea ce a făcut în favoarea noastră, dar contra sa, deoarece opinează că între mișcare și timp nu se face nici o distincțiune de prioritate sau posterioritate, ca și cum ar spune că este vreo legătură între timp și mișcare. Nu mă mir deloc, dacă un dascăl atît de celebru a lăsat discipolilor săi să discute ca o chestiune insolubilă dacă găina a existat înainte de oul găinii. Totuși tribunalul adevărului respinge aprig aceste îndoieli, ca mirosind fatuitatea, căci șirul tuturor relativelor se înșiră în mod natural, cauzînd cauza sa, ca fiind mai presus de natură. De aceea în mod necesar se înțelege că părintele este totdeauna înainte de fiul său, iar fiul întotdeauna e posterior tatălui.

Mai departe, față de exemplul relațiunii ce ni se aduce, trebuie să admitem că sau timpul este părintele mișcării, sau mișcarea este părintele timpului; altmintrelea, negînd pe amîndouă nu se vede care este genul, care este diferența și astfel definițiunea frivolă și cu atîta emfază apare că n-a spus nimic. De asemenea, referindu-ne la același exemplu, este manifest că măsura presupune întotdeauna existența unui lucru mensurabil, pentru că măsura unui lucru mensurabil este măsura și nu din contra. Iar dacă timpul, după definițiunea lui Aristotel, ar fi măsura mișcării, timpul ar fi chiar posterior mișcării. Acest lucru e absurd, pentru că mișcarea se face în timp, iar nu timpul în mișcare.

De unde conchid că timpul precedă mișcarea, precum părintele precedă pe fiu, găina pe ou și lucrul mensurabil pe măsură. Prin urmare, definițiunea fiind întoarsă, prin diferența timpului el a definit mișcarea, iar nu timpul.

De asemenea se probează că timpul nu e mișcare, prin accidentele și attributele ce se dă timpului și care din greșeală sînt luate drept timp; dacă sînt desființate, timpul rămîne și are în

el ceva. Tot așa zicem că orice accident este din natură posterior subiectului căruia i se întâmplă; dar măsura este accidentală și suplimentară lucrului măsurabil; deci măsura este din natură posterioară lucrului măsurabil. De aici, în definițiunea concedată că timpul este măsura mișcării, ar urma aceeași absurditate că adevăratul timp este posterior mișcării, ceea ce este contra naturii și adevărului, pentru că, precum s-a demonstrat mai sus, orice mișcare se face în timp și nu din contra. Fiindcă însă s-a născut dintr-o speță care naște lucru asemenea sieși, va fi manifest că nici timpul nu poate naște mișcare, nici mișcarea timp, pentru că nici timpul nu este asemenea mișcării, nici mișcarea timpului.

De asemenea, fiindcă atît natura, cît și cele naturale, afară de cele poruncite, nu produc nimic altceva care să nu fie propriu, va fi manifest că toate atributele timpului, care din obișnuință credulă sînt numite timp, niciunul nu naște, nu face, nu arată timpul și chiar „ce este“ al lui, cantitatea, calitatea sau orice al lor, care pot arăta natura sau esența timpului, nu-l pot atinge, căci dacă ștergem atributele, tot mai rămîne timpul necunoscut, nedefinit. De exemplu primăvara, vara, toamna, iarna nu sînt timp, ba nici părți ale lui, ci sînt vicisitudini meteo- rologice care se petrec în timp. Copilăria, virilitatea, bătrînețea etc. nu sînt timp sau părți ale lui, ci succesiuni ale vîrstelor, care se petrec în timp; ele nu descriu un period al timpului, ci ale vieții particulare și ale etății ei. De asemenea, secolul, lustrul, anul, luna, săptămîna, ziua, ora, minutul și secunda nu sînt, nu nasc, nici nu arată timpul, ci sînt observațiuni, sau niște notațiuni ale unor mișcări, inventate de chiar fragilitatea umană, care numărînd și măsurînd succesiunea accidentală a mișcărilor, a crezut că măsoară, numără, împarte și distribuie timpul în părți mai mari sau mai mici, mai lungi sau mai scurte. În realitate ele nu sînt timp, nici părți ale lui, nici în fine ceva care poate avea ceva comun cu timpul.

Cea mai grea eroare a peripateticilor, care cred că timpul este format din puncte invizibile, este combătută ca arătând aberațiuni artificiale în „ce“ al timpului, în cantitatea etc. a lui. Ele sînt invențiuni ale omului și n-au nimic comun cu timpul. Este pe lîngă asta, copile dragă, o eroare și mai grea, prin care scolastica întreagă ordonă ucenicilor ei că trebuie să creadă așa, că timpul și părțile lui e generat, e făcut și compus din puncte matematice indivizibile. Poftim! Niște bărbați înălțați pînă la scaunul lui Saturn prin atîtea și atît de mari autonomasii superlative, cum de n-au băgat de seamă că prin negativul indivizibil s-au contrazis pe ei înșiși, cînd e mai clar decît soarele la amiazi că acest indivizibil, afară de acei „în“ privativ și negativ, nu poate arăta nimic, nimic pozitiv sau afirmativ? Cum de n-au observat, zic, că indivizibilul negativ n-ar putea niciodată prin conexiunea sa să compună sau să facă să crească pînă la „a fi“ ceva pozitiv, afirmativ, real, actual, existent, prezent, mare, mic, lung, scurt etc.? Dar totuși eternizîndu-se în răul lor obicei, au profesat că timpul se definește prin mișcare, e produs de puncte matematice, este lung și scurt, mare și mic, se distribuie în părți anterioare și posterioare. Totuși observînd că numai prin discursuri nu pot convinge, încearcă să demonstreze pe cele mai vechi cu ajutorul cadranelui în mișcarea soarelui, iar pe cele mai recente, poate ca mai viclene, în forța resortului de fier, în învîrtirea multor roate în greutatea și ușurința ponderilor, în lungimea și scurtimea celor ce țin fum în suspensiune.

Ambele epoci au fost amăgite mai mult prin aceea că, pierzînd vederea într-o chestiune atît de luminoasă și într-o atît de clară și splendidă oglindă, n-a putut să se vadă nici pe sine, nici erorile sale. Într-adevăr resortul de oțel nu servește să genereze timpul și nici să arate ce este timpul, ci ca să exerciteze lucrul propriei naturi, adică să se destindă din cauza rezistenței și să-și reia poziția naturală. De aceea, dacă orînduiala lui artificială, operată bine prin unsoare, a obținut o mai mare forță de rezistență sau reactivă, roatele sboară mai repede în jurul spiralei; dacă însă a avut o refracțiune mîi mică, sau mai slabă,

aceleași roate se învîrtesc mai încet și mai lin. Prin urmare mișcările lor de resort sînt silite să meargă înaintea sau în urma mișcării soarelui.

Același raționament este pentru umbra solară. Mișcarea solară și însuși soarele, nu servește la descrierea timpului, nici pentru a genera orele prin umbră în cadran, în fine nu pentru a divide prin mișcare acele puncte indivizibile (altmintrelea zadarnic ar încerca să producă, în ordine naturală, din ceva ne-existent un lucru existent, și din indivizibil ceva divizibil); ci servește, prin mișcarea circulară, să lumineze cu lumina sa tot globul de luminat, și cu căldura să încălzească. Acesta e rolul propriu și natural al soarelui; iar tot ce i se atribuie în plus, sînt observațiuni omenеști și invențiuni artificiale, care n-au nimic comun cu soarele.

Peripateticii, pentru a produce timpul din puncte indivizibile, declară că ele arată părți finite ale infinitului. Așadar, a cere cunoașterea timpului de la niște instrumente artificiale, în afară de pericolul înșelării, este a blestema pe Dumnezeu. Au împărțit și plăsmuit ziua în 24 ore, ora în 60 de minute, minutul în fine în nenumărate puncte indivizibile, adică în ficțiuni născocite de creier, sau, (precum au obiceiul să zică) în părțile existente ale rațiunii (și într-adevăr nimicul nu aparține naturii, ci nenaturii). Prin această licență deși merg la infinit, totuși nu le-a fost rușine să încerce a arăta că sînt părți mărginite ale nemărginitului. Fiindcă nemărginitul nu se pricepe sau nu e o capacitate a naturii mărginite, în consecință nu e subordonat naturii, ci numai Celui Veșnic; de unde este manifest că ei n-au putut în nici un chip defini a timpului esență, mărime, micime etc., care sînt numite părți ale întregului, în relațiune cu întregul său. Așadar punctele indivizibile fizice (pe care nu le numesc închipuiri, ne-naturale): mișcarea, soarele, umbra, cadranul, orologiul, oțelul, spirala, roatele, funiile, lanțurile, coardele, alungirile, scurtările, ponderile, greutateile, ușurările și chiar toate cele din jurul cerului, și celelalte toate, care (nu fără mizerabil blestem către Divinitatea supremă) strigă ei că sînt generatoare

de timp și de părți ale lui, sînt străine, externe, posterioare, suplimentare întîmplări în timp, iar nu deloc timp sau o parte a lui.

Prin aceea că n-au putut demonstra că timpul a fost înainte de mișcare, în afară de nenumărate absurdități, au introdus fără folos un anarh al universului și un prim motor imobil, care totuși se diluează printr-un silogism în formă de sorit și se demonstrează că un astfel de motor servește mamei, iar nu naturei. Desigur, copile dragă, cineva nu poate admira îndeșul minunatele cuvinte înalte ale celor de jos, care după ce n-au putut separa timpul de mișcare și distinge care din ele este mai înainte sau mai pe urmă, au avut cu nepricepere halucinația unui „fără început“, de unde au născocit natura infinită, infinita ei mișcare principială, infinita măsurare a mișcării și cu acestea, lumea coeternă și lipsită de început și de sfîrșit și alte mii și sute de astfel de divagațiuni absurde și pline de confuziune, pe care le deduc din acelea. Înghițind mereu asemenea născociri pînă le-a venit greață și neștiind ce lucru mai mortal și mai asemenea cu știința mortală să dea afară, s-au fecundat în fine ei înșiși, ca viperele, cu conceptele lor închipuie și... încep munții durerile nașterii și nasc un șoricel ridicul; căci afirmă acești prăpăstioși că în natura lucrurilor trebuie, neapărat, să se găsească un motor, bine înțeles imobil, care în mod natural să miște cele naturale. Bravo! dar așa este natura, pe care o definește începutul mișcării (Tăcere? că este și al repaosului, pentru că mișcarea nu poate naște repaos!); de ce, atunci, mai este introdusă, în zadar, ca principiu mișcător, al celor naturale? Căci într-adevăr acest motor natural imobil ar fi foarte suficient ca să cauzeze mișcarea în toate lucrurile din natură și nu vor mai cuteza să confunde natura cu primul motor și să se spună că sînt unul și același. De aici sau sînt siliți a admite că două lucruri diferite între sine au aceeași definițiune, sau a mărturisi că au introdus degeaba în natură un al doilea început al mișcării.

Fie! Voi întreba totuși: dacă e indispensabil ca în natură să se găsească, indispensabil, un motor natural, oare el este subordonat naturii sau nu? Ce au să răspundă, mărturisesc

că nu știu, dar voi spune ce cred eu. Dacă motorul este subordonat acelei naturi, el n-ar mișca natural ci ar fi mișcat de ea; în consecință, motorul n-ar fi imobil. Dacă însă n-ar fi subordonat naturii, ar urma, după definițiunea naturii, că însuși motorul are nevoie de altă natură, care să fie cauza repaosului motorului imobil, pentru că din imobilitate, după scolastici, nu înțelegem nimic decît repaosul.

Așadar, asemenea naturi ar merge la infinit și înfiniți ar fi primii motori imobili.

Nu așa, nelegiuitorilor, nu așa! Ca pulberea uscată în fața virtujului, așa e doctrina voastră în fața adevărului. Căci un astfel de motor trebuie atribuit matematicilor aplicate, iar nu naturii sau celor naturale, ca să servească științei profane, iar nu naturii. De aici e clar că matematicile aplicate au abuzat de pirghia naturii; el a observat poate că mișcarea corăbiei se face chiar de către imobilitatea centrului. Căci centrul susține corpul pămîntului și în el se proptesc pașii navigatorului cînd împinge de țarm corabia cu prăjina și corabia se mișcă, și mișcarea se produce și este determinată. Totuși ce om cu mintea întreagă va îndrăzni să nege că alta e orînduirea naturii și alta, cu totul diferită, este orînduirea matematicilor.

Se combat axiomele confuze ale lui Aristotel despre loc, mișcare și timp și se arată ce spune despre ele adevărul. Acum să încercăm a asculta cu mai multă răbdare de la vechiul tău dascăl cîteva despre loc.

Monstruoasele lui vorbe sînt acestea: locul n-ar fi căutat, dacă n-ar fi o mișcare după loc; de aceea credem că cerul ar fi mai ales în loc, pentru că totdeauna este în mișcare. Însă, copilul meu drag, nu e destul că a zis că locul se găsește prin mișcare și că a decretat ceea ce este totdeauna în mișcare, este mai ales în loc; căci același fabricant de definițiuni a definit că natura este începutul nu numai al mișcării, ci și al repaosului. Însă este așa; naturalele în repaus sînt dincolo și în afară de loc; deci e falsă definițiunea naturii, întru cit cele în repaos nu sînt

în loc natural. Căci, dacă într-adevăr fără mișcare nu se cere loc, urmează că naturalele care au încetat mișcarea, sau cele imobile nu sînt în loc, deci e absurdă căutarea locului prin mișcare.

În fine cerul, întru cît e întotdeauna în mișcare, este mai ales în loc. Însă aquila, întru cît nu e totdeauna în mișcare, va fi mai puțin în loc. De unde e permis să deducem tot așa de corect, că centrul pămîntului și însăși pămîntul, întru cît este întotdeauna imobil, nu e mai ales în loc. Tot așa trebuie să înțelegem despre amîndoi polii cerești, căci deși ei se mișcă circular, dar țîțina lor punctuală nu cere loc și prin urmare nici nu-și schimbă locul; deci sînt lipsiți de orice loc.

În fine, confundînd trei într-unul, ei zice că loc fără mișcare nu se caută (că și cum ar zice: căci chiar dacă s-ar căuta, nu s-ar găsi); timp fără mișcare nu există (pentru că unul nu va preceda pe altul și nu poate fi distins de celălalt!); mișcare fără timp și loc nu se găsește. Deci este înțeles că timpul este în mișcare, mișcarea în timp, locul în mișcare, timpul în loc, în timp locul și în loc mișcarea. Apoi luîndu-și rămas bun de la rațiune, conchide: din acestea se vede clar că nici locul, nici vidul, nici timpul nu sînt în afară de cer. De la astfel de glume cineva ar putea prinde bine mănusea batjocurii și adăoga: dacă nu sînt în afară de cer, sînt deci înlăuntrul cerului; dar vidul este exclus de toată natura, deci enumerarea celor trei enumerări este falsă.

Crede adevărul, scumpe copile, pentru că asemenea vorbe nu sînt filosofice, ci sau diabolice sau prietene cu diavolul. Căci adevărul nu tolerează confuziunile nici nu admite raționamentele conjecturale, ci ne învață limpede și liniștit (înlăturîndu-se orice corp natural în care înțelege că este cuprinsă mișcarea), că timpul, locul, pozițiunea de situație sînt confundate una cu alta și amestecate și același lucru, întocmai cum ar fi cu un picior nemișcat. Cu toate că el ocupă alt loc, totuși nu exprimă negațiunea celui alt picior, căci le rămîne pozițiunea de situațiune. De aceea nici timpul nu se înțelege că e mișcare de corp sau de loc și nu e legat de mișcare, ci toate trele sînt existențe în tot cerul, diferite între ele și separate; căci după cum mișcarea cerului

se face în locul său propriu (ca și cum ar fi a acelui loc măsurarea circumscriptivă care ia capacitatea înconjurătoare) și totuși această mișcare a cerului nu este loc, cu toate că se face în loc, tot așa nici mișcarea nu este timp, cu toate că în timp se face mișcarea.

De altminterlea, copile drag, noi am dat definițiunea proprie a locului, exact după norma adevărului, cred în cartea I, cap. 4 de aceea să mai ascultăm câteva socoteli făcute de același filosof în privința timpului.

După Aristotel, pământul și polii nu sînt în timp pentru că n-au mișcare; iar celelalte mișcătoare, sînt mai mult sau mai puțin în timp și dotate cu o speță diversă a timpului și mergînd la infinit, deci false și conjecturale. Eticul crede că cerul este măsurat în loc, fiindcă se mișcă mai iute decît celelalte corpuri; dar ar trebui chiar să creadă că cerul este foarte mult în timp, pentru aceea că ar trebui să măsoare primul mobil, ca unul ce este cel mai iute dintre toate. De aici este manifest că toate cele ce se mișcă mai încet sînt mai puțin în timp și prin urmare timpul sau se micșorează la infinit și se anihilează gradat, sau în natură de repaos se sfîrșește cu totul și în fine existența lor se sfîrșește. Așadar ceea ce probam mai sus despre loc, cu același raționament se poate proba despre timp, că adică pământul și poliile cerești sînt lipsiți de timp, pentru că sînt cu desăvîrșire lipsiți de mișcare. Că acest lucru este ridicul, cred că nu e nimini care să nu vadă.

De aici se ivește o îndoială foarte importantă, adică, dacă timpul este măsura mișcării, oare a mișcării cărui corp este măsură? Oare numai al primului mobil? Căci dacă ar fi măsură tuturor mișcărilor, în realitate altul ar fi timpul în viața și mișcarea omului, și altul, diferit în specie, ar fi în viața și zborul acvilei, deoarece mișcarea acesteia este mai repede, a celuiului mai încet. Tot așa ar trebui să credem și de alte mișcări neegale.

De aici rezultă:

1. Cîți atomi de lucruri, atîtea specii de timp și foarte diferite și diferite.

2. Că precum se înregistrează a 60-a parte a minutului, așa să existe infinite puncte fizice indivizibile. Timpul se urește întotdeauna și se apropie din ce în ce mai mult de mișcare aceea mai iute, pentru că este indivizibil și e mai aproape și mai asemenea cu nimic.

3. În fine, succesiunea timpului în primul mobil s-ar face, prin concursul infinitudinii indivizibile, iar toate celelalte mișcări ar avea o diferită speță de timp, după deviațiunea mișcării proprii. Fiindcă nu există nici o egalitate sau proporție a finitului către infinit, urmează, în tradițiunile scolastice, că timpul primei mișcări sau măsura primului mobil este incomensurabilă, incompreensibilă și prin urmare goală, mincinoasă și, ca să spun mai adevărat, nulă; membrul acelui raționament, fiu al unei facultăți fantastice, a fost ținut la sin și hrănit de antichitate, și crescut de posteritatea credulă.

Însă, dragă copile, natura nu cunoaște asemenea considerațiuni bastarde și presupuneri presupuse și cele naturale resping, ca una care caută cum sînt lucrurile, iar nu cum ar putea sluji la speculațiuni măsurabile sau numerabile. De aceea dacă ai vrea să experimentezi dacă teoria lui, precum însuși a zis, este adevărată sau falsă, compară adevărul sau falsul și adevărul sau falsitatea teoriilor și axiomelor va apărea îndată. În favoarea acestei afirmațiuni voi aduce VII monede false ale naturii, în care recunoscînd foarte lesne săpăturile falsificate și imaginile care arată timpul, vei distinge nepotrivirea intitulățiunilor și te vei mira de minunatele solecisme. — Iată-le:

Se scot în evidență nouă spre zece monede false din tezaurul naturii ale lui Aristotel despre timp, de care avarii naturii se folosesc și se bucură ca de ceva foarte însemnat. El a zis: 1. Timpul este măsura mișcării și repausului; 2. Nici mișcare fără timp, nici timp fără mișcare, nu există; 3. Nu se va vedea că s-a făcut vreun timp, pentru că nici mișcare; 4. Cînd însă este „mai înainte” și „mai pe urmă”, atunci zicem că este timp, căci acesta este timpul: numărul mișcării după „mai înainte” și „mai pe urmă”; 5. Cînd se vede că a fost ceva, îndată se vede că a fost și miș-

care; de aceea sau mișcarea sau ceva mișcat este timp; 6. Căci distingem că este plus sau minus prin număr, iar mișcarea în plus sau minus o distingem prin timp; așadar un număr oarecare este timp; 7. Timpul este măsura; 8. Timpul este ceea ce numără, nu prin care numărăm; 9. Timpul este măsura mișcării și mișcarea măsura timpului; 10. Orice mutațiune și tot ce se mișcă este în timp. 11. [Lipsă în *Metafizica* tradusă de Nicodim Loconteanu]; 12. Mișcarea primului mobil este circulară, de aceea întotdeauna; 13. Cele ce sînt întotdeauna, întru cît sînt întotdeauna, nu sînt pentru un timp, căci nu sînt în timp, și „a fi” al lor nu se măsoară în timp; 14. Cele însă care conțin pe „nu”, nici nă erau, nici nu sînt, nici nu vor fi, căci în felul acesta sînt cele care nu sînt, ale căror opuse sînt întotdeauna; 15. Timpul nu va lipsi, căci el întotdeauna este la început; 16. Toate în loc, toate în timp; 17. Timpul este mișcare și o dată cu el sînt puțința și actele; 18. Mai întîi, măsura tuturor celor cunoscute este circulația și foarte reguloare va fi măsura, pentru că numărul ei este foarte cunoscut; 19. Nici generațiunea, nici alterațiunea, nici augmentațiunea nu sînt reguloare, iar acțiunea de a duce este reguloare, din care cauză se pare că timpul este mișcarea sferei, pentru că prin el se numără alte mișcări, și timpul se numără prin această mișcare alternativ. În fine precum, zice el, fără un numărător este imposibil să existe ceva numerabil, tot așa fără suflare nu poate exista timpul.

Acestea sînt, copile dragă, marile tezaure ale acelei naturi, monede bătute și cîntărite în cîntea timpului, adică tezaurul pe care aproape toți negustorii lacomi ai științei sensitive l-au cumpărat cu așa de scump preț. Acestea sînt vîrtejurile în mare, labirintele pe uscat și calea către insulele fericirilor, ducînd prin atîtea și atît de grele poteci și drumuri neumblate spre limanul întrezărit, unde dacă va ajunge vreun scolastic, să aleagă, să culeagă și tot ce-i va plăcea după poftă să ia din „ce este”, din cantitatea, calitatea și „unde este” al timpului, mișcării și locului, și bucură-se de bogățiile nesleite ale lui nimic!

Aceleași 19 monede false sînt puse la probă cu piatra de încercare și se revelează ce se ascunde în sensul obscur. Pe lîngă

acestea, mărturisim fără șovăire că nu putem înțelege ce tot înșiră ciracii zarafi și ce socoteli fac silabisitorii peripatetici; dar vom spune voios ce vrea să se subînțeleagă din teoriile relative.

1. La prima, în cele precedente s-a declarat împede că definițiunea timpului este frivolă.

2. De asemenea, se va demonstra cele următoare că timp fără mișcare a fost.

3. Introducerea unui „anarhas” nu este deloc înțelept.

4. Dacă succesiunile lucrurilor mobile și mutabile n-ar fi botezate de noi, timpul nu poate nici să fi fost nici să fie, nici va fi.

5. Confundă lucrurile mobile cu timpul și de aceea, el echivocul zice că timpul e sau mișcare sau lucru mișcat, de unde urmează că singele mișcat în vine este timp.

6. Ceea ce atribuia mai sus, aici i-l ia: Că adică timpul este un număr oarecare, care nu e nici mișcare, nici lucru mobil; deci timpul este: unu, doi, trei, o sută, o mie etc.

7. Timpul este măsurat, deci nu ceea ce se măsoară, ceea ce este contra punctului 4, care spune că dacă noi n-am înțelege succesiunile timpului, desigur nici timpul n-ar fi.

8. Ceea ce afirma în punctul 4, aici neagă: că timpul nu este arătat de noi, ci de el însuși, de ex. că se numără singur, nu-l numărăm noi.

9. Confundă genul cu speța, zicînd că e unul și același, ceea ce este regulii definițiunilor; de exemplu, cînd zice că orice mișcare este măsura timpului și orice timp este măsura mișcării, vrea să spună că orice om este esența animalului și orice animal este esența omului.

10. Ceea ce zicea la punctul 5 că este timpul, același lucru spune aici că este în timp, deci nu e timp; altminterlea hîrtia ar fi cerneală și cerneala hîrtie.

12. Prin mișcarea circulară crede că a demonstrat că cerul este etern (ceea ce s-a combătut îndestul de către noi).

13. Aici un liliac vagabond: pe cînd mai sus prin mișcarea circulară proba că cerul este întotdeauna și etern, neagă acum că o astfel de mișcare veșnică ar fi în timp, ceea ce în fine în punctul 19 primește pentru diferența specifică a timpului.

14. Pe cînd enumără neexistențele, ca fiind contrare lui „întotdeauna“, exclude din timp și pe „întotdeauna“, ceea ce în punctul 13 nu voia să fie în timp. Aici, dus de pocăință, reia același lucru, pentru că prin opozițiunea contrarelor nu se poate înțelege nimic altceva, afară de a fi astfel sau în astfel, și nu a fi.

15. Ceea ce mai sus prin „a fi întotdeauna“ al său, nu voia să fie subordonat timpului, același „întotdeauna“, ca și cum ar fi un început al timpului și al eternității timpului, vrea să fie subordonat. De aceea, zice el, timpul niciodată nu poate lipsi, pentru că întotdeauna la începutul timpului este „întotdeauna“, chiar cînd s-ar subînțelege acolo, mărturisind că timpul este înainte de mișcare, ceea ce este în contra punctelor 1 și 2 ale lui.

16. Toate în spațiu, toate în timp, mărturisește el într-adevăr; dar contrazice punctul 5, unde zice că cele mișcate și mișcarea nu sînt în timp, ci chiar timpul.

17. Confundă noțiunile de mișcare, mobil, spațiu, timp, a fi în spațiu, și în timp, impulsivitatea și puterea, ca fiind unul, același și deodată; ceea ce este contra oricărui raționament și de aceea nici nu e trebuință să fie combătut.

18. Că noțiunea circularității precedă toate cunoștințele, este falsă ca expresiune și realitate, căci orice lucru se cunoaște întru cît este accidental (se întîmplă), iar nu întru cît este esențial; dar circular este accidental, deci teoria este falsă.

19. Vrea să determine timpul numai prin mișcarea regulată, cum este aceea a sferei cerești, și de aceea exclude toate celelalte mișcări, ca iregulare, ceea ce este contra tuturor părerilor expuse, și mai ales contra punctului 13, unde prin circularitate și eternitate neagă că cerul și, prin urmare, toate mișcările și cele mobile, sînt în timp, pentru că după punctele 2, 3, 16 precum și 17, se înțelege că toate și deodată sînt.

20. În fine, zicem că trebuie să înțelegem că, dacă în cele naturale ar lipsi cele însuflețite (adică acelea care măsoară și cunosc timpul cu intelectul și rațiunea lor), celelalte neînsuflețite din natură n-ar avea timp, și prin urmare nici în timp n-ar fi, ceea ce este contra punctului 16, în care mărturisește că toate sînt în timp. Ca să explice într-un singur cuvînt această teorie, voi spune că în locurile pustii în unghiurile pămîntului nelocuite de oameni, în caverne, în peșteri etc., timpul nu există, pentru că acolo nu există o suflare care să observe că există timp și să numere mișcările.

Bravo, prinț al filosofilor! Te vor blestema, crede pe Adevăr, lemnele, pietrele, mările, fluviile, chiar viețuitoarele lipsite de intelect, și toate sferile din univers, pentru că ți-a venit pofta să le răpești la toate timpul și să închizi în creierul unui singur atom veșnicul tău timp.

Se șterge vechea definițiune a eternității și se arată adevărata definițiune. Acestea sînt, dragă copile, teoriile profesate în școalele profane de către un bărbat cu așa de mare antonomasie în privința timpului. Cu toate că el a zis că fiarele superioare, aproape toate în unanimitate, sînt produse ca hrană zilnică, totuși s-au găsit printre cei vechi unii care (fie-mi permis să mă exprim astfel), printr-un simț orb au înțeles că timpul este ceva continuu și nedeslușit, pe care cei instruiți poate în știința sacră l-au numit etern sau eternitate. Despre el, precum s-a explicat îndestul mai sus, ei n-au cutezat să spună nimic pozitiv, nimic afirmativ, nimic lămurit. De aceea, chestiunea rămînînd încă în discuție este manifest că definițiunea lui proprie lipsește.

Tîrziu în fine, unii neologi, mai mult inventatori de cuvinte, decît descoperitori ai esenței lucrurilor, care imitînd pe profanul lor profesor, susțin că însăși eternitatea, adică timpul acela nedeslușit și continuu, se poate divide, împărți și mai cu seamă distribui în mai scurt și mai lung. Aceștia însă pretind că eternitate este ceea ce de nici o cantitate a timpului (ca și cum ei ar ști cantitatea timpului chiar toată), de nici o măsură, ca și cum ar avea-o în mînă, și de nici un spațiu de timp (ca și cum ar invoca

spațiul de timp descris și circumscris gata) nu poate fi arătat, fiindcă ea cuprinde toată vremea și nu e cuprinsă de nimic (ca și cum vremea ar fi o parte a infinitei eternității).

Acest zvon a făcut, copile dragă, să vijiiie toate urechile muritorilor. Însă înainte de a întreprinde disecarea celorlalte membre ale acestei ipoteze, aș dori să ni se dea o satisfacție. Oare cred ei că această definițiune se referă la creatură sau la creator? Dacă se referă la creator, este mincinoasă căci creatură nu poate da despre creator o definițiune afirmativă, ci numai negativă. Creator este ceea ce creatura nu știe ce să fie, ba încă nici nu poate ști. Dacă se referă la creatură, este un blasfem, căci este stabilit că ceea ce aparține creatorului este genul creaturii și diferența constitutivă. De aici se vede clar că, după norma ade-vărului, definițiunea eternității este următoarea: eternitate este ceea ce în creator le cuprinde pe toate și este cuprins de unul, anterior celor posterioare și posterior celor anterioare. În descrieri însă, este punctul existenței divine, raza splendorii mai mult decât eternă, întunericul înconjurător, lucirea neapropiată, și alte attribute metaforice asemenea acestora.

SAMUIL MICU CLAIN

(1715—1806)

Este unul dintre întemeitorii Școlii Ardelene. Opera și activitatea sa filosofică ocupă, alături de cea de istoric și filolog, un loc deosebit de important în cultura spirituală națională.

Samuil Micu Clain s-a format în atmosfera culturală și experiența politică iosefinistă, sub influența luminismului german și a filosofiei wolfiene. Personalitatea sa culturală filosofică s-a dovedit a fi dublă și de aceea a unui remarcabil om politic, profund cunoscător al realităților sociale și naționale din Transilvania, apărător consecvent al intereselor fundamentale de eliberare națională și socială a tuturor românilor.

Lucrările sale filosofice sînt mai ales o prelucrare, o asimilare și o adaptare la spiritul și limbajul național a ideilor cuprinse în opera unor filosofi străini cum sînt Christian Wolf și Christian Baumeister. Faptul acesta nu diminuează însă valoarea concepției și activității sale, el afirmîndu-se, împreună cu Dimitrie Cantemir, ca un adevărat *deschizător de drum și în filosofie*.

Problematica filosofică, cuprinsă în lucrările lui Samuil Micu Clain, este destul de întinsă, de cuprinzătoare pentru epoca respectivă: ontologia, cosmologia, psihologia etc., problema adevărului sau binelui, a datoriei. Astfel de probleme sînt cuprinse și tratate în lucrări ca *Loghica*, *Legile firei*, *Itica și politica*, *Învățătura metafizicii*, *A filosofiei cei lucrătoare* etc.

Textul a fost selectat din lucrarea rămasă în mss. *Învățătura metafizicii*, întocmită între 1787 și 1790. El a fost reprodus după ediția critică, *Scrieri filosofice*, îngrijită de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Editura Științifică, 1966, p. 73—91.

PROLEGOMENA DE METAFIZICĂ

1. Măcar că sînt unii cari judecă cum că pre cei mai tineri nu să cade a-i lăsa să învețe metafizica, pentru că multe și încurcate întrebări cuprinde, care mai bine este a nu le ști decît a le ști, însă eu judec că nu trebuie a opri pre cei mai tineri de la desfătarea metafizicii, cu atîta, cu cît mai mult folosește să ajungă ei *ca să poată ales gîndi*, care lucru a-l dobîndi foarte mult ajută această învățătură a metafizicii, după ce acum s-au curățit de multe încurcături ale sholasticilor.

2. Drept aceia, ca mai bine să se înțeleagă ce este metafizica, mai înainte vom da oarece spuneri dintru care luminat să va arăta ce este aceia prin care metafizica să osibește de toate alte lucruri și de alte învățături.

3. Toată *cunoștința omenească* vine de la simțiri, iar tot ce prindem cu simțirile aceia să țină de lucrurile cele singuratece, care în multe chipuri îmbrăcate și învăluite au cu locul, au cu vremea sau cu fața, sau într-alt chip osibite să pun înaintea noastră, despre care mai pre larg am grăit în Loghică.

4. Măcar că toate lucrurile cele singuratece, care le prindem cu simțurile pentru nenumărate stări împregiur și hotăriri, așa să despărțesc unele de altele cît niciodată niciun lucru nu să afle într-o toate asemenea unul cu altul. Însă tot sînt niște asăuri sau osibiri și semne, care lucrurile cele singuratece, care amintirea multă să osibesc unele de către altele, le au de obște, într-o care totdeauna să unesc (*Loghica*, § 46).

Adică Iulie Chesar, Chicheron, Pompei sînt lucruri singuratece. Întru acestea mare osibire afli, ci tot într-o unele asemănare și unire afli, adică într-o aceasta cum că toate aceste lucruri singuratece sînt ființă, cum că viețuiesc și simt și altele.

5. Cînd ne închipuim noauă și gîndim semnele și osibirile cele ce la mai multe lucruri sînt de obște, să zic închipuiri preste tot de obște. Iar învățătura aceia, cu care închipuirile cele preste tot să tilcuiesc, să zice metafizică.

6. Iar metafizica, după cum judecă cei mai dincoace, aceste patru părți cuprinde: 1. Ontologia, întru care închipuirile și începuturile cele de obște ale cunoștinței omenești ales să tilcuiesc. 2. Cosmologia, sau știința despre lume preste tot. 3. Psihologia, cele ce cu sperința le cunoaștem despre suflet și cele ce cu mintea le cercăm, ni le ticluiește. 4. Theologia firească, întru care să spune și să arată cum că este Dumnezeu și săvîșirile și lucrurile lui.

ONTOLOGHIA

PROLEGOMENA

7. A ontologiei deregătorie este ideile cele mai de obște și mai preste tot a le tilcui (§ 6). Deci fiindcă toate lucrurile sînt îns, așa vom tilcui ontologia, ca puind mai întii începuturile sau temeiurile cunoștinței omenești să începem apoi de la tilcuirea însului. Drept aceia ontologia o zicem că este știința însului preste tot sau încît este îns. Ontologia este cuvînt grecesc, care românește atîta face ca cum am zice: cuvîntare de ceea ce este.

8. De ontologie și de firea ei și de folosul ei acestea să cade a le însemna:

I. Fiindcă ontologia este știință (§ 7) toate spunerile ei trebuie să se arate (că așa pofteste știința din hotărîrea sa) luminat lucru dară este, cum că ontologia nu bine o zic că este lexicon filosoficesc.

II. Din ontologie poftesc să aibă tăria sa adevărurile unor științe și pentru aceia nu mă mir pentru ce unii ontologia o au numit împărăteasa tuturor științelor. Că temeiurile, pre care

să proptesc adevărurile ori cele fizicești ori cele pentru îndreptarea năravurilor omenești, în ontologie să așeze.

III. Aieva este acum pentru ce zicem că fără de ontologie mintea omenească nu poate să aibă țapănă cunoștință. Că țapănă nu poate fi cunoștința noastră de nu va ști temeiurile cele mai dintii a toată știința, care sînt temeiul tuturor încheierilor, iar de unde le vei putea ști desăvîrșit acelea fără numai din ontologie.

IV. Folosul ontologiei este de multe feluri și să varsă preste toate științele care să cuprind în filozofie.

DE ÎNCEPUTURILE CELE MAI DINTII ALE CUNOȘTINȚĂI OMENEȘTI

9. Deregătoria ontologiei este a așeza și a pune începuturile sau temeiurile cele mai preste tot ale cunoștințai omenești (§ 6). Iară două sînt începuturile sau temeiurile a toată cunoștința omenească: unul este începutul zicerii împotrivă, al doilea este începutul pricinei destule.

Toate adevărurile care le cunoaștem sînt de două feluri: unele sînt trebuincioase, adică așa sînt cît amintrilea nu pot să fie, ci trebuie să fie așa. Altele sînt întîmplătoare, care pot să fie sau să nu fie. Adevărurile cele trebuincioase să proptesc pre începutul zicerii împotrivă. Cele întîmplătoare să zidesc pre temeiul pricinei destule.

10. De la începutul zicerii împotrivă vom începe, care ca mai deplin să se poată înțelege, mai întii vom spune ce este zicerea împotrivă, ce este începutul.

Cînd de unul și același lucru deodată întărești și tăgăduiești, adică zici și tăgăduiești ce zici, atunci să zice că-ți zici împotrivă. Așa cît zicerea împotrivă este întărirea și tăgăduirea deodată de același și despre același lucru. Așa este această spunere: Bucur este filosof, Bucur nu este filosof; că atunci cînd zici aceasta zici ție împotrivă, pentru că de același lucru, adică de Bucur și despre același lucru, adică despre filosofie, deodată întărești și tăgăduiești zicînd că este filosof și nu este filosof.

Prin început aici să înțelegi temeiul sau pricina cea mai dintii din care alte adevăruri trebuie să izvorască și să se înțeleagă, adică spunerea aceasta: sufletul este îns nealcătuit, este începutul acestei puneri: sufletul este nemuritor că izvorăște din îns nealcătuit de vreme ce tot ce este nealcătuit este nemuritor, dar sufletul este nealcătuit, așadar este nemuritor.

11. Dintre toate lucrurile care s-au dat nouă a le ști, cel mai dintii este cum că ești, iar când știm că sîntem nu poate fi ca să credem cum că nu sîntem, așa și de alte lucruri. Că din sperință învățăm și cunoaștem că nu poate fi ca același lucru deodată să fie și să nu fie. Și aceasta este care să zice începutul zicerii împotivă.

12. Cele ce să cuvine să le păzești despre începutul acesta, acestea sînt:

I. Acest început cu totul este mai întii decît care alt început nici este, nici poate să fie mai întii. Că nici o punere nu să poate gândi care să fie mai înainte, din care să se poată arăta adevărul începutului acestuia. Că orice punere vei gândi, totdeauna temeiul pre care stă trebuie să fie începutul acesta, că amîntrilea punerea, care o pui tu ca un temei deodată ar putea fi și adevărată și neadevărată.

II. Vezi, că bine să zice cum că începutul zicerii împotivă nu să poate arăta, pentru că dintr-alte puneri și începuturi nu poate curge.

III. Începutul zicerii împotivă este preste tot, adică nici o împlinire nu este, nici va fi, întru care să poată fi ca același lucru deodată să fie și să nu fie.

IV. Începutul zicerii împotivă este izvorul a toată adevăritatea. Că dintru această punere nu poate fi ca ceva deodată să fie și să nu fie, curge aceasta: fieștece lucru cînd este cu adevărat este.

13. Acestea ajungă despre începutul zicerii împotivă. Al doilea început al cunoștinței omenești este începutul pricinei destule. Care, pentru ca să-l înțelegi bine, întii vom spune ce este pricina destulă.

14. Prin pricină destulă înțelegem cauza aceia din care se înțelege pentru ce este alt lucru. Adică Bucur socotise să se apuce să învețe theologia și ce i-au venit că s-au mutat voia și s-au apucat să învețe legile, pentru că nădăjduiește că cu învățătura legilor mai curind va dobîndi cinste și boierie. Nădejdea aceasta este pricină destulă sau cauză pentru ce Bucur s-au mutat voia de la theologie la legi să le învețe.

15. Ce trebuie să-ți însemnezi despre pricina destulă acestea sînt:

I. Tot ce este trebuie să aibă pricină destulă, dintru care să poată înțelege pentru ce mai bine este decît nu este, pentru ce este așa și nu amintrilea.

II. Lucrul care nici cît de puținel nu are pricină destulă, acela nici este, nici poate să fie. Sînt cu adevărat multe lucruri ale căroră pricină destulă pentru hotărâle cu care să mărginește înțelesul nostru, nu le putem ști, ci dintru aceia nu să poată culege cum că nici o pricină destulă nu este pentru ce sînt.

III. Tot orice este și pentru ce este are pricină și pricina aceasta au în sine trebuie să o aibă, au într-alt lucru afară de sine.

IV. De vreme ce această spunere: nimic nu este fără de pricină destulă, tăria și așezămîntul său o ia (num. 1) din începutul zicerii împotrivă: lumina este cum că începutul pricinei destule nu este cu totul cel mai dintîi început.

V. Începutul pricinei destule întru toate lucrurile are loc (num. 1) și pentru aceia este preste tot. Nu numai în trupuri, ci și în duhuri toată mișcarea și toată lucrarea are pricină destulă, care lucru pre fieștecine simțirea și sperința de prisosît îl învață.

VI. Începutul pricinei destule în toate învățăturile și în toată viața omenească este foarte de folos.

Ridică începutul acestă și multe adevăruri care le învață filosofia vor cădea; nici văz cum să va putea țapăn arăta cum că este Dumnezeu. Încă și în theologia cea descoperită vei vedea că, fără de începutul acesta, foarte de mintuire învățăturii să smulg și să strică.

16. Ce grecii on, latinii ens zic, noi l-am putea zice: ce este ci mai pre scurt îl vom zice cu un cuvîntul chiar românesc, adică îns, care vine de la ens latinesc. De vrei bine să înțelegi ce este insul și neinsul, trebuie mai întîi să înțelegi ce este cu puțință și ce este cu neputință, adică ce poate fi și ce nu poate fi.

17. Cu puțință de vei lua ceva mai larg cuvîntul acesta, să zice tot lucrul care nu are întru sine zicere împotivă.

Cuvîntul acesta cu puțință în două chipuri să poate înțelege:

I. Cu puțință acela lucru zicem, care măcar că nu este, însă tot poate să fie.

II. Tot ce este și ce poate fi zicem cu puțință. Care ca să înțelegi pildă luminată-ți pui: nu este, cît știu, munte de aur, ci se împiedică că să nu poată fi că Dumnezeu poate să facă munte de aur; așadar, să fie munte de aur este cu puțință, precum am zis întîi. Să fie om învățat este lucru cu puțință, că ideia învățatului nu să împotivește ideii omului cît să o ridice.

18. Cu neputință să zice tot ce cuprinde în sine zicere împotivă. Adică, uriciunea să fie frumuseță este cu neputință, că cuprinde în sine zicere împotivă, că atunci uriciunea ar fi uriciune și nu ar fi uriciune, că ar fi frumuseță.

19. Cele ce sînt cu nepunțință de două feluri sînt. De este ceva care din sine și din firea sa să cuprindă zicere împotivă, aceia filosoffi o zic de totului tot cu neputință. Iar de nu poate fi ceva pentru oarece stări împrejur și pentru niște împiedecări, aceia să zice ipotheticește, cum zic grecii, iar latinii o zic condiționate, adică după ceva socoteală este cu neputință, pentru că este oarece împiedicare, care de se va lua, apoi va fi cu puțință. Adică de totului tot este cu neputință ca omul să fie ființă nemărginită. Iar ca omul cel ce judecă cum că binele cel mai mare este dezmiardarea, este cu neputință să fie înfrînt, ci numai după ceva socoteală, adică condiționate este cu neputință.

20. Înțelepțește cu neputință să zice lucru care în sine nu cuprinde zicere împotrivă: însă tot are ceva împotrivire și greutate întru acela sau acela om pentru săvârșirile lui cele omenești. Adică ca să mință cineva și să înșele pre altul nici o zicere împotrivă nu cuprinde întru sine și pentru aceea în sine nu este cu neputință: iară omului bun și de omenie nu este cu putință să facă aceasta, adică foarte cu anevoie și greu este lui să mință.

21. După ce ales am spus ce este cu putință și ce este cu neputință, lezne acum să pot înțelege aceste spuneri care urmează, din care fieștecare mult ajută a înțelege adevărurile celor mai mari.

I. Ceea ce de totului tot și din firea sa este cu neputință nu poate să fie cu putință.

II. Ceea ce după oarece socoteală sau ipoheticește este cu neputință, aceea din sine și din firea sa poate să fie cu putință. Măcar că omul cel de omenie nu poate să mință, însă poate lăpăda omenia și să mință.

22. Așa acum să va cunoaște ce este însul. Ca să fie vreun lucru, nu este destulă numai singură putința sau că nu cuprinde în sine nici o zicere împotrivă, ci trebuie să fie și plinirea putinței, care face ca să fie lucrul.

Sînt unii căroră nu le place cuvîntul acesta: plinirea, plinirea putinței, pentru că mai înainte de Volfie nimene nu au zis acest cuvînt ca să însemneze că prin acest cuvînt să face lucrul ca să fie. Ci nu este pentru ce să ne împiedecăm în cuvînt, numai ce să însemnează prin cuvînt să fie adevărat. Socotește dar ca mai bine să înțelegi mai înainte de ce începe vreun lucru a fi, este cu putință acel lucru, adică poate să fie. Putința aceea cînd vine ca să fie lucrul să zice plinirea putinței. Adică cînd lumea încă nu era ci numai putea să fie, într-aceea clipeală cînd s-au făcut lumea să fie au venit plinirea putinței, care este statul lucrului, în care lucrul poate sau a lucra sau a pătimi.

23. Dintru acestea urmează aceste zisuri sau axiome:

I. Ce este acum, aceia trebuie să fie și cu puțință. Cei vechi zicea așa de la estere la puțință este bună urmarea, adică lumea este: așadară urmează că este cu puțință.

II. Ce este cu puțință, aceasta pentru că este cu puțință, nu și este. Scholasticiii aceasta așa o zic: de la puțință la estere nu e bună urmarea. Adică, Dumnezeu poate strica sufletul: așadară îl va strica?

III. Ce nu este cu puțință aceia nu va fi. Adică, de la ce este cu neputință bună este urmarea cum că ceia ce este cu neputință nu va fi. Cu puțință nu este ca trupul să gîndească: așadar trupul nici gîndește, nici va gîndi.

IV. Ceea ce nu este nu trebuie îndată a-o număra întră cele ce sînt cu neputință. Adică de la ceea ce nu este, nu este bună urmarea cum că aceia nu este cu puțință. Multe lucruri și erburii și altele pînă astăzi nu știu oamenii de ce folos sînt, ci pre rînd tot mai multe învață și află și știu și așa nu le poți zice acelea fără de folos.

24. Mai lezne acum vei înțelege ce este însul și ce este neînsul. Însul zicem că este lucrul care este cu puțință. Prin îns unii înțeleg numai lucrurile care acum sînt, iară nu și care pot să fie. Iar alții nu numai lucrul care acum este ci și care poate să fie înțeleg. Pentru aceia, lucrurile care sînt le zicem îns plinit sau îns care este. Iar lucrurile care nu sînt ci pot să fie le zicem îns neplinit sau îns care poate fi. Adică lumea aceasta este îns plinit iar ziua de miine este îns neplinit, că nu este ci poate fi.

25. Însul gîndului să zice lucrul care nu este ci numai cu gîndul și-l închipuiesc ca cum ar fi. Adică, își închipuiește neștine, carele nu este împărat, cum că de ar fi el împărat așa și așa ar face și rînduiește în mintea sa, cu gîndul, ca cum ar fi împărat. Așa zugrafiu multe gîndesc, care nu sînt și le zugrăvesc ca cum ar fi. Așa sînt și poveștile.

26. Ci să iai aminte ca să nu amesteci însul gîndului cu neînsul, că neînsul zicem că este ce nici este, nici poate să fie. Adică făptura să fie nemărginită. Dumnezeu să fie altuia supus nu este nici poate să fie.

DE FIINȚA

27. În fieștecare lucru nu numai însul trebuie a-l socoti și întru aceasta trebuie să ne ostenim ca să-l luăm aminte la firea și la ființa lucrului și așa să cunoaștem ce este lucrul. Iată ființa fieștecărui lucru este aceia prin care orice lucru este numai acela și nu altul. Adică ființa este aceia prin care lucrul din toate alte lucruri să poate cunoaște și să osibește.

Unii cu Volfie filosoful zic cum că ființa este ceea ce mai întîi să gîndește cu mintea de lucru și întru care să cuprindă cuvînt destul pentru ce celelalte sau acum sînt în lucru sau pot să fie.

Cu pilde să luminăm acest lucru: socotește făptura în sine este făptură. Prin aceasta făptura este numai făptură, că este mărginită și prin mărginire făptura să cunoaște și să osibește de făcătoriul cît foarte lezne poți să înțelegi cum că mărginirea este ființa făpturei. Socotește mila cînd ți să face milă de altul. Și la aceasta este milă, că este părerea rea pentru nefericirea și pentru ticăloșia altuia. Iată ființa ei.

28. Dintru acestea lezne să pot înțelegi aceste-spuneri ca urmează.

I. A însului, încît este îns, ființa este puțința lui. Că ce este aceia prin care însul să osibește de neîns? Au nu este puțința lui? Că prin acesta însul este îns, căci este cu puțință (§ 28).

II. Tot însul trebuie să aibă ființa sa, că prin ființa însului are ca să fie îns, și de vei ridica ființa vei vedea că să ridică și însul.

III. Ființa însului este trebuincioasă, adică trebuie să și nu poate să nu fie. Ființa însului este puțința lui (pos. 1). Că ce este cu puțință trebuie să fie cu puțință și nu poate să fie

neputință, că nu poate deodată să fie și cu puțință și cu nepu-
tință (§ 21). Așadară ființa insului este trebuincioasă. Pildă
fie pentru mai mare luminarea celor ce am zis: nu au fost tre-
buiță să fie făptura că putea să nu fie făpturile. Însă ca făp-
tura să fie mărginită acesta este lucru trebuincios, care nu poate
să nu fie. Că gindește cu mintea cum că făptura este și este ne-
mărginită, atunci nu va fi făptură ci îns nemărginit. Nu este
lucru trebuincios ca să fie păcate întru oameni: iar de sînt pă-
cate, nu pot să fie amintrilea, fără numai prin fapte improtiv-
nice legii lui Dumnezeu. Ci doară vei zice, dar de aș gîndi, cum
că păcatul să unește cu legea lui Dumnezeu, atunci nu-ți închi-
puiești cu mintea păcatul ci fapta cea bună. Ia aminte dar, ca
să nu amesteci esterea lucrurilor cu ființa lor. Prin estere să
înțelege cum că este lucru, adică pămîntul are estere pentru că
este, iar muntele cel de aur nu are estere, că nu este, măcar că
poate să fie, ci cînd va fi, atunci va avea estere. A avea estere
și a sta sau a avea stare tot una este; pentru aceia tot atîta zici
ori de zici: lucrul acesta are stare, ori de zici: lucrul acesta stă,
sau este, sau are estere. Lucrurile, care le-au făcut Dumnezeu,
nu sînt trebuincioase, adică, care nu pot să nu fie: iar ființa lor
este trebuincioasă, care trebuie să fie și nu poate să nu fie.

IV. Ființa insului este vecinică. Nu voim ca să înțelegi această
spunere așa ca cum lucrurile cu ființele sale din veci ar fi stătut,
sau cum că în veci vor sta. Ci așa o înțelege: Dumnezeu ființele
tuturor lucrurilor din veci le are închipuite întru înțelesul său
cel nemărginit și lucrurile, care stau acum, de ar fi stătut din
veci, nu ar fi fost într-alt chip cu puțință: adică cercul din veci
nu au putut într-alt chip să și-l închipuiască, fără numai ră-
tund. Ci vei zice, dar de și l-ar fi închipuit cu patru unghiuri?
Așa nu s-ar fi închipuit cerc.

V. Ființa insului este nemutată și neîmpărțită. Fiindcă
ființa este trebuincioasă și amintrilea nu poate să fie (§ 28)
să înțelege cum că este și nemutată, adică nu să poate muta
și împărțași. Esterea lucrurilor să poate muta, iar ființa nu să
poate. Nimeni nu are atîta putere ca să poată face ca cercul
să fie cerc și să nu fie rotund ci cu unghiuri, ca făptura să fie

făptură și tot să fie nemărginită. Dintru acestea să poate face întrebare: oare poate fi ca Dumnezeu să dea trupului putere a gândi? Răspundem că nu poate fi că de ar putea trupul gândi, atunci ființa duhului, care este putere a gândi, s-ar împărți cu trupul și așa trupul ar fi trup și împreună deodată ar fi duh, pentru că ar avea ființa duhului, care lucru să împotrivesc începutului zicerii împotrivă (§ 11).

VI. Dintru acestea chiar să vede pentru ce filosofii zic, cum că ființa însului nici să poate împuțina, nici înmulți. Că de ar putea ființa a crește sau a scădea, atunci s-ar muta: iar fiindcă ființa nu să poate muta (pos. 5), aieva este cum că ființa nu poate a să adaoge, nici a să micșora. Întru acest chip ființa să zic că sînt ca și numerii, adică la numărul trei nimica nu să poate adaoge, nici a să împuțina, că de vei adaoge ceva, este mai mult numărul trei: de vei împuțina ceva, iarăși nu este numărul trei.

DE CELE CE SĂ ZIC MAI PRESTE TOT DE ÎNS

29. Toate cele ce să zic de îns în limba latinească să zic *affectiones* entis, afecțiile însului, noi le putem numi cele ce să zic de ceva, adică volnicia și cuvîntarea sînt afecțiile sau cele ce să zic de om. Să nu înțelegi zisele omului pentru că omul le zice, ci pentru că sînt oarece lucru, care de om să zice, care lucru este osibit al omului aceleia, de cărele să zice acel lucru.

30. Cele ce să zic de îns au sînt întru acel chip cît din ființa purced, au de afară de ființă vin și sînt în lucru. Dintre care una mează cum că cele ce să zic de îns sînt de două feluri.

Adică, cum că omul are volnicie, aceasta din ființa lui să înțelege: iar cum că este învățat sau cucernic, aceasta nu din ființa omului purcede.

31. Fiindcă neînsul nici este, nici poate să fie (§ 26) să înțelege pentru ce de neîns nimica nu să zice.

32. Cele ce să zic de ceva de purced din ființa lucrului să numesc, latinește, propria sau atributa, noi le putem zice asăuri, sau însușiri și osibiri care bine trebuie a le osibi de cele ce sînt în lucru, dar nu purced din ființa lucrului, că acestea să zic întîmplări sau moduri și chipuri.

Cele ce purced din ființa lucrului dintru aceasta să pot cunoaște că acelea sînt care alcătuiesc ființa, adică, ca să fie om trebuie să fie ființă cuvîntătoare, volnică și cu trupul viu și altele, că de va fi ființă cuvîntătoare și volnică iar nu va avea trup viu, va fi duh: iar de nu va avea cuvînt ci va avea trup viu, va fi dobitoc nu om. Iar cele ce sînt întîmplări, acelea sînt care vin la lucru după ce să alcătuiește ființa și pot să fie sau să nu fie și fără acelea ființa poate să fie. Chicheron frumos spune asăurile minții cei bărbătești, că așa zice: „A vîrtutei aceștia asăuire este a nu să teme de nimica, de toate cele omenești a nu băga samă, nimica ce să poate întîmpla omului a socoti că nu să poate răbda“. A volniciei asăuire este să trăiești cum vrei.

Învățătura este întîmplare la om, sau mod și chip, că poate fi om și neînvătat și învățătura după aceia vine omului, nu cu ființa deodată. Adică modurile sau chipurile nu fac lucrul să fie, ci lucrul care este îl fac să fie întru acesta sau întru acela chip. Așa negreața, rușața, învățătura, tăria și altele fac pre om să fie negru, roș, învătat, tare și altele. Acestea toate le vezi că sînt întîmplări, că de ar purcede din ființa omenească toți oamenii ar trebui să le aibă.

33. După ce am spus acestea, lezne vei înțelege acum aceste ce urmează:

I. Cînd să pune ființa lucrului să pun și asăuirile lui, că asăuirile purced din ființa lucrului (§ 32).

II. Asăuirile însului de la ființa lui nu să pot despărți, căci că ele alcătuiesc ființa și de s-ar putea despărți, cum ar putea rămînea ființa?

III. Asăuirile însului sînt trebuincioase și fără de mutare, pentru că ființa este trebuincioasă și fără de mutare (28, 3, 5).

IV. Modurile sau întâmplările să pot despărți de lucrul a căruia moduri sau întâmplări sint. Că poate fi omul om, măcar de nu va fi învățat.

34. Încît vreun îns prin ființa sa este întocmit și poate să primească moduri: întru atîta zicem că însul acela are gătire firească spre modul care-l poate primi. Adică omul are gătire firească a primi învățătura, că omul prin firea sa, sau prin ființa sa, poate primi învățătura, ca un mod.

35. Dintru acestea să vede ce este uniința însului. Adică cuprinderea tuturor acelor prin care orice îns este numai acel îns și « nu » alt lucru, ci numai acesta face uniință fieștecărui îns.

Adică socotește lumea aceasta care stă din multe feluri de trupuri cerești și pămîntești care, în multe chipuri împreunate fiind, fac ca lumea aceasta să fie numai lumea aceasta și nu alta. Și toată cuprinderea aceia a lucrurilor celor osibite, care fac această lume, face aceasta care o zicem uniința lumii, adică că lumea aceasta să fie numai o lume.

36. Deci dară dacă uniința stă în cuprinderea acelor, care fac ființa și sint împreunate cu aceia, să înțelege cum că tot însul este unul. Care uniință să zice metafizicească și, pentru aceia de fieștecare îns să zice că fieștecare îns una și nedespărțită are ființa sa.

DE CEIA CE ESTE ACELAȘI ȘI OSIBIT LUCRU

37. Aceleași lucruri să zic acelea care să pot pune unul în locul altuia așa cît, făcînd aceasta, nici o mutare să nu fie. Alții zic că aceleași sint acele lucruri dintru care întru unul este tot ce este întru altul.

Așa sint: om cu minte bună — bărbat înțelept. Că măcar care dintru acestea o poți pune în locul celeilalte și tot același înțeles rămîne. *Aceleași* sint de două feluri. Adică dacă tot o

este în A să afle și în B atunci A și B să zică cu totul aceleași. Iar dacă în A este numai ceva ce este în B, atunci A și B să zică numai după oarece aceleași.

38. Osibite lucruri sînt acelea din care unul are ce altul nu are. Așa este Traian împărat au fost om iubitor de război; Leon împărat au fost om iubitor de pace.

Să zică, pre scurt, ce este: *aceeași cu numărul și aceeași cu felul*. Aceiași cu numărul este tocmai același lucru, cum e Plinie, care multe cărți a scris lui Traian împărat: același Plinie cu mari laude a lăudat pe Traian împărat.

Iar aceeași cu felul este: Samoil și Ștefan amîndoi o dată au învățat filosofia: aici Samoil și Ștefan sînt aceeași cu felul (sau cu spița), că întru acesta să unesc că sînt oameni.

39. Aceia din care lucrul să cunoaște și să osibește de altele să zică semn haractericesc.

Așa a omului semn haractericesc este că are două picioare și umblă drept și este cuvîntători.

40. Lucrurile care au aceleași semne haractericești să zică asemenea, iar care au osibite semne haractericești acelea să cheamă ne asemenea. Pildă asemănării acestia ai în prea puternicul nostru împărat Iosif al doilea, și întră împăratul Traian. Împăratul Traian de 41 de ani a fost cînd a luat ocîrmuirea împărăției; împăratul Iosif de 41 de ani a fost cînd a luat ocîrmuirea crăiei Țării Ungurești. Traian după ce au luat împărăția au făcut război ca să supuie Dachia, Iosif asemenea face război ca să supuie șie Dachia. Traian însuși a mers la acel război, Iosif asemenea însuși au mers la război. Altă pildă a asemănării: Samoil prorocul vin și beutură bețivă niciodată nu a beut, a fost fiul Anei din semîntă preotească închinat lui Dumnezeu și preot. Așa au fost și Samoil carele întii au scris metafizica românește, vin și băutură bețivă niciodată nu au beut, au fost fiul Anei din semîntă preotească preot, închinat lui Dumnezeu prin mărturisirea călugărească.

A neasemănării pildă ai pre doi frați, pre Michie și pre Demea: Michie petrecea viața cetățască, Demea prostească; Michie au trăit neînsurat, Demea s-a însurat; Michie era om blind, Demea om iute, Michie cu cei străini era bun, Demea și cu ai săi era rău; Michie nu era om mînios, Demea îndată se aprindea cu minie.

41. Întocma sînt acelea care aceeași cîtința au, adică într-un chip de mare sînt: neîntocma sînt cele ce să osibesc cu cîtința, adică nu sînt într-un chip de mari. Cîtința este mulțimea celor ce fac lucrul. Mulțimea este din mai multe uniște împreunate. Adică doi stilpi într-un chip de mari sînt întocma.

42. După ce chiar au spus acestea, lezne vei putea înțelege aceste mai jos puse:

I. Cele ce să unesc cu ceva lucru al treilea, acelea și întră sine cu acel lucru să unesc. Adică învățătura și fapta cea bună să unesc întru acest al treilea lucru, că aduc fericire omului; așadar și întră sine să unesc întru acesta.

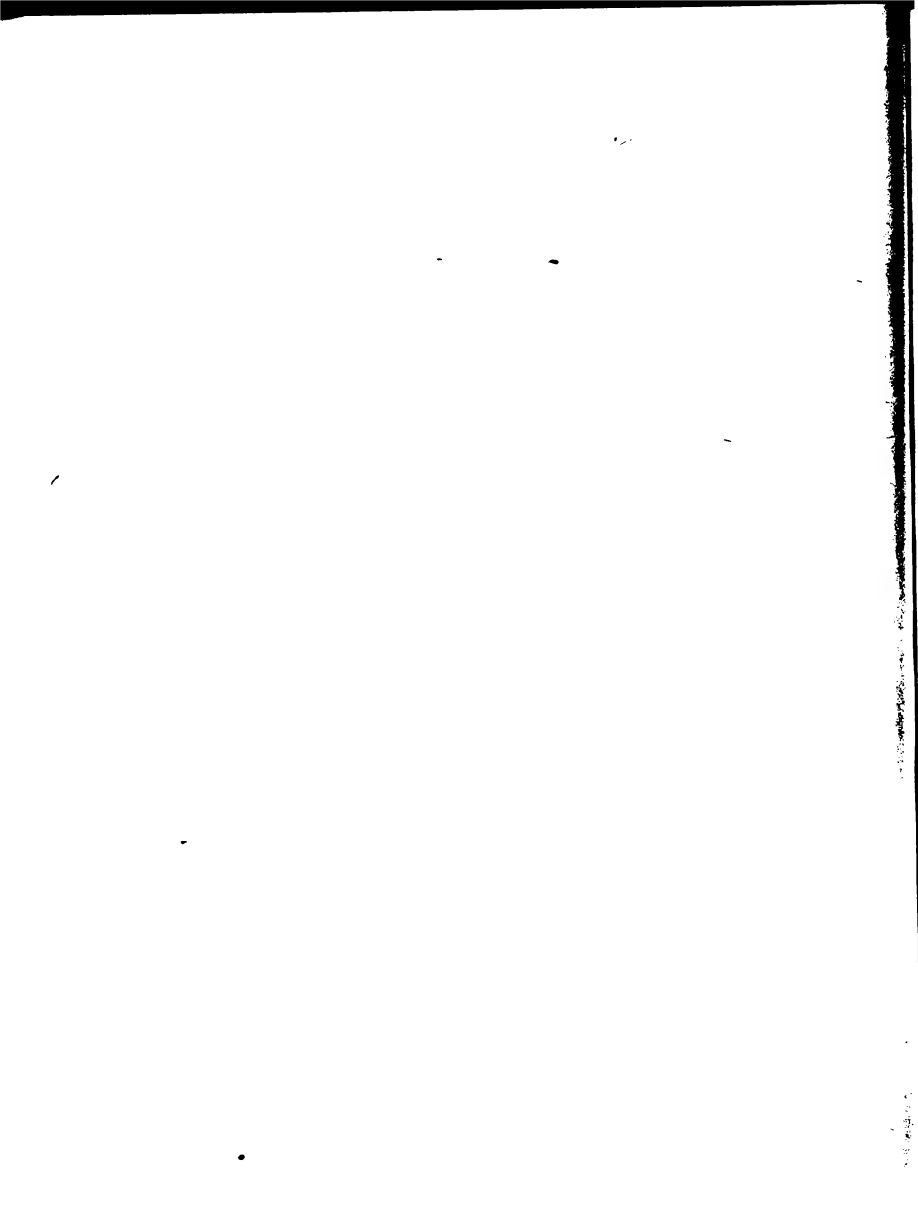
II. De sînt două lucruri asemenea și întocma cu vreun lucru al treilea; acelea și întră sine unul cu altul sînt asemenea și întocma. Adică doi stilpi sînt fieștecare de trei coți, așadar sînt întocmai de mari unul cu altul.

III. Cele ce sînt întocmai și asemenea în mărime, întru altele pot fi osibite și să nu fie întocmai și cele ce sînt întocmai nu sînt mai mici sau mai mari una decît alta, iar pot să nu fie asemenea. Adică doi oameni, care de mari sînt întocmai, nu sînt asemenea, că unul este băl, altul este oacheși.

IV. Nu sînt, nici pot să fie două lucruri desăvîrșit aceleași și desăvîrșit asemenea. Socotește cu mintea că sînt sau pot să fie două lucruri desăvîrșit aceleași și desăvîrșit asemenea, apoi cum că întru aceeași vreme și întru același loc trebuie să stea (că într-alt chip nu ar fi desăvîrșit asemenea), fă cum că acele

lucruri, care ți le închipuiești cu mintea într-o aceeași vreme stau și așa vei afla într-o aceeași osibire în loc, că nu amîndouă stau într-o același loc. Sau de stau într-o același loc, nu stau într-o aceeași vreme și așa într-o aceasta este neașemănare.

Această spunere unii filosofi o cheamă începutul lucrurilor celor ce nu sînt pot osibi, pentru că de ar fi două lucruri într-o toate desăvîrșit și de asemenea, nicidecum nu s-ar putea osibi unul de altul.

II. MOMENTE ALE AFIRMĂRII FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

Într-un cuvînt, filosofia își are locul pre-tutindeni unde lucrurile nu sînt privite ca izolate și unde, trecînd peste particularitățile fiecărui element al raporturilor, le analizăm sub unghiul interdependenței lor.

În acest sens fiecare știință este filosofică. Căci obiectul științei nu constă în a privi cunoștințele prin prisma particularităților lor ; ea se înalță la rangul de știință doar din clipa în care stabilește relații strînse între cunoștințe, imbinîndu-le într-un tot, adică sistematizîndu-le.

TITU MAIORESCU

A. DE LA LUMINISM PÎNĂ ÎN PRAGUL MARILOR SISTEME

EUFROSIN POTECA

(1785—1858)

Gînditor luminist-raționalist. Ideile sale, spiritul său de cunoaștere își au izvorul în filosofia occidentală. Opera lui René Descartes, Christian Wolf, Immanuel Kant și alții îi era bine cunoscută.

Ca profesor la Colegiul Sf. Sava a predat logica, metafizica, istoria filosofiei, etica. Prin cursurile și activitățile sale a întregit spiritul și cultura filosofică românească a epocii.

Eufrosin Poteca înfățișează, într-o manieră proprie, idei noi pentru spațiul cultural filosofic românesc, din literatura occidentală. Prin cursurile sale își propune a arăta nu numai folosul metafizicii în dezvoltarea gîndirii, a facultăților de judecare ale acesteia, dar mai ales aflarea fundamentelor și principiilor științelor și artelor.

Raportarea actuală la activitatea lui filosofică ca și importanța care i se dă se fac, ca și la alții, mai ales pentru contribuția la introducerea acestei discipline în învățămîntul din România și la fixarea terminologiei filosofice românești. Este epoca cînd spiritul filosofic și cultura filosofică încep să pătrundă, prin învățămînt, oricît de restrîns, și în masa publicului.

La lectura textelor lui Eufrosin Poteca și în judecățile la care este supusă activitatea sa trebuie să se țină seama de acest lucru, și mai ales de împrejurarea că filosofia începe să devină, prin învățămînt, „bun” public.

Textul *Elementuri de Metafizică*, elaborat în anii 1825—1826 a rămas în mss. El a fost reprodus din lucrarea *Scrieri literare inedite*, îngrijită de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu, Editura Minerva, 1981, p. 284—298.

ELEMENTURI DE METAFIZICĂ

PSIHOLOGHIA

Începăturile celor ce sînt. Și la 1^a lecție de filosofie și după aceea de multe ori și acum zic că începăturile celor ce sînt trei sînt, adică: trup, suflet și minte.

Despărțire a științelor. Așadar, filosofia în trei ar trebui să fie despărțită, adică: în fiziologie, psihologie și ideologie. Și fiziologia să cuprindă numai științele naturalnice, adică tot ce e trup cu adevărat; iar psihologia să cuprindă științele cele ce privesc viața oamenilor, a celorlalte viețuitoare și a plantelor; și ideologia apoi să cuprindă toate începăturile ideilor abstrakte care se aplică la gramatică, la logică, la itică, la teologie și la legile politicești.

Nedescușire și rea despărțire a științelor până acum. Iar până acum despărțirea științelor este nedescușită și rea, pentru că deși se pare frumos a fi despărțite științele numa în două preste tot, adică în fizice și metafizice, însă fizica să întinde prea la multe, pentru că nu bine cuprinde între trupuri și aeru și lumina și căldura și focul electric și puterea magnetului, așisderea și metafizica prea cu multe vorbe arată neputința înțelegerii omenestii; pentru că așa în loc de luminare, pricinuieste întunecare; și așa încă psihologia înțeleasă preste tot nu să cunoaște bine la care trebuie să se ție (aducă), de fizică sau metafizică.

De firea sufletului. Cu toate acestea, iată și eu nu lipsii a face puține însemnări de metafizică culese din Soavie și din cugetările mele. Și 1. *De firea sufletului.* Deci dar a mai repeti ceea ce de multe ori s-au zis învățînd istoria filosofică: haldeii socotea că sufletul e un fel de foc; Evripid un etir prea suptire; iar Anacsimandru, Anacsimen, Dioghen și Arhelau îl credea născut din aer, de unde și grecește să zice: πνεύμακαιψυχή adică, *sufflare* și *suflet*, latinește *anima* și *spiritus* și slavonește Δσχ. Critica îl judeca făcut din sînge, Galinos din spiritul singelui, Empe-

doclis din toate elementurile; Zinon Eleatul din căldură, din frig, uscăciune și din umezeală dopotrivă; iar stoicii, unii zicea că stă în căldura aceea prin care răsuflăm și ne mișcăm, precum zicea și Zinon și Posidonie; iar alții, cu Hrisip și Apolodor, îl privea ca o părticică din ființa aceea focoasă pe care o credea vărsată în toată lumea și pe care o numea sufletul lumii și alții altfel. Deosebiți de aceștia fură Socrat și Platon, carii hotărîră pre suflet ființă simplă și nematerială și de aicea nemuritori.

De unde simplitatea sufletului. Din însăși firea gândului se vede că ființa aceea care gîndește necesitește trebuie să fie simplă.

De unde dar sufletul. Multe dar fură păreri de începutul sufletului omenesc și prea deosăbite între dinsele: 1) pentru că unii socotiră și aceasta, adică: că sufletele ar fi fost vecinice izvorite din Dumnezeu și mici părticele din dumnezăiască ființă, închise în trupuri; al 2) iar alții cum că ar fi din ființa aceea luminoasă care însufletește toată lumea; al 3) și alții apoi fieș-care după felul său, așa să face și la viețuitoare, între care se cuprinde și omul, adică fil[i] oamenilor răsar din sămînța însufletită a părinților lor și, crescînd la împlinirea vîrstei lor rodesc asemenea sămînță care iarăși sămănîndu-se după rînduiala firii, răsar alți fil[i], după cum și din sămînța sănătoasă a grîului sau a altor plante, care are în sine începătură de viață, răsar mici plante și, crescînd, la împlinirea vîrstei lor rodesc asemenea sămînță, și dintr-aceasta iarăși sămănîndu-se răsar altele și așa în vecii vecilor; așa dar să face și la fil[i] tutulor viețuitoarelor și ai oamenilor, adică se nasc din sămînța părinților și așa mînuiesc și sînt felurile tutulor celor ce sînt vii în vecii vecilor.

Părerea cea mai adevărată. Acum dar de m-ar întreba cineva care dintr-aceste mai sus zise trei păreri (lăsînd pre celelalte) seamănă mai mult cu adevărul după simțirea de obște, eu aş zice că și cei din 1, au dreptate, dar mai mult cei de al doilea și cu mult mai mult cei după urmă. Și să nu se mire cineva de aceasta, pentru că și biserica cîntă: „Omul este ca iarba și zilele lui ca floarea cîmpului“. Iar de m-ar întreba cineva de unde dar

se fac rodurile și sămînța, atît a plantelor cît și a viețuitoarelor, oare din hrana cu care se hrănesc? din umezeală? din aer? din lumină? eu aș răspunde în glas mare că din toate acestea. Și așa zicînd tot, tot atîta zic ca cum aș zice că din Dumnezeu, pentru că mărturisit și cunoscut este că toate sînt de la Dumnezeu și întru Dumnezeu trăiesc, se mișcă și sînt și Dumnezeu este întru toate cele văzute și cele nevăzute și mai presus de toate.

Ființa întrînsă a sufletului. Noi vedem, cunoaștem și știm că toate cele ce sînt s-aduc la trei ipostasuri, adică la trup, suflet și minte. Dar ce este întrînsa lor ființă noi nu o pricepem, nici a trupurilor, nici a sufletelor și nici a minților, ci atîta numai cunoaștem din experiențe, că trup în filosofie zicînd, înțelegem un ipostas pipăit care are lungime, lățime, grosime, greime și multe alte însușiri; iar suflet în filosofie înțelegem un ipostas deosăbit în trup, adică o putere mișcătoare, simțitoare, poftitoare, gînditoare și pomenitoare; și minte în filosofie zicînd, înțelegem un ipostas mult mai dohovnicesc decît celelalte, adică o putere înțelegătoare, judecătoare, socotitoare și voitoare.

Ce e omu? Omul dar este o ființă trisipostatică, adică alcătuit din trup, suflet și minte. Deci dar pînă cînd aceste trei ipostasuri sînt sănătoase (care noi nu pricepem cum stau în om), pînă atuncia omul este bine. Iar cînd unul dintr-acestea să vătămă, atuncia omul e bolnav, din care poate să și moară; și atuncia noi nu mai știm ce să face de viața omului, adică în ce stare să află sufletul lui, pentru că pînă aicea ajunge sufletul nostru; și aicea este otarul filosofiei, de unde apoi începe cuvîntul credinții și al descoperirii.

Nădejde de nemurirea sufletului. Dar însă, afară de cuvîntul credinții, noi putem nădăjdui nemurirea sufletului, pentru că dacă trupul se desface în elementurile din care au fost alcătuit și care nu poate să se prăpădească, așa și sufletul și mintea vor zbură spre lumina lui Dumnezeu, de unde venisără, și se vor mîntui în vecie nemărginită. Și afară de aceasta, dacă Dumnezeu este drept și mulți drepti aicea rămîn nemiluiți, așadar le va răsplăti în viața cea fără de moarte.

ONTOLOGHIE

(SAU CUVÎNTARE DE CELE CE SÎNT)

Metafizica celor vechi. Ontologia, care va să zică cuvîntare de estimi, era metafizica celor vechi. Și nu era altceva decît un sir de hotăriri de ființă și făptură, estime și neestime, substanță și mod; de unime, adevăr, bunătate, rînduială și săvîrșirea estimilor, de aceeașime (ταυτότης) și deosăbime, asemănare și neasămănare, de tot și parte; de estime simple și composte; de lățime, tărimă, spațiu (deșert), loc, vreme, mișcare, putere mișcătoare, puțința, împotrivirea, inerția (νεῖβεσσις), mărginit, cauza și efect, putincios, neputincios, necesar și întîmplător, facere și periciune ș.c.l.

Începătura și înțălegerile după cei noi. Prin mijlocirea simțitoarelor organe dobîndim noi toate ideile și înțălegerile de estimile trupești. Dar însă nimenea n-au putut încă spune în ce chip prin simțiri ajunge sufletul să cunoască starea trupurilor și cu cît mai vîrtos însușirile lor. Mirosurile, gusturile, caldul, frigul, sunetile, colorile... nu sînt de sine, ci sînt numai modificății ale sufletului nostru. Acum dar, dintr-aceste simțiri care sînt toate într-însul, cum ajunge el a cunoaște starea lucrurilor atîta de osăbite de dînsul, cum sînt trupurile?

De unde ideea de trup, deosăbirea între cele ființelnice și lucrelnice din cele întîmplătoare și părute. Ideile singure de lățime și tărimă sînt destoinice de a face pre ideea de trup; pentru aceasta lățimea și tărimă să cheamă felurimi ale trupurilor ființelnice, neputîndu-se lua de la dînsul fără să se piarză ele. Iar celelalte felurimi, precum mirosurile, savori (sugurile), sunetul, caldul, frigu, colorile, toate acestea să cheamă întîmplătoare, pentru că în trup pot să fie și să nu fie fără de a peri ele. Afară de acestea, lățimea și tărimă se cheamă felurimi lucrelnice, iar celelalte părute, pentru că orbii nu cunosc colorile, surzi[i] nu sînt sunetile, și mulți nu sînt mirosurile și sucurile. Aceste felurimi dar să zică că nu sînt lucrelnice, nu pentru că n-ar fi în trupuri sau n-ar ieși din trupuri ca niște însușiri adevărate ale trupurilor, precum

iese lumina din foc, ci pentru că nu stau de sine fără trupuri, precum nici lumina nu stă noaptea în casă după ce se stinge lumina. Iar lățimea și tărimea trupurilor se zic felurimi lucrulnice, pentru că întru adevăr acestea sînt însuși trupurile, adică multe părți unite și îndeșite.

Înțelegere de felurime, atribut, mod, întîmplare, însușire, ființă, estime și deosăbirea între trup și materie, între suflet și minte. Hotarăle acestea, adică felurime, atribuit, mod, întîmplare, însușire, adeseori se iau întru aceeași însemnare. Însă felurime este hotar de obște și general pentru că însemnează tot ce se cuvine la un lucru și slujește spre a-l deosăbi și a-l arăta ce fel este; iar atribut se zice o felurime ființelnică, iar mod o întîmplare; și însușire aceea ce se cuvine numai la un lucru sau la un clas singur. Și în ogeturile ce ne înconjură, noi alta nu simțim decît felurimile lor. Și acestea de sine nu pot sta fără a se înțelege oarece care slujește ca un temei. Acum dar acest lucru necunoscut nouă, dar înțales a sta supt felurime se cheamă ființă, grecește: *usia* sau *iposta* (οὐσία ἢ υποστασις), latinește supstancia. Pentru aceasta dar trupul se hotăraște un ipostas lătit, tare, colorit și primitor de multe felurimi, iar sufletul un ipostas simplu, acesta este un duh, o putere mișcătoare, acesta este însăși viața care stă în puterea de a simți, a pofti, de a-și aduce aminte, de a gândi, de a înțelege, de a judeca, de a cuvînta și de a voi, de a să mișca și a lucra. Iar mintea e un ipostas dohovnicesc, adică o putere de a înțelege, a judeca, a cuvînta și a voi. Acesta este o putere înțelegătoare și întru adevăr este o însușire a sufletului; pentru că noi nu pricepem cum mintea ar putea sta de sine fără suflet, precum nici acesta fără trup. Trup însă și materie iarăși are deosăbire; pentru că materia să zice în generală toată ființa lătită și tare din care sînt trupurile, iar trup o parte de oarecare materie, adică: un ce materialnic hotărit. Estime și ființă iarăși are deosăbire pentru că ființă se zice tot ce este și poate să fie sau trupesc, sau sufletesc, sau înțelegător; iar estima un ce deosăbit și hotărit, așa estima aurului este aur. Și noi știm estima aurului pentru că este însăși aurul; dar ființa întrînsecă a lui ne este necunoscută precum a tutulor celor ce sînt.

Idei de relație și asemănare. Cînd s-alătură două sau mai multe lucruri unu cu altu, dacă au tot aceleași felurimi, se cheamă asemenea, iar dacă nu neasemenea. Asemănarea însă poate să aibă multe trepte, după numărul felurimilor ce au asemenea. Asemănarea și atîțimea (cît, atît) iar au deosăbire, pentru că atîțime se zice după cîtițime, iar asemănarea după felurime; pentru care două lucruri pot să fie atîtea fără să fie asemenea, și asemenea fără să fie atîtea, eczem: două trigoane, unul mai mare și altul mai mic vor fi asemenea, iar nu atîtea.

Înțălegeri și idei universale. Din relația de asemănare se nasc prin scădere înțălegerile și ideile universale; adică, preste tot privind noi că părticelile mirositoare care ies din trandafir, din garoafe, din micșunele au toate acestea însușiri a lovi nevrele de mirosiri și a face în suflet o simțire, așadar ne face înțălegerea universală de miros; așa din verde, roșu, galbin, ideea de colori. Așa și ideile compuse; adică ideea universală de copaci se face după ce am văzut un stejar, un plop, un ulm, un măr, un măslin... , privind cu gîndul felurimile ce se cuvin la toți, adică de a primi hrana din umezeala pămîntului, și însuflețire din aer și lumină, de a vedea un trunchi, ramuri foi... Așa și înțelegerea de răutate, privind ce e deobște, la mîndrie, la scumpete, la mînie, la zavistie, adică de a fi rele deprinderi împotriva cuvîntului și a legilor, fără a căuta ce deosăbește o răutate de alta. Acum dar ideea universală cu cît mai mare număr de felurimi cuprinde în sine, atîta poate cuveni la mai mare număr de lucruri, iar la aristotelici 5 lucruri era universale, adică: neamul, felul, deosăbirea, însușirea și întîmplarea.

Relațiile de $\left\{ \begin{array}{l} \text{atîrnare} \\ \text{dipendență} \end{array} \right.$ cuprind pre cele de cauză și

efect. Cînd un lucru produce pe altu, cel 1. se zice cauză și cel al 2. efect. 4 feluri de cauze socotea sholastici[i]: materialnică, formalnică, destoinică și sfîrșalnică (τελικούθλου) sau finalnică. Materialnică, din care efectul e compus; formalnica, din care

forma ce să dă la materie; destoinică, sogetul care dă la materie aceea formă; și finalnică era scoposul spre care efectul se îndrepta. Alți mai adăugară și cauza ogazională, adică aceea care dă ogazie la făcători ca să producă efectul; iar platonicii adăugară și cauza egzemblară, adică modelul ce-și propune unul după care să urmeze efectul. Așadar, la o statuie de lemn, cauza materialnică e lemnul; formalnică, figura ce i să dă; destoinică, scopitorul care-i dă figura; finalnică, scoposul ce-și propune făcînd statua; ogazionalnică, circumstanța ceea ce-l hotărăște a face; și egzemblară modelul ce-și face în minte pînă a nu-l începe. Iar din toate aceste cauze, cea destoinică este care produce efectul. Dintre cauzele destoinice, cea dintîi este Dumnezeu, iar al 2. sînt cele naturalnice, și acestea sînt de aproape și de departe. De aproape se zice aceea care produce efectul de drept; iar de departe acelea ce pornesc pre cea de aproape ca să producă efectul¹.

De cuvîntul destoinic și de condiția fără de carea nu se face. Tot ce este, este pentr-un cuvînt destoinic. Acum, spre a să produce un efect este necesarie o condiție (împlinire) fără de care efectul nu să face. Așadar, ca să vedem aice un oget e necesarie condiția că acel oget 1) să fie bine luminat, al 2) să fie într-o distanță cuvincioasă și al 3) ochiul să fie sănătos.

Mîntuirea de obște a oamenilor. Acum, spre mîntuirea de obște a oamenilor e necesarie pacea și liniștea. Iar spre dobîndirea acestora e necesarie soțietatea întocmită spre pacea și liniștirea, adică bînele de obște. Și aceasta dar este, cînd este întemeiată pre legea naturalnică: 1) a se socoti toate mădularile ei frați; al 2) a se rîndui un cap și cu slujitorii săi, ca să privegheze spre împlinirea sau pacea legilor ce trebuie să privească enteresul de

¹ Așa, la un șir de cărămizi puse una lîngă alta încît, surpînd una, toate să cază și cea după urmă să strivească un gîndac, pricina de aproape a morții gîndacului e cărămida cea după urmă, iar cea de departe sînt toate celelalte cărămizi, și cea din 1 este cine a surpat cărămida 1. Mai sînt și alte cauze, adică organice, fizice și moralnice.

obște; al 3) a contrebui toți fără osebite spre împlinirea cheltuielilor fără de carele soțietatea a să ținea nu să poate².

Ce e rînduiala? Rînduiala dar este folositoare nu numai la lucrurile firești și politicești, ci și la științi și la toate meșteșugurile. De aceea dar este arătat că și glasurile unde nu se fac după oarecare lege rînduită, nu arată armonii, nici melodie, ci numai o confuzie neplăcută și nefolositoare. Așadar, nici un cuvînt, sau ritoricesc sau filozoficesc, nu să înțalege de nu va fi bine rînduit, iar la lucrurile văzute rînduiala se cheamă simetrie și aceasta este cînd așezat un punct în mijloc, ogeturile de amîndouă părțile sînt împărțite întocma și răspund la figură, la mărime și la distanță analoghicește.

Frumusețea. De frumusețe multe sînt părerile celor vechi și celor noi filosofi; dar de la toți aceștia rămîne adevărat că toată frumusețea fizicească e relativă. Iar cît pentru cea metafizică, de este în cuvinte, acelea sînt mai frumoase care cuprind mai multe idei folositoare și lesne de înțales, încît să nu ostenească pre minte. Judecătorul dar al frumuseții este plăcerea ochiului și folosința de amîndouă pot să aibă mai multă simțire oamenii cei învățați și îmbunătățiți.

Ce e bun? Iar bun este din cele fizicești numai ce e plăcut la gust și folositor, iar din cele moralicești numai ce e drept, cinstit și folositor după firea dreptului cuvînt. Dar precum ce e frumos s-aduce de obște la vedere, așa ce e bun s-aduce la gust.

Fericirea. Multe sînt și de fericire părerile filosofilor. Aristip așeza toată fericirea omenească în plăcerile simțirilor, la care hotărîre sînt încredințați mahometanii. Epicur adaugă plăcerea de virtute: dar următorii săi supt nume de epicurei să luoaă după învățătura lui Aristip. Stoicii, al căror cap era Zinon, puneă fericirea întru singură virtutea minții, pre care o chema știința de a obicinui pre suflet neturburat la toate relele. Platon, fiindcă zisese că sufletul ar fi închis în trupuri ca într-o temniță întu-

² De aceea dar se nasc toate datoriile unora către alții, adică a ocîrmuitorului către supuși (cei ce cîrmuiesc) și a celor ocîrmuiți către ocîrmuitor, care datorii nepăzindu-se, pricinuiesc războiul și stricarea soțietății.

necoasă, unde ideilor lor cele din 1, pentru carele era fericite, s-ar fi fost întunecat și turburat, fericit socotea numai pre acela carele prin învățături și prin cugetare ajungea să se ridice din norul simțirilor. Iar apoi Aristotel așează fericirea întru a vieții după întrebuințarea cuvîntului drept și într-aceiași vreme a dobîndi toate bunurile de afară fără vreo amestecare de rele și neîncetat. Adevărul este că fericirea e relativă. Cel de tot sărac pofteste în 1. hrană, îmbrăcăminte și casă, apoi bogăție, apoi feciori și fete, apoi nume mare, după această, stăpînire și închinăciune de către patrioții săi și apoi de către toate neamurile pămîntului; care de ar dobîndi-o, după aceasta ar pofti nemurirea și dumnezeirea pre pămînt. Aceasta este firea și lăcomirea oamenilor! Aceasta cunoscînd-o filosofi hristiani, și că nu sã poate fericire întreagă pre pămînt, adică ca sã sature pofta omului, și-au pus nădejde în ceruri și nemurirea după moarte și slava vecinică împreună cu domnul nostru Iisus Hristos, pentru care slavă în cît n-ajunge cuvîntul împlinește descoperirea și așa încredințează pre cei ce viețuiesc după dînsa, adică iubind pre Dumnezeu din toată inima și pre aproapele ca pre sine.

COSMOLOGHIA

Părerile ale filosofilor vechi de începutul lumii. Haldeii, persii, indienii, chinezii, eghiptenii, frighienii, trachii, finichii și toți cei vechi, afară poate de evrei, primea două începuturi vecinice: *materia* și *focul*, semnul cărora la dînșii era figura unui ou cuprinzător de semințele tuturilor celor ce sînt, adică simbolul lumii. Materia pătimitoare și focul lucrător. Și această focoasă începutură era la dînșii dumnezeirea cea prea înaltă pre care credea vărsată în toată lumea și era sufletul lumii. Pentru aceasta dar toți se închina focului și soarelui pre care îl socotea izvor al focului neîncetat; și așa toți de obște mărturiseau panteismul, adică privea pre Dumnezeu ca o ființă vărsată și întrupată în toată natura.

Ale grecilor. Iar din greci, Talis zicea că toate din apă sînt și iarăși în apă se întorc. Iar alți, ionici, cu toate că toți credea materia vecinică, însă priimără și o ființă dumnezeiască care da formă la materie; și cîntea pentru această hotărîre să da lui Anacsagora, însă pare că el o avea de la însuși Talis. Și această dogmă apoi fu propoveduită mai bine de Socrate, ieșit de la aceeași școală, și mai virtos de Platon, ocnicul său. Dar însă și acesta priimi materia vecinică dar neformată de sine și formată apoi de Dumnezeu după vecinicia ideii, carile era la dînsul, precum zice Aristotel, niste ființe netrupești și nestricăcioase. Întiile elementuri era, și după Platon, materia și focul. Iar apoi Aristotel, ocnicul lui Platon, așeză trei începături într-acest chip: *materia, forma și lipsirea*. Cine ar zice mai mare deșertăciune! Pentru care mari pricini s-au născut de înțelegerea care trebuia să se ia aceea pe care Aristotel o numea întii materie. Averi și următorii săi întăriră că aceasta n-ar fi fost alt decît însuși Dumnezeu. Așa pare și lui Ghenovezi că socoteala lor ar fi fost: 1) că o lățime nemărginită stă din vecie simplă și neștrămutată; 2) că acela este lucrul cel 1.; al 3) că într-însa se nasc după necesitatea naturii toate formile trupești și pentru aceasta 1 materia, această natură, acest Dumnezeu ar fi fost întiul sojet de toate formele Universului. De aicea urmă în faptă că oarecare aristotelici amestecară natura cu însuși Dumnezeu și priimără panteismul. Iar stoicii arătat îmbrățișară panteismul răsăritenilor. Socoteala acestora era 1) că lumea ar fi fost compusă din materie și din sufletul lumii care era la dînsii însuși Dumnezeu și pentru Dumnezeu altceva nu înțelegea decît un foc prea curat; al 2) că totul era îndreptat de ursită, la care și însuși Dumnezeu era supus, și pentru ursită înțelegea rînduiala neștrămutată și nemișcată și schimbările necesare de toate lucrurile; al 3) că lumea apururea au stătut, dar trebuie să se strice odată de foc, ca să se renască apoi din sămînța sa și iarăși să se strice și iarăși să se renască după periodi așezați de ursită. Sufletul lumii era priimit însă și de Pitagora, dar ca un lucru deosăbit de Dumnezeu. Iar începuturile trupurilor la pitagorici era *unimea, doimea*... , de unde veni părerea că ei ar fi zis că elementurile trupurilor era numerile;

dar însă ei nu aritmiticește înțalegea unimea aceea. Iar Csenofan, nemulțămît a privi pre Dumnezeu vărsat în toată natufa ca răsăritenii, socoti că în toată natura numai o ființă ar fi vecinică, nestrămutată și nemișcată și sferică și că această estim'e ar fi însuși Dumnezeu. Apoi și Epicur îmbrățișă părerea *atomilor* din carele credea că se fac toate. Această părere au fost veche.

Părerea de obște a celor vechi. Din cele pînă aicea însemnate 1) că la toți filosofii cei vechi era materia vecinică; al 2) că toți priviră lumea însufletită și că acest suflet din lume ar fi fost însuși Dumnezeu vărsat în toate lucrurile (afară de Pitagora și Platon care deosăbea pre Dumnezeu de sufletul lumii și afară de atomiști, carii nu cunoștea nici un suflet în lume); al 3) că mai toți priimiră sufletul și pre Dumnezeu ca o ființă trupească, afară de Socrat și de Platon sau poate și Talis, Anacsagōra, Pitagora și Aristotel, carii cunoscără pre Dumnezeu și pre suflet ca niște estimi simple și deosăbite de materie; al 4) că mai toți socotea că lumea și Dumnezeu era supuși la necesitate și la ursită; al 5) că un[i] nu primiră în lume decît o ființă.

Surparea acestor păreri. Soavie voiește să surpe aceste păreri ale celor vechi. 1) zicînd că materia nu e lucru ființelnic, ci este o idee abstrată, iar de să înțalege acest nume în cele particulare, ele nu stau de sine; al 2) că de să înțalege focul sau etirul pentru sufletul lumii, acestea sînt materialnice și că vecinicia materii[i] acum o surpă; iar de să înțalege Dumnezeu însuși, adevărat că Dumnezeu este pretutindenea, dar nu legat în trupuri ca sufletul omului în trupul său; al 3) că slobod e și sufletul omului, cu tot mai virtos ființa înțalegătoare, ocîrmuitoarea lumii; deci, dar, ursita e nesurpată; al 4) că Spinoza, căci a zis că numai Dumnezeu stă de sine, și din care sînt toate ca niște modificații dintr-acea ființă, au zis pe cea mai nebună absurditate³.

³ Adevărat aceste cuvinte surpătoare de părerile celor vechi sînt prea bune după simțirea de obște; dar pentru un filosof carele priimește adevărarea axiomei: *că din nimic, nimic să face, și că nu este efect fără cauză, și că tot ce să face, să face pentru cuvînt destoinic*, surpările acelea nu sînt destule; eu o mărturisesc fără să poci face altele mai bune.

Facerea lumii și vremea facerii. Începutul adevărat al lumii, zice Soavie, ne este spus de Moisi în cartea facerii, de care nu ne îndoim, zice el, fiind dumnezeiască scriptură; dar că vremea facerii nu se poate hotări, pentru că, văzînd munții văroși, unde puși unii preste alții, unde amestecați cu cei granitoși și crăpați, și care lipsiți de trupuri de mare, care plini de oase preste seamă, alți făрмаți din materii rătunde din repegiunea apelor, semne arătate în multe locuri de vulcani mai vechi decît toată pomenirea, mergerea așternuturilor în munți, unde orizontalnice, unde plecate spre orizont, unde drept în gios și unde neregulate cu totul și răstornate în tot felul, acestea ne dau semne de mari întoarceri și frămîntări întîmplătoare în lume, fără a ne face să cunoaștem cînd s-au întîmplat, nici cită vreme au trecut pînă s-au întîmplat. Mulți au arătat anale de multe mii de ani, adică lăcuitōri de la Vetica în Ispania de 6 000 ani; niște indieni socotea 1401 de la Vahos pînă la Alecsandru; oarecare eghipteni să fălea cu istoria de 12.000 și 15.000 de ani și 18.000 mai mult de la împărățiile dumnezeilor și ale iroilor, încît mai mult de 30 000 de ani făcea să se suie vechimea lor; din haldei iarăși, după Diodor Sichioliotul, unii din vremea lui Alecsandru zicea că au observații astronomice de 473.000 de ani; dar pre toate acestea trebuie să le socotim fabuloase de nu voim a socoti anii pă luni sau pre zile, precum se pare unora, și să alergăm iară la sfînta scriptură, dacă stăpînește mai mult decît fieșcare alt. Însă prea mare deosăbire se află și la aceste între textul evreesc cel samaricesc și între tilcuirea celor 70 de tilmaci, și mai vîrtos pentru anii carii au trecut de la facerea lumii pînă la potop și de la potop pînă la Avraam; și nici nu e lesne a le întocmi, deși mulți s-au apucat de acest lucru și pînă la 70 de sisteme hronologhicești s-au făcute deosăbite, dar fără a să putea hotări care ar fi cea mai adevărată și spre adevărarea deosăbirei. Iată, se însemnară cîteva din cele mai întii, începînd de la facerea lumii pînă la nașterea lui Iisus Hristos:

Scaligher	}	3950
Petavie		3984
Userie		4004
Riciorci după Volgata		4184
După cei 70 de tilmaci		socotește 5674 ani
Eusevie		5200
Tablele alfonsine		6934
După pashalia noastră		5508

Iar catolicii, dintre atitea hronologhii, cea de obște îmbrățișată, fiindcă trebuie a ținea una drept istorie, este a lui Userie.

Dē forma pământului. Din ipotezurile multora de forma pământului, mie îmi plac mai virtos două, pentru că sînt aproape de cugetările mele. Una, că pământul ar fi mai nou decît alte trupuri cerești. Și pentru ce nu? Totul e plin de sferi, altele mai mari, altele mai mici. Așadar, poate fi că altele să fie mai vechi și altele mai noi. Iar alta este că învîrtirea pământului în vremile vechi pare că se făcea mai iute. Și aceasta poate fi, pentru că această sferă fiind la început mai mică, își făcea învîrtirea împrejurul osiiei sale mult mai iute. De unde fie că anii celor vechi era mai mici decît ai noștri. Dar din ce e pământul născut și din ce crește el? Din ce e născut nu știm. Dar din ce crește vedem. El crește din apa occeanului și a tuturilor mărilor care prin lucrarea soarelui se face: 1) aburi, al 2) ploaie, al 3) plante, hrănindu-le apa ploilor, al 4) viețuitoare hrănindu-se din plante, al 5) pământul adăugîndu-se neîncetat din trupurile moarte ale viețuitoarelor și ale plantelor, al 6) piatră și metali prin lucrarea arderilor vulcanice, ș.c.l. Din care culegem că nu noi sîntem din pămînt, ci pămîntul e din noi; iar începutul nostru e ceresc.

Sistima lumii. Încă din vremile cele prea vechi stelele fură socotite ca niște sori puși în nemăsurata lățime a cerului și păruta lor mișcare de la răsărit spre apus fu cunoscută ca un efect al mișcării Pământului improtivnice, adică despre apus spre răsărit împrejurul osiiei sale. Parmenid însă și Iparh socotiră Pământul nemișcat în mijlocul Universului, după care socoteală urmă și Aristotel și Ptolomei. Dar Nicolae Copernic, născut în Polonia

la 1472, așeză iarăși sistima mișcării Pământului. Iar acela ce adusă această sistimă la săvîrșire fu Isaac Nefton, născut în Anglittera, la 1642, și după socoteala acestuia fieșcare stea este un soare și fieșcare poate are planitele sale care se învîrtesc împrejurul lui. Precum soarele nostru este în focul a deosăbite orbite (înconjurări) eliptice ale planitelor care se învîrtesc împrejurul său. Și împrejurul planitelor se învîrtesc alte sfere mai mici, adică: împrejurul Pământului, Luna; la Joe 4 luni, la Saturn 7 și 2 la Uranus; dar și Soarele încă se învîrtește împrejurul osiiei sale în 25 de zile și 12 ceasuri.

De lumea cea mai desăvîrșită. Acum dar, cine privește sau în ceri statornicile și rînduitele întoarceri ale nenumăratelor trupuri, sau pre pămînt minunatul meșteșug al tuturilor celor mai mici părți, mai ales în viețuitoare și în plante nu poate să nu se mire de nemărginita înțelepciune a făcătorului celui, preainalt, carele au dat început la această minunată și nemărginită machină și pe care o păzește apururea într-o rînduială atita puternică. Cu toate acestea, din oameni se află mulți și nemulțămîți care îndrăznesc a zice că, de ar fi fost ei la urzirea lumii, ar fi sfătuit multe bune a face și multe rele a lăsa. Alții iarăși întăresc că aceasta este lumea cea mai desăvîrșită. Dar întru nemăsurata lărgime a cerului, cîte lumi nu pot fi într-aceeași vreme una mai desăvîrșită decît alta!

Noi privim într-această lume că Dumnezeu au așezat într-această lume multe semne de săvîrșiri; începînd de la tină noi încet-încet venim pînă la metalurile cele mai prețioase, apoi de la plante la viețuitoare necuvîntătoare și pînă la om. Cîndar ar fi putut opri ca să nu facă Dumnezeu asemenea un șir nemărginit de lumi? Și într-acest șir cine din oameni ar putea să adevereze că lumea aceasta în care s-a născut el este mai desăvîrșită?

TEOLOGHIA NATURALNICĂ

Estimea lui Dumnezeu. Din nimic, nimic se face. Eu sînt, trup, suflet și minte; pentru că așa au fost tătă-meu și mumă-mea. Și aceștia au fost pentru că au fost părinții lor... pînă la bărbatul

și femeia oamenii cei dintii carii au fost și acei pentru că au fost Dumnezeu; pentru că din nimic, nimic se face ⁴.

Ființa celor ce sînt. Dar noi vedem că toate cele ce sînt să aduc la 3 ipostasuri, adică: trup, suflet și minte. Așadar, ființa celor ce sînt e trisipostatică precum să vede mai deslușit în om și acesteia de sine nu sînt, ci sînt pentru că este Dumnezeu ⁵.

Ființa lui Dumnezeu. Acum dar, dacă ființa celor ce sînt e trisipostatică și toate cîte sînt, sînt pentru că este Dumnezeu, urmează: 1) că ființa lui Dumnezeu este trisipostatică ⁶; al 2) că Dumnezeu este ființa cea mai presus de toate și care este de sine; al 3) că este fără început; al 4) că și fără sfîrșit; al 5) nemărginit; al 6) cuvîntător; al 7) nemuritor; al 8) atotăstăuitor; al 9) preaînțelept; al 10) preaslobod; al 11) preabun; al 12) preadrept; al 13) preasfînt; al 14) preaputernic și, dintr-acest, al 15) preafericit și domn a toată făptura care este, pentru că este Dumnezeu; al 16) că toate cele văzute au început; al 17) că pentru aceasta

⁴ Așadar, eu sînt fiul tatălui meu și al maicii mele, tatăl meu și mămă-mea fii ai părinților lor . . . pînă la cei dintii carii au fost fii de drept ai lui Dumnezeu. Așadar, putem zice și de celelalte viețuitoare și de toate plantele; adică cele de acum sînt din sămînța celor mai nainte de dînsăle și acelea dintr-a celorlalte iarăși pînă la cele dintii, carele au fost de la Dumnezeu, pentru că din nimic, nimic se face. Așadar, poate fi că și pămîntul e produs dintr-alt trup materialnic din nemăsurată lărgime a cerului și acela dintr-altul, pînă la cel dintii, carele au fost produs de drept din Dumnezeu, întîia pricină și preainaltul făcător; pentru că din nimic, nimic se face.

⁵ Și aceasta este la toți arătat: 1) din cunoștința de sine; 2) din cunoștința celorlalte viețuitoare și a plantelor; al 3) din teoria lumii; al 4) că toate neamurile la aceasta se învoiesc; al 5) că știința întrinsecă a tuturor oamenilor muștră pentru fapte rele și veselește pentru bune; al 6) că tot omul din fire pofteste să ajungă la desăvîrșita fericire și acest fel de fericire nu poate fi decît însuși Dumnezeu.

⁶ Trei sînt cei ce se mărturisesc în cer: Tatăl, Cuvîntul și Sfîntul Duh. Și acești trei unul sînt și acesta e Dumnezeu (Ioan. Ev. Cap. 5. Stih. al 7) Aceasta e dogma cea mai înaltă a noastră, pre care însă pare că o avea și platonicii și haldeii (vezi *Hrismosul lui Zoroastru în Istoria filosofiei*. Stanleu).

vor avea și sfârșit, însă nu toate o dată, ci altele se strică, altele se fac și se strică pentru ca să producă Dumnezeu altele mai bune⁷.

Deșertăciunea materiei neorganisite și neînsuflețite. Iată dar dovedirea ființei lui Dumnezeu! Iată și atributurile sale. Iată cât pentru materia neorganisită și neînsuflețită, adică: pământul, acesta nu e altceva decât un gunoi, rămășițe din cele ce au fost oarecînd trupuri organisite. (*Cosmol.* § 28). Așadar, foarte neînțelepțește dogmatisea Epicur împreună cu următorii săi, ce în lume nu primea decât materie (de carecumva supt nume de materie, nu înțelegea și pre suflet și pre minte). Pentru că este adevărat că materia neorganisită și neînsuflețită nu e altceva decât gunoi și de unde dar urmează: întii, că nici urziți n-ar putea să producă, de n-ar fi un duh de viață, care lucrează întru toate și le însuflețează? al 2., că afară de acest duh, organizirea, rînduiala și frumusețea celor ce sînt vii destul arată încă și pre o minte nemărginită și cu voie slobodă, care nimic-nu face în zadar⁸.

Elementuri adevărate ale celor ce sînt vii pre pămînt. Dar însă pare fără îndoială că apa, aerul și lumina ar fi elementurile începătoare și adevărate ale celor ce sînt pre pămînt, și mai virtos aerul, carele de ar lipsi, îndată toate mōarte ar rămînea. Deci dar de n-aș ști că și aerul iese din apă, prin lucrarea căldurii soarelui și apa iarăși să analizește și să cheltuiește și încă și lumina soarelui nu e nemărginită, noi ne-am închina bine la acestea în loc de Dumnezeu; dar încă aceste elementuri mărginite și schimbăcioase fiind, ele nu sînt Dumnezeu; ci ele sînt, pentru că este Dumnezeu.

Ce este Dumnezeu. Așadar, adunăm cu cuvînt din cele zise: 1) că Dumnezeu este o ființă trisipostativă (§. 9) și tată de obște nu numai al oamenilor, ci și al tuturilor viețuitoarelor și al tutulor

⁷ Aceasta zicem în neam; dar însă noi credem și în parte personalicește că moartea noastră e începătura nemuririi, a fericirii și a vieții cei vecinice, dacă vom viețui iubind pre Dumnezeu și pre aproapele nostru ca pre înșine.

⁸ Și acest adevăr e netăgăduit, deși multe ierburi și viețuitoare sînt veninoase și vătămătoare la noi și pre noi nu știm pentru ce sînt.

elementurilor celor văzute și a celor nevăzute; al 2) că din cele pre pământ omul e făcut după chipul și asemănarea lui Dumnezeu ⁹.

Pronia lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu încă și grijește de om, pregătindu-i toate cele spre mîntuirea lui și păzind estimea și puterea tuturilor lucrurilor din lume în neam și în fel și în persoană și îndreptînd pre toate prea înțelepțește către cele mai bune sfîrșituri ¹⁰.

Pronia lui Dumnezeu cu deosăbire pentru om. Dar Dumnezeu are deosăbită pronie pentru om; pentru că au orînduit toate lucrurile spre trebuința omului ¹¹.

Ce e cinstirea de Dumnezeu. Iar cinstirea de Dumnezeu este arătare a supunerii noastre la Dumnezeu. Și aceasta e *intrinsecă* și *ecsternă*. Cea din 1) este arătarea supunerii noastre înaintea lui Dumnezeu cu inima și cu sufletul și aceasta stă în dragostea cea către Dumnezeu, în slăvirea numelui său întru cunoștința slăbiciunii și ticăloșii noastre și în chemarea spre ajutor. Iar al 2) adică cea de afară, este mărturisirea supunerii noastre înaintea lui Dumnezeu prin semne ecsterne. La aceasta dar să aduce închinăciunea, citirea rugăciunilor, ascultarea învățăturilor.

⁹ Iar chipul și asemănarea lui Dumnezeu într-un om să vede din asemănarea dumnezeieștilor săvîrșiri; pentru că Dumnezeu are minte, dar și omul este înzestrat cu mintea. Dumnezeu din însuși firea sa alege numai binele și leapădă tot răul. Dar și în om este o înăscută poftă a binelui și neplăcere a răului. Dumnezeu au dat omului și suflet cuvîntător, și cu urmare nemuritor, căci noi vedem întru înșine o ființă gînditoare, care are putere de a cunoaște pre sineși și pre celelalte lucruri.

¹⁰ Pronia lui Dumnezeu stă întru aceasta că el păzește estimea și puterea tuturilor făpturilor, de unde fieștecare lucru își are puterea sa spre oarecare lucrare după bună voirea lui Dumnezeu.

¹¹ Soarele, luna, stelele, pămîntul, marea, apele, vînturile, ploile, rodurile pămîntului și toate dobitoacele cîmpului pare că slujesc mai mult spre trebuința omului decît pentru dînsăle. Și afară de acestea Dumnezeu arată omului multe chipuri și multe mijloace, care-l povățuiesc spre virtute; pre unul întoarce de la rău cu frica, pre altul îndemnează spre bine cu răsplătiri și cu alte nenumărate mijloace îndreptează faptele și socotelile oamenilor spre bine. Așadar, adunăm necesitește că Dumnezeu are deosăbită pronie de om.

Datoriile noastre către Dumnezeu. Noi dar, fiind încredințați că Dumnezeu este ființa cea preainaltă și apururea fiitoare, adică fără început și fără sfârșit... (§ 33), sintem datori: 1) să pomenim numele lui cu cea mai mare cucerire; al 2) să întocmim toate cugetile și lucrurile noastre după voia lui; al 3) dacă Dumnezeu este binele cel desăvârșit, să cuvine ca inima noastră să selipească de dinsul cu cea mai mare dragoste și să caute a să uni cu dinsul; al 4) dacă Dumnezeu e drept și nefățarnic judecător, să cuvine să ne păzim ca să nu călcăm legea lui cea sfântă și vecinică și să cădem în dreapta lui urgie; al 5) dacă el e preasfânt, să cuvine să luăm aminte ca nici să facem ceva, nici să gândim prin care s-ar împuțina slăvirea lui înaintea altora; al 6) dacă Dumnezeu ne-a făcut și grijaște de noi păzind rânduiala și armonia lumii și într-însa păzind felurimile viețuitoarelor și felurimile rodurilor spre îndulcirea și hrana noastră, sintem datori a mulțami apururea lui Dumnezeu în care stă mai virtos cinstirea de Dumnezeu; al 7) dacă dreptatea lui Dumnezeu leapădă pre cei nedrepti, care cu nedreapta lor defaimă numele lui, răsplătește și primește pre cei drepti milostivi, carii cu dreapta lor și cu milostenia cinstesc numele lui, noi să cuvine să-l cinstim și pentru această răsplătire; care să face adevărat și într-această viață, dar noi credem și nădăjduim că cei îmbunătățiți să vor ferici mai virtos după moarte în viața veacului ce va să fie. Amin.

ION HELIADE-RĂDULESCU

(1802—1872)

Gînditor luminist, de formațiune enciclopedică. Prin pregătirea, ideile și activitatea sa a jucat un rol hotărîtor în edificarea și formarea culturii naționale românești moderne:

Scrierile sale filosofice, ca și cele din literatură, sînt elaborate de pe pozițiile luminismului înaintat și ale raționalismului. Se orientează de la început spre acțiune și, mai ales, spre acțiunea politică. Ideea trinitarismului este subordonată tezei *echilibrului între antiteze*. Influențat de dogma creștină, el sparge totuși cercul strîmt al acesteia și pătrunde larg în spațiul gîndirii laice, practice a epocii. I. H. Rădulescu militează atît prin activitatea și opera sa, cît și prin ideile pe care le propune a fi realizate prin raționalism, umanism, evoluționism pentru dezvoltarea infinită a spiritului, pentru împlinirea socială a ființei umane.

Filosofia lui Heliade este centrată pe ideea renașcentistă a realizării omului, a fericirii sale, a perfecționării instituțiilor sociale, în cadrul cărora acesta, ca socius, își desfășoară activitatea. În opera lui, ca și a lui Cantemir, se originează și filosofia istoriei, și filosofia progresului, filosofia socială etc., etc.

Între scrierile sale filosofice pot fi amintite: *Cîteva cugetări asupra educației publice* (1839); *Filosofie. Încheiere la cele zise* (1842); *Echilibru între antiteze* sau *Spiritul și materia* (1859—1869).

Textul lui Ion Heliade-Rădulescu, este selectat din lucrarea *Echilibru între antiteze* . . . , București, 1869, p. 269—274.

[METAfizica]

TIMPUL ȘI LOCUL

I

Metafizicii se ocupă mai întins despre asemenea obiecte intelectuali sau materiali, din cari Timpul și Locul sunt în prima linie. — A le înțelege sau percepe, este deajuns mintea fiecăruia om.

Fiecare percepe de la sine și prin sine ce este Timpul și Locul sau Spațiul.

De n-am fi venit în lume cu facultatea de a percepe și distinge prin noi înșine obiectele imateriali, nici un instructor, nici un metafizic n-ar fi fost în stare de a ne face să le cunoaștem și să le distingem.

Toate cele eterne au fost de la început totdeodată; mintea umană însă are oarecare ordine de la care începe, și după dînsa îi vine mai bine a pune Timpul și Locul ca o diadă primordială.

Sunt oameni cari deneagă Timpul, zicînd că Timpul nu este decît mișcarea Locului sau a Spațiului; instinctul însă al Omului, bunul-simț general pot distinge unul din altul. Toate limbele posed aceste două numiri, cum și atribute distincte pentru amîndoi termeni, după cum vom vedea.

Una este a întreba cei cari deneagă Timpul: « *cînd* s-a întîmplat cutare eveniment?» și alta a întreba: « *unde* s-a întîmplat?»

A confonda pe *cînd* cu *unde* este semn nu de erudiție, ci de idiotism.

Timpul și Locul au existat din eternitate, există și vor exista. *Ieri, azi și miine* în toate limbile arată Timpul, precum *înapoi, aci, înainte* arată Locul.

Termenii însă acestei diade sunt așa de corelativi, paraleli și simpatici, încît unul presupune pe celalalt, unul este complinirea celuilalt; și astfel este natura tututor diadelor simpatice.

Cînd zice cineva *filiu* înțelege părinți; cînd zice scolar, înțelege și profesor, cînd zice mire înțelege și mireasă, și cu toate acestea una este fiiliul și alta părinții.

Cînd zicem Timp, cată să presupunem și Loc; și cu toate acestea ambele obiecte sunt cu totul distincte unul de altul, și fiecare își are atributele sale distincte, proprietățile sale, termenii sau vocabularul său.

Despre Timp zicem *cînd*, despre Loc, *unde*.

Timpul *pasă*, Locul *stă*.

Timpul se *mișcă*, Locul se *măsoară*.

Timpul se compune din *durate*. Locul se compune din *extensiuni* sau distanțe.

Timpul este *etern*, Locul este *nemărginit* &.

În această diadă corelativă Timpul este termen activ pentru că neîncetat *pasă* sau *trece*, și Locul este termen pasiv pentru că neîncetat *stă*.

Locul sau Spațiul este necesariu Timpului; pentru că de n-ar fi Spațiul, peste ce ar *trece* Timpul?

Timpul iar este necesariu Locului; pentru că de n-ar fi Timpul, ce s-ar ști despre *durata* Locului și despre *distanțele* lui?

II

Cînd voim a studia analizînd, ca să zic așa, Timpul, începem de la o clipă sau moment; și moment lîngă altul face o durată de o secundă; mai multe secunde dau un minut, mai multe minute o oră, și zicem 24 de ore fac o zi și o noapte.

Din zile ajungem la săptămîni, luni, ani, lustri, epocă, secol.

Și dacă ne întoarcem cu mintea în trecut, din secol în secol, pînă la începutul creațiunii (daca poate avea început), ne putem întreba: Ce a fost înaintea creațiunii? — Nu știm. — Dar timp a mai fost? Despre acestea mintea ne asigură că timpul tot a existat.

Și de ne vom sui cu mintea oricît, pînă cînd am pierde și numărul întunerecelor de seculi, tot nu am putea afla începutul sau capătul primar al Timpului.

Plecăm iară cu mintea din clipa de acum în viitor, și din mîine în alt mîine, din săptămîină în alta, din an în an, din secol în secolii viitori, Timpul tot va fi; și de s-ar distruge pămîntul și universul întreg, secolii tot se vor succede cu miile, cu milioanele și bilioanele pînă la întunerece nenumărate de secoli, fără capăt în viitor, ca și în trecut.

Această infinitate sau nemărginire a Timpului se zice *eternitate*; și prin urmare Timpul este etern.

Tot asemenea, ca să ne facem o idee despre loc sau spațiu ne imaginăm un punct unde suntem, și din punct în punct formăm o linie pînă la alt punct, pînă la cea mai depărtată stelă ce mai putem vedea în spațiu. Asemenea linii ne putem imagina în toate părțile împregiurului nostru, pînă unde poate ajunge vederea.

De ne-am strămuta cu mintea în cea mai depărtată stelă, de acolo iar ni s-ar descoperi împregiurul nostru o asemenea întindere.

De aci strămuțați iară în cel mai depărtat punct al firmamentului, ni s-ar descoperi iar împregiur o asemenea întindere; și dacă ni s-ar fatică¹ mintea, străbătînd din întindere în întindere, tot n-am mai descoperi o margine, și dincolo de nemărginire tot ar mai fi o întindere sau spațiu.

Locul, dar, sau Spațiul, neavînd margini, este infinit, nemărginit.

Spațiul sau Locul este, după cum a zis Pascal, o sferă nemărginită, al căruia centru este pretutindeni și circumferința sau marginile nicăiri.

Eternitatea este proprietate a Spiritului.

Infinitatea sau nemărginirea este proprietate a Locului.

Timpul împrumută Locului eternitatea, și Locul împrumută Timpului infinitatea sau nemărginirea, încît putem zice:

¹ Osteni (n. ed.).

Timpul este etern și infinit.

Spațiul este infinit și etern.

Timpul, după natura lui, este un șir infinit de durate al căruia atom intelectual este clipa sau momentul.

Locul, după natura lui, este un șir nemărginit de extensiuni sau distanțe al căror atom este punctul.

Clipă lângă clipă, cum am zis, compune durată, punct lângă punct, formă linie sau extensie.

Timpul se are către Loc ca durata către distanță.

Timpul am zis că pasă, și Locul că stă; însă dacă Locul este o sferă al căruia centru e pretutindeni și circonferința nicăieri, a se mișca Timpul va să zică a trece despre centru către circonferință, și prin urmare a nainta neîncetat.

A ne mișca ca materie din loc în loc, vedem că facem, spre exemplu, o oră; de ne înturnăm înapoi cu aceeași iuțeală, facem altă oră. Locul ce l-am lăsat iar îl avem, căci venim de unde am plecat; orele însă ce au trecut nu le mai avem. Distanța de la un punct la altul a fost de o oră, în loc ne-am înturnat, iar în timp am înaintat, în timp am făcut două ore.

Fiecare dar se convinge că Timpul și Locul există fiecare cu o natură distinctă de a celui alt. Timpul este intelectual, și Locul material, Timpul — activ, și Locul — pasiv.

Atît suntem convinși că Timpul și Locul există și că fiecare, de distincte nature, unul întregește pe celalalt, încît fiecare îi percepe de sine; și că oamenii simpli mai mult se întunecă decît să se lumineze prin explicațiunile ce le fac metafizicii de o parte și materialiştilor pe de alta.

Spune unui om al naturei, unui copil, că timpul nu există, ci este numai mișcarea locului, că l-ai confuziat de tot. Mai toți preinșii erudiți sunt uricioși vulgului, pentru că în loc de a le ajuta și dirige judicata, mai mult voiesc a i-o perverti, a i-o întoarce pe dos cum ar întoarce un ciorap. Încercarea este audacioasă și penibilă, și de aceea bieții oameni, mai virtos copiii, nu vor să se lase pe mîna pedanților.

Să spunem curat oamenilor că Timpul e timp și Locul e loc, sau că ce e timp nu e loc, și ce e loc nu e timp.

Unui medic naturalist i s-a întâmplat un neajuns cu un român. După cîțiva ani, întîlnindu-se cu românul tot în locul unde o pățise, îi zise:

— Știi tu una, Stane? *Acî* și *acum* este tot una.

Stan se uită mult la dînsul și după ce îl cunoscuse, îi zise:

— Ba nu, jupîne. *Acî* mi-aduc aminte că te-am tîrnut odată... și *acum* văd că îți lipsește binișor din doagă.

SPIRITUL ȘI MATERIA

I

Dacă ne-am imagina Timpul și Locul, de sine nu sunt decît niște viduri, deșerturi.

Însă nimic nu este vid în natură. Locul sau Spațiul este plin, și împlinirea lui este Materia; Timpul asemenea cată să fie plin, și împlinirea lui este Spiritul sau Mîntea.

Locul este domiciliul Materiei, și Timpul domiciliul Spiritului; sau:

Materia este locuitorul Locului, și Spiritul este locuitorul Timpului.

Cu materia sau cu corpul, spre exemplu, suntem în Loc; în Timp nu putem fi decît cu spiritul sau cu mîntea.

Și fiindcă Timpul străbate Locul, Spiritul străbate și Timpul și Locul.

Homer, Pindar, ca oameni, ca materie, există într-un loc oarecare, în Grecia; ca spirit, ca idei, ca întreg al ideilor lor străbat toate locurile, și ca spirit dîră cît și Timpul.

Precum Timpul este corelativ cu Locul, asemenea și Spiritul este corelativ cu Materia, unul este necesariu altuia, unul presupune pe altul, unul este complinirea celuilalt.

Spiritul însă este activ, pentru că posedă mișcarea, și Materia este pasivă, pentru că posedă inerția.

Timpul trece, însă trece peste tot spațiul pretutindeni totdeodată; asemenea Spiritul se mișcă și pune în mișcare toată materia.

Tot ce este materie, fie oricât de fluidă și imponderabilă, fie ca lumina, ca electricitatea, ca căldura, nu poate fi spirit pentru că acestea se află numai unde se află, iar nu pretutindeni.

Unde nu e lumină e întunec, unde nu e cald este rece, pe cînd, spre exemplu, mintea este și aci și în Pekin, și în ziua de azi și în 1848.

Spiritul se are către Materie ca Timpul către Loc.

Și precum ce este Timp nu este Loc, asemenea ce este Spirit nu este Materie; cu toate acestea unul prin altul se întregește.

De n-ar fi Materia, Spiritul n-ar avea pe ce să se manifeste, ci în etern ar rămînea necunoscut.

Căci cine ar cunoaște geniul, idealul unui artist, de n-ar avea materia necesară spre a-și realiza idealul său?

De n-ar fi iară Spiritul ce posedă mișcarea, Materia în etern ar rămîne inertă și informă.

II

Ca activ, Spiritul se poate compara cu mirele universal; ca pasiv, Materia se poate compara cu mireasa universală. Unul pe altul se caută, se cere, și între ambii termini este o nuntă perpetuă.

Spiritul, ca mire, este adorator, Materia, ca mireasă, este adorabilă; unul este fecundator, și alta fecundabilă și fecundată.

Mulți artiști, de orice genere, mulți statuari² s-au văzut căzînd în genunchi spre a-și adora idealul realizat prin materie.

Simpatia ce există între Spirit și Materie, între activ și pasiv se zice *amor*.

Și amorul toate egaliză, toate nivelează; amorul n-are orgoliu, nu pretențiuni, nu minie, nu rancună; toate le iartă și le suportă; amorul este întreg bunătațe.

² Sculptori (n. ed.).

Acest amor singur a făcut ca Activul să se considere singur echivalent Pasivului, și Binele să nu poată exista decât în stabilirea și menținerea acestui echilibru.

Spre a se menține echilibrul între Spirit și Materie, Spiritul, ca activ și etern bun, și-a impus datorii, și Materiei, concedind, a prescris drepturi.

Căci, dacă Spiritul, ca activ, și-ar fi arogat drepturi, ar fi fost de mai multe ori activ, și prin urmare ar fi fost nedrept, despot.

Și dacă Materiei, ca pasivă, i s-ar fi prescris datorii, Materia ar fi devenit de mai multe ori pasivă, și prin urmare nedreptățită; echilibrul, prin urmare, ar fi fost rupt, dreptatea n-ar fi existat.

Și fără acest echilibru, fără dreptate, universul ar fi fost Caos.

Astfel tinerețea mirelui inamorat își impune datorii și concede tinerei sale mirese drepturi.

Astfel amoroasa consoarte singură își impune datorii, pe cât predomină spiritul într-însa, și recunoaște consortului său drepturi, și astfel echilibrul conjugal realizează armonia domestică.

Tot astfel, părinții ce sunt activi, în carii spiritul sau mintea viază și predomină, își impun de bună voie datorii, și de bună voie conced pruncilor lor drepturi, pentru că în aceștia domină mai mult materia; spiritul nefiind încă manifestat atîta.

Prin amorul divin [al] Pasivului, Materiei i s-au prescris drepturi, și aceste drepturi s-au stabilit prin legi eterne, nemutabile.

Instinctul, bunul-simț popular între toate gințile, aceste legi prescrise Materiei le-au numit *scrisul*, *ursită*, *Destin*, *Făcut*, *Fatum*, *Fatalitate*.

III

Proprietățile Spiritului sunt Puterea, voia liberă sau Libertatea, Mișcarea, Progresul, Amorul.

Spre a se conserva echilibrul, spre a-și afla fiecare termin din aceste proprietăți ale Spiritului contragreutatea sa, Materia posedă:

Corelativ Puterii Spiritului, Forța,
Corelativ Libertății, Destinul sau Fatalitatea³.
Corelativ Mișcării, Inerția sau nemișcarea;
Corelativ Progresului, Conservația.

Corelativ Amorousului, Atracția materială ce stă locului spre a conserva amorul Spiritului.

De n-ar fi fost Puterea Spiritului, Forța latentă a Materiei în etern ar fi stat adormită în sinul ei; și de n-ar fi fost forța Materiei, pe ce s-ar fi manifestat Puterea Spiritului?

De n-ar fi existat inerția Materiei, mișcarea exclusivă a Spiritului ar fi fost o singură clipă de la un cap fără început al Timpului sempitern⁴ pînă la celalalt: durată, repaos, viață n-ar mai fi existat — pe ce s-ar fi pus Spiritul spre a cultiva și fecunda Materia?

De n-ar fi fost conservația Materiei, cum am mai fi cunoscut Progresul? Pentru că Progresul născut nu este decît o conservație de mai multe progrese.

De n-ar fi fost Atracția Materiei, Amorul Spiritului n-ar fi aflat, ca să zicem așa, brațele deschise, unde să-și producă prodigele⁵ Creațiunii.

De n-ar fi fost Scrisul sau fatalitatea Materiei, pe ce ar fi fost sigure mișcarea și libertatea Spiritului?

Numai pentru că Materia își are legile sale, drepturile sale, scrisele sau prescrisele sale, fatalitatea sa, din care nu poate ieși sau scăpa, numai pentru aceea Spiritul sau Mintea umană a putut inventa și stabili științele exacte și artele.

Pentru că fără fatalitate, cînd ar fi fost Mintea sigură că, puind grîu, n-ar culege spini sau nisip?

³ V vorba fatalitate, din cauza inoranței și abuzului, a căzut mult, în limba vorbitoare, din însemnarea ei adevărată; mai de multe ori se ia spre rău, pe cînd în adevăr nu este decît destinul, legile scrise Materiei, *Ananga* a grecilor, *nevoie* a românilor: Spiritul are *voie*, Materia *nevoie*.

⁴ Sempitern, nepieritor, veșnic (n. ed.).

⁵ Miracolul (n. ed.).

De n-ar fi fost metalelor prescris de a se topi totdeauna în foc la cutare sau cutare grad de căldură, cum s-ar fi stabilit maestrele fierăriei, bronzeriei și altor metale?

Fără fatalitatea materiei nimic n-ar fi sigur, toate ar fi hazard: astăzi din hidrogen și oxigen s-ar produce apă, mâine foc, altă dată altceva, altă dată nimic.

Astăzi din leșie sau potasă și din gresimi s-ar produce săpun, mâine piatră, altă dată altceva sau nimic.

Fără fatalitate sau legi prescrise Materiei, generii, speciile nu s-ar propaga: astăzi taurul și junica ar produce vițel, mâine alt animal.

Cu un cuvânt, fără fatalitate nici o știință pozitivă sau exactă n-ar exista.

IV

• Prin urmare Binele stă în echilibrul între Putere și Forță, între Mișcare și Inerție, între Progres și Conservație, între Amor și Atracție, între Libertate și Fatalitate, între Drept și Datorie.

Răul este lipsa Binelui, lipsa acestui echilibru; Răul stă sau în predominarea unui termen, sau în anularea cu totul a unuia prin altul.

Binele, cu un cuvânt, stă în echilibrul antitezelor, și Răul în rumperea echilibrului antitezelor.

Timpul și Locul, — Spiritul și Materia, — Sufletul și Corpul, — Puterea și forța, — Mișcarea și Inerția, — Progresul și Conservația..., cu un cuvânt, Activul și Pasivul sînt niște antitezi sau antinomii ce formează niște diade sau dualități simpatice, corelative, paralele, foarte aproape una de alta, încît un termen presupune pe altul unul întregeste pe celalalt; între dîșii nu încap luptă, ci nuntă; din Teze și Antiteze, iese Sinteze; din Activ și Pasiv iese Rezultat.

Cînd zicem Spirit, cată să înțelegem și Putere, și Libertate, și Mișcare, și Progres, și prin urmare și inteligență.

Cînd zicem Materie, cată să înțelegem și Forță, și Fatalitate, și Inerție, și Conservație și inoranță.

Unde predomină Spiritul, acolo predomină Putere cu puțină forță, mișcare răpede cu puțin răpaos, Progres sau naintare fără foloș, Libertate cu puțină știință exactă, datorii cu puține drepturi, Abnegație cu puțin Egoism (vezi articolul *Egoism și Abnegație*), prin urmare, rău mai mare sau mai mic.

Unde predomină Materia, acolo se vede forță cu puțină putere, inerție cu puțină mișcare, conservație cu puțin progres, Fatalitate cu puțină libertate, adică sclavie mai mult și mai puțin, inoranță, drepturi cu puține datorii, egoism cu puțină abnegație.

Și cu cît Materia predomină mai mult, cu atît predomină Forța, inerția, stagnația, inoranța, fatalitatea, egoismul, despotismul.

Amorul sau Caritatea fiind proprietate a Spiritului, acesta nu poate fi decît în etern bun.

Și Spiritul, fiind bun, este liber numai de a opera binele; căci un minut de va opera răul, încetează de a mai fi spirit.

Omul fiind compus și din Spirit și din Materie, cînd este potent și tare numai ca să opere binele, cînd este liber numai spre a face bine, atunci într-însul proprietățile spiritului sunt în echilibru cu proprietățile materiei; atunci devine omul moral.

În omul moral dar cată să fie atîta forță cît și putere, atîta libertate cît și supunere la fatalitate sau la legile materiei, atît datorii cît și drepturi, atîta abnegație cît și egoism.

Spiritul, ca liber și bun ce își impune datorii, ca inteligent, are responsabilitatea despre cîte opere.

Materia, ca fatală, ca privilegiată numai cu drepturi, ca inară⁶, n-are nici o responsabilitate despre cîte îi sunt scrise.

Piatra, spre exemplu, despărțindu-se și căzînd de pe culmea unei înălțimi, după legea greutateii, cată fatalmente (neapărat) să cază pe pămînt. Vai de capul, dar, ce s-ar afla în calea ei. Piatra nu e responsabilă; așa îi este scris, voie liberă n-are spre a se da în lături.

⁶ Ignară, ignorantă (n. ed.).

Bomba sau glonțul, ca materie repezită din țeava unui tun sau a unei pușce, cată a-și urma fatalmente calea sau linia, formînd o curbă după legile-i prescrise o dată; tot ce întîmpină în cale cată a distruge după forța ce i s-a dat; în dreapta sau în stînga nu știe a se abate, de nimic nu este responsabilă. Responsabilă este mîntea ce a îndreptat țeava, ce a făcut a se întinde mîna și a da foc pulberii din țeavă.

Cînd săgeata să răpede de mîna unui tată, vai de fîliul ce stă în calea ei. Materia este fatală, nu știe a se abate din legile ei ce i s-au prescris.

Lancea, ca materie, avînd punta sau fierul ascuțit, străbate prin tot ce este mai moale decît fierul, după forța cu care este împinsă. Omul, ca materie, se poate răpezi ca și săgeta; ca mîntea însă, cu voie liberă, se poate aresta⁷, se poate abate în dreapta sau în stînga, și cînd dă înainte cu lancea întinsă, străbătînd și distrugînd tot ce întîmpină, atunci cu atîta este mai responsabil cu cît răul ce a comis este mai mare.

Și cînd omul devine numai pasiv sau subaltern, supuindu-se comandelor altora, responsabilitatea cade asupra activului ce a dat comanda.

Unde libertatea lipsește, acolo și responsabilitatea lipsește.

Corpul Omului iară, ca materie, după legile nemutabili, este mai greu decît aerul. Omul ce le cunoaște să nu se încerce a călca aceste legi, că pedeapsa este imediată, adică numaidecît.

Nici Papa, nici Cezarul să nu cerce, suindu-se pe creștetul cupolei de la San Petru, să se avînte de acolo spre a zbura sau înota în aer, că nu va scăpa de pedeapsa ce îl așteaptă.

Unde nu e inteligență și echilibru sau dreptate, voie liberă, nu e Libertate, ci e forță, o mișcare brutală și toantă.

Libertatea Spiritului universal este inteligentă și făcătoare de bine, Individul cu atîta este mai liber, cu cît este mai bun, mai drept, mai inteligent.

⁷ Opri (n. ed.).

Libertatea individului fiind o proprietate, toate proprietățile au margini sau hotare. Libertatea fiecărui câtă să înceteze acolo unde începe libertatea altuia.

Omul numai cu drepturi, fără datorii, omul cu o libertate absolută și exclusivă este un despot din cei mai tonți, este o forță brutală, este o fiară turbată fără nici o schinteie de inteligență.

Ca să împlinim ideea despre Spirit și Materie, încheiem arătând că tot ce este materie câtă fatalmente, mai curînd sau mai tîrziu, a-și schimba forma prin mișcarea Spiritului.

Tot ce începe sau se naște sub o formă, neapărat sau fatalmente câtă să moară spre a trece sau a rencepe sub altă formă.

V

Libertatea este nu numai proprietate, ci însuși lege a Spiritului ce îl mărginește în natura lui de etern, de infinit și de bun sau caritabil, lege ce îi regulează omniputerea, ce îi impune dreptul și datoria de a fi în etern și în nemărginit bun.

Legea ce este prescrisă o dată Spiritului, este prescrisă în același timp tuturilor faptelor spirituale ce emană dintr-însul. — Spiritul este liber de a fi tezaurul bunătăților.

În prima sa definiție sau însemnare, Libertatea este facultatea ce are o ființă activă de a se mișca în toate părțile sau în tot cuprinsul naturii sale.

Însă Libertatea, cum s-a zis, fiind o lege, nu este în sine alta decît un drept și o datorie totdeauna și viceversa.

Spiritul, dar, are și dreptul și datoria de a fi întotdeauna și pretutindeni bun.

Libertatea, dar, fiind legea Spiritului, definiția ei se poate traduce în frazele următoare:

Libertatea este facultatea de a face binele;

Libertatea este dreptul de a face binele, cu datoria de a face binele.

Dreptul și datoria, fiind lege a libertății Spiritului, sunt prin urmare lege și a libertății tuturilor oamenilor.

Prin urmare dreptul și datoria este numai la bine; căci a avea drept la a face rău, dreptul n-ar mai fi decît strîmb.

Avem dar dreptul și datoria la bine, la ameliorare, la progresare. Tot ce este perfectibil și progresibil, acela este și liber.

Libertate, cu un cuvînt, va să zică *Caritate*. *Libeo*, va să zică că *îmi place*, libesc sau iubesc, de unde și *libov* slavon.

Spiritul ar fi inert ca Materia dacă Caritatea sau libertatea n-ar fi legea lui. Motivul sau mișcătorul la toate este amorul, plăcerea.

Prin urmare Omul rău nu poate fi niciodată liber; este un sclav, cînd nu poate fi tiran.

Libertate spre rău, dacă n-ar însemna abuz al libertății, ar fi una cu expresia *Caritate spre rău*.

Liber, bun, caritabil, drept sau just sunt sinonime atributuri ale Spiritului.

Ce mai putem zice noi ăștia, domnii liberali? Suntem buni, suntem caritabili, suntem drepecți cu inima și cu mintea ca să avem puterea și știința de a fi liberi?

Și fiindcă nu suntem buni și drepecți, suntem sclavi după cum suntem, cînd suntem supuși, și suntem tirani cînd suntem domni.

Isaia, cînd Spiritul lui Dumnezeu se pune peste dînsul, iată cum se exprimă:

« Spălați-vă, curățiți-vă, ștergeți răutățile din sufletele voastre, să nu le mai vază ochii mei;

Încetați de la răutățile voastre, învățați a face bine, căutați dreptatea, mîntuiți pe nedreptățiți, judecați⁸ orfanului, faceți dreptate văduvei.

Și veniți apoi și vom vorbi împreună, zice Domnul... »

Cine e Domnul? — Cel ce a scos din casa servității Libertatea Libertăților.

⁸ Faceți dreptate (n. ed.).

Cînd pe terenul material se pune cineva a studia legile Materiei, sub orice formă se prezentă ea, fiecare lege descoperită este o știință exactă.

Și legile eterne ale Materiei nu se inventă, pentru că au existat din toată eternitatea, ele se află.

Însă și Spiritul își are, dimpreună cu proprietățile sale, și legile sale, asemenea de eterne, asemenea de fatali sau neevitabili.

Spiritul se distinge din Materie ca și Timpul din Spațiu; nu se poate însă percepe ca Materia ce cade în simțurile noastre.

Spiritul nu se lasă a fi studiat decît atunci cînd prin prodigele creațiunii sale se manifestă asupra Materiei. — Și fiindcă Materia este nemărginită ca și Spațiul, și fiindcă Spiritul este infinit și etern ca și Timpul, studiul legilor Materiei și Spiritului este nemărginit.

Legile Materiei în genere și ale Spiritului se zic cu un cuvînt *Natură*. Cine însă este Legiuitorul? ⁹

Tot ce am putut studia și percepe din acest mare și nemărginit condice, aceea știm și exact.

Mare parte din naturaliști, printr-un studiu îndelung și monoton, ajung ca într-o stare de monomanie, și devenind unitari, nu recunosc decît un singur termin, un singur princip, Materia.

Acești materialişti deneagă Spiritul, sufletul, inteligența, ideile înăscute, voia liberă, puterea morală și însuși divinitatea.

Pentru ei tot e materie și proprietăți ale materiei, totul posedă numai forță, totul este Fatalitate.

Acești oameni, studiind mult, fac ca și călătorii ce, în toată viața lor călătorind, se întîmplă să uite cu totul punctul de unde au plecat.

Materialiştii vorbesc mult de spațiu, de toate cîte sunt în spațiu, și Timpul îl uită cu totul sau se fac că îl uită. Și dacă nu-l uită, Timpul poate rămînea vid? Cu ce îl reîmplu?

⁹ Vezi *Issachar*, pagina 14.

Cum pot a-și imagina legi ce le recunosc, fără a recunoaște un legiutor; unde ar ajunge universul numai prin forța materială ce posedă, fără puterea spirituală?

Tot ce este Materie este supus la adăogire și la scădere, la mărire și împuținare.

Materia luată dintr-un loc și pusă în altul este în locul în care s-a pus și nu mai este în locul de unde s-a luat.

Spre exemplu, cine adună banii din pungele tuturilor îi grămădește în pungele și casele sale, și pungele tuturilor rămân vide, deșarte. — Materia are a face cu locul.

Cu Spiritul nu este așa.

Poate cineva să adune, să culeagă ideile tuturilor, să le rezume în sine, să-și înavuțească mintea, și fiecare ce și-a dat ideile să rămâie tot cu dinsele înavuțite și înmulțite prin travaliul minții rezumătoare. — Ce zic materialişti la acest fenomen necontestabil?

Cine ia cele materiale ale altuia, se zice fur, răpitor; pretundeni este temut și persecutat¹⁰.

Cine adună ideile contemporanilor și predecesorilor săi se zice rezumator, redemptor¹¹, încarnarea cuvîntului, omul oamenilor, mintea minților; lumea îl binecuvîntă și îi înalță altare.

Alta este Spiritul și alta Materia. — Naturalizații¹² uită de unde au plecat. Cunosc multe, numai pe sine nu se cunosc.

Inteligența umană „parțială” se poate aresta pe tot ce este material, a studia proprietățile și legile materiei îndelung și din toate puncturile de vedere, cum și manifestările Spiritului.

Cînd însă inteligența se avîntă exclusivamente în nemărginitele dominiuri ale Spiritului, inteligența în dominiul nematerial nu află nici un punct de susținere, nici un punct pe care se poate aresta; Mintea plănă numai în vag, nu poate decît numai specula, și

¹⁰ Urmărit (n. ed.).

¹¹ Mintuitor, izbăvitor (n. ed.).

¹² Naturaliștii; cei ce studiază legile naturii (n. ed.).

orice știință conchere este numai speculativă, n-are nimic de pozitiv, nimic de exact. — Pentru că partea nu poate cuprinde sau percepe totul.

Despre cele spirituali nu putem percepe decît acolo unde Spiritul se manifestă pe materie.

Ca om, ca materie, cuget, așadar exist, viezi, și viața nu e materie nici proprietate a materiei, ca forța, și forța nu e inteligență.

Omul, și viu, este una plus una, adică două;

Omul mort este două minus una, adică numai una, numai corp, numai materie.

VII

Spiritul posedînd mișcarea și inteligența și fiind imaterial, nu poate veni în contact cu Materia decît prin tot ce este mai puțin material, prin părțile sau formele materiei cele mai fluide, cele mai sublimite, prin părțile ei cele mai imponderabili, cu un cuvînt, prin esenția, sau cum se zice pe românește, prin spiritul Materiei, dacă este iertat a se zice așa.

Mișcarea sau Puterea Spiritului se adrează la forța materiei ce stă latentă, și o deșteaptă prin magnetism, prin electricitate, prin caloare sau căldură, prin lumină.

În grîne și în simburi Spiritul dă viață germenului prin căldură, prin lumină, prin electricitate, și face a crește și a prospera prin umiditate sau ploaie.

În tot ce este animal Spiritul vine în contact cu materia prin atracția masculului către femine, prin magnetism și electricitate, prin esenția materiei corporale, în părțile cele mai simțibili¹³.

Fluidele, materia imponderabilă sunt agenții prin care Spiritul vine în contact cu Materia, îi comunică viața și inteligența și îi deșteaptă forța.

¹³ Sensibile (n. ed.).

Astfel s-a creat universul, deșteptîndu-se forțele din materia universală prin fluidele ei cele mai imponderabili, și tot astfel printr-un etern și tot june amor, universul este într-o perpetuă nuntă, perpetuă creație și perpetuă generare, fie în tot, fie în parte.

Ne rezumăm dară:

Spiritul fiind etern și nemărginit, ca și Timpul, Materia fiind eternă și nemărginită, ca și Locul, Materia este echivalentă Spiritului și echilibrul câtă să fie recunoscut, constatat.

Proprietățile Spiritului împreună sunt echivalenți proprietăților Materiei împreună.

Fiecare proprietate în parte a Spiritului este echivalentă proprietății corelative a Materiei.

Mișcarea și puterea Spirituală este echivalentă inerției și forței materiali.

Libertatea este echivalentă Destinului sau Fatalității.

Cît e de mare inteligența Spiritului, pe atît e de mare înoranța și brutalitatea Materiei.

Și toate aceste proprietăți sunt niște contrapese ¹⁴ în echilibrul universal.

Materia, ca inertă, este gravidă, stabilă, forte, tare, inară ¹⁵ și brută.

Spiritul, ca imaterial, este mobil de sine și răpede, caritabil, și, ca inteligent și potent, în locul forței sau tăriei, posedă Puterea sau convingerea.

Spiritul, iar o mai repetăm, de bună voie își împune datorii, recunoscînd drepturile Materiei.

Datoria, rolul Spiritului este de a cultiva, de a adora, de a fecunda materia, de a o aduce din perfect în mai perfect, în nemărginit; el poate, iar nu fôrță, convinge, iar nu violă.

Egiptenii, ca mai grosolani, avea de simbol al amorului generator al Spiritului pe cel mai afrodisiac din animale, pe țapul, și grecii, mai estetici, îl prefăcură în Pan.

¹⁴ Contraponderi (n. ed.).

¹⁵ V. p. 9, nota ed.

Iar drept simbol al fecundității Spiritului luară apa, și totdeodată și vasul ce coprinde apa; adică canop¹⁶, ciup sau cupă.

Grecii, mai tirziu, în filocalia¹⁷ sau în gustul lor mai exquis¹⁸, luară columba drept simbol al amorului Spiritului.

Creștinii, în cuvioșia și filocalia lor, luară de simbol al Spiritului tot columba.

Spiritul se consideră în toți timpii că este în mare relație cu apele, adică cu gazele. — Căci apele în plural are altă semnificație în limbele antice.

De aci expresiunile: « Spiritul Domnului preste ape », « Naraiana preste ape », cum și simbolurile Spiritului: țăpul și canop; columba și colimbitra¹⁹ sau scăldătoarea.

¹⁶ Vas ritual funerar, pe al cărui capac era gravat un cap de om sau de animal (sacru), în care se puneau măruntaiele morților (n. ed.).

¹⁷ Iubire de frumos; gust estetic (n. ed.).

¹⁸ Rafinat (n. ed.).

¹⁹ Baptiseriu (n. ed.).

GEORGE BARIȚIU

(1812—1893)

Unul dintre marii cărturari care a militat pentru eliberarea socială și națională a românilor din Transilvania. În articolele și studiile sale a susținut interesante idei de filosofie a culturii, filosofie a istoriei, filosofie a dreptului etc. Pentru el, ca și pentru ceilalți revoluționari de la 1848, vitală era *cultura națională*, dezvoltarea ei spirituală, împlinirea ei ca personalitate în marea familie a națiunilor europene.

Adept al unei concepții practice, Barițiu discută despre economie, istorie, politică, școală, educație etc.

Activitatea lui este focalizată asupra *individului*, a ridicării acestuia și prin el a națiunii române. Cugetările lui filosofice, activitatea pe care o desfășoară, simțirile sale îl fac să domnească *peste tot și peste toate*. Prin tot ce face, cuvânt și libertate, vorbire și gesturi, ris și lacrimi, omul „este minunea pământului”. Spiritul său creator, dorința de împlinire, gândul său constructiv s-au născut cu el, au venit din istorie, indiferent de vremuri, cu el.

Scrierile filosofice ale lui George Barițiu sînt: *Adevărul* (1838); *Cultura* (1848); *Despre educațiunea femeilor la națiunea română* (1869); *Filosofia poporului* (1876).

Textul a fost selectat și reprodus din lucrarea *Viața și ideile lui George Barițiu*, Studiu introductiv, antologie și note de Radu Pantazi, Editura științifică, 1964, p. 71—78, 135—144, 248—250.

[FILOSOFIE, ADEVĂR, CULTURĂ]

FILOSOFIA POPORULUI

Auzi acolo, filosofia și poporul! Dară la care universitate va fi învățat poporul filosofia! Nu cumva veți face ca „poporul” să deponă și examene riguroase, să-și ia diploma de doctor în litere sau cum zic germanii, în filosofie!

Și cu toate acestea, oricare popor dotat de la natură cu rațiune sănătoasă, prin care omul se distinge de animalele necuvântătoare, își are filosofia sa, care adesea îi luminează ca un far aprins pe țărmii mării, întru întunecimea nopților spirituali. Acea filosofie a poporului se cuprinde în proverbele sale, numite și parimii, sau cum zisese repausatul Ant. Pann, fost psalt la Mitropolia de la București, *Povestea vorbei*. Așa filosofia poporului se cuprinde tot numai în axiome și sentințe, asupra cărora se vede că el meditatase mulți seculi, până ce le formulă așa precum se aud ele din gura lui. Acea filosofie nu dispută asupra lui *Ich et Nicht-ich*, ca mai pe urmă să se piardă și să nu mai știe, care este Eu, care Tu și care El, ca secuii când au trecut prin Tîrnava și se pierdea unul pe altul numărîndu-se.

Colecțiunea lui Anton Pann au ajuns așa de rară, încît nu se mai poate afla cu nici un preț și este vorba de vreo 3—4 ani, ca cineva să înduplece pe erezi la edițiune nouă.

Între acestea dn. G. Baronzi, cunoscut publicului nostru din mai multe opere poetice și literare, mai tirziu prefect în districtul Covurlui, capitala Galați, în vol. I al *Operele sale complete*, publicate în a II-a edițiune în a. 1872, de la pag. 49—63, adună una serie frumoasă de proverbe propriu numai poporului românesc, iară de la pag. 64—71 adaose de acelea, pe care d-lui le află mai mult sau mai puțin comune poporului românesc cu cel francez. Dn. Baronzi, născut și crescut în Muntenia, funcționar în părțile Moldovei, au avut ocaziuni foarte dese de a veni în contact cu poporul ambelor țări românești, a culege din gura

lui mai mulți idiotismi în adevăr clasici (pag. 40—48), proverbie și așa-numite zicători. Precum se întâmplă și la alte națiuni, așa și la noi, unele proverbe moldovene sau muntene nu pot fi înțelese, sau încăi nu de ajuns dincoace de munți, pentru că ele cuprind unii termeni neuzitați pe la noi, sau că fac aluziune la lucruri care nouă nu ne pot fi cunoscute; așa de ex. cine să înțeleagă toți termenii marinarului, dacă nu este marinar. Alteori o pățim cu câte un termen de peste munți, ca și cu unii de aci de la noi, cum o paț și germanii și maghiarii cu ale lor. [...] Avem însă în colecțiunea d-lui Baronzi mulțime considerabilă de idiotismi și proverbe, sau comune la întreaga națiune românească din Dacia, sau încăi de acelea, care deși pînă acum nu se auziră dincoace de munți, pot fi totuși înțelese ușor de toți, îndată ce ni se vor face cunoscute. Apoi scopul suprem al fiecărui român trebuie să fie, ca să ajungem cu toți, națiunea toată, la întregul tezaur al limbii noastre. Dacă dn. Cipariu a numit în aug. 1867 cuvintele noastre de origină latină grăunțe de aur, apoi fie-ne permis și nouă ca idiotismii și proverbele noastre să le comparăm cu petrele nestimate.

Cu permisiunea d-lui Baronzi vom reproduce aici una serie din proverbele culese de d-sa, cu care și-a cîștigat merit nepieritor pentru națiune. Cu aceasta sperăm să satisfacem și una din dorințele d-sale, unde zice că ardelenii vorbesc destul de bine, dară scriu foarte urît și nesuferit auzului românesc. Așadar să ne dăm ocaziune unii la alții de a ne cunoaște limba întreagă, pentru ca să se poată zice apoi românului din Dacia superioară: acum ai în posesiunea ta limba întreagă, pentru ce mai scrii rău? Că mulți dintre noi scriem rău, nu negăm; deocamdată însă cerem numai indulgența fraților noștri de singe și limbă, pînă ce nu vom desface limba din ferecăturile limbilor de natură cu totul diversă, precum se poate vedea între altele, chiar în unele traducțiuni mizerabili, în care se prezentase limba noastră prin documente publice, încît ne vine să zicem: decît așa, mai bine nicidecum. Tot în acel timp în care ne vom dezrobi noi, frații munteni care toți vorbesc de minune frumos, dară scrierile celor mai mulți vermuiesc de erori gramaticale și de licențe poetice

pînă la scandal, se vor pune cu tot adinsul pe învățarea gramaticii și se vor deda să respecte cel puțin regulile principale ale limbii, vor mai împuțina și din barbarismele turcești, iară galigismii nu-i vor arunca în limba noastră fără pic de alegere și adesea fără nici o necesitate, ca și cum ai încărca un car cu furca de lemn; în fine se vor deprinde și ei și noi cu critica obiectivă, serioasă, binevoitoare [...]

ADEVĂRUL

Adevărul și dreptatea sînt vecinicii acei stîlpi pe care stă și se odihnește toată lumea cea morală, cea sufletească: și noi în zadar vom tot zice: Tatăl nostru... vie împărăția ta, de cumva acești stîlpi de temelie s-au scuturat și au slăbit. Fără de cunoașterea și împlinirea adevărului ne lipsește toată lumina, care este să ne lumineze întru călătoria vieții noastre. Oh, vai, dar cîți sînt din toată omenirea carii cunosc adevărul! Aceasta ni se va arăta prin cele care urmează.

Nu este cu putință să fie fost întradins ce au scris odinioară marele Frideric craiul Borusiei: „Oamenii nu sînt zidiți pentru adevăr. Eu privesc la dîșii ca la o turmă de cerbi în grădina unui domn mare, care nu se cuprind cu nimic alta decît cu înmulțirea și umplerea ciurzei lor“. Se pare că aceasta n-au fost decît o satiră amară cu care încoronatul filosof au vrut să nimerească pe o plasă de oameni aleasă. Nimeni nu știa mai bine decît dînsul cum că adevărul este moșia și averea tuturor oamenilor dacă s-ar folosi cu el. Oh, nenorociți toți aceia, pe care soarele adevărului nu-i încălzește și nu-i luminează! Trista lor soartă este să rătăcească întru întunec, fiind lipsiți de dulcea bucurie ce o simte numai acela care au cunoscut adevărul lămurit. Unde are sălașul său rătăcirea și oarbele prejudecăți, acolo nici o fericire statornică nu este. Ursită a toată ființa cu minte înțelegătoare dăruită este să cunoască adevărul; aceasta, este calea

cea mai sigură către virtute: singurul temei neclătit pe care trebuie să așezăm noi mulțumirea și odihna noastră cea dinlăuntru.

Așadar, adevărul e vrednic ca să-l căutăm, necrușind nici vreme nici osteneală pentru aflarea lui. Care face aceasta, acela lucră ca un înțelept, ca un om care își cunoaște vrednicia împlinind bucuros datoria sa. Dar la aceasta trebuiește bărbăție multă și o sirguință statornică, care la cei mai mulți lipsește. O parte din oameni are minte mai slabă decît să-i ajungă spre a cunoaște adevărul în sine, alții n-au curajul de a-l mărturisi și cei mai mulți n-au nici minte nici curaj, ci rătăcesc, tăgăduiesc, pipăiesc ca orbii sau se dau odihnei în toată viața lor pînă la mormînt. Pe care nu l-au precuprins apucăturile vechi și vrea din inimă să-și lătască cunoștințele sale, adică să cunoască adevărul, acela trebuie să păzească cu o statornicie de fier rîndul său, sentimenturile curate, religia și toate ce sînt nedespărțit împreunate cu sînta moralitate, însă aceasta pofteste bărbăție și osteneală.

Oricît de nemăsurată e sfera adevărului, totuși nici un adevăr nou nu este. Adevărul e vecinic ca și Dumnezeu însuși. Adevărul nu se află ci se descopere; și cine au descoperit un adevăr, acela au făcut mai mult decît că ar fi întemeiat o împărăție pămîntească cît de mare, căci aceasta astăzi mîine își ia capetul său, iară adevărul rămîne în veacul veacului.

Precum știm prețui lumina mai bine privind la umbră, așa și adevărul alăturînd lîngă dînsul rătăcirea.

Adeseori trebuiește mult mai mare bărbăție și hotărîre de nșie a spune adevărul decît a-l cerceta, din pricină că la prea mulți le este prea neplăcut să-l auză, nefiindu-le dedate urechile și cu atîta mai puțin inima lor ca să străbată într-însa. Cu mulți pătim ca sfîntul Pavel apostolul cu Felix, căruia după ce s-ar fi încumătat a-i spune adevărul în față, își auzi cuvintele aceste: eu te voi chema iară, cînd voi avea vreme mai întocmită spre aceasta. Adevărul nu este clewetire și cui spunem adevărul, pe acela nu-l urîm; dară cui ne lingușim și îl mințim, pe acela îl urîm și-l urgisim. Oh, dară cît de puțin și însuși din cei care se țin cultivați sînt însuflețiți de aceasta! Ei nu aud bucuroși aceea

ce răpește iubirea de sine, ei se supără cînd aud spuindu-li-se cu cruțare oricît de delicată, cum că părerile ce le-au avut pînă acum sînt greșite; cînd te atingi de vreo prejudecată oarbă a lor, li se pare că vrei să le scoți ochii; dacă voiești să-i înveți la ceva mai bine, ei se simt cu totul vătămăți; ei te iau la prigonire, căci ai fost așa de slobod a vesti un adevăr care dînșii sau nu-l pot cuprinde nefiind aleși, sau se împotrivesc cu egoisticele lor interese, și tu sărmane plătești pentru îndrăsneala ta cu fericirea vieții tale sau însuși cu viața. Aceasta putea să fie pricina, de auzis Fontenelle¹, cum că, de ar avea el mîinile pline de adevăruri, ar sta la îndoială să le deschiză. Fără îndoială, descoperirea adevărului are primejdii mari cu sine împreunate. Apa și focul sînt elementuri fără de care nu putem să fim, dară ele strică și prăpădesc întrebuițindu-le la loc și la vreme necuviincioasă. Tocmai așa este și cu lumina adevărului; cine umblă cu aceasta fără socoteală, poate să ajungă la soarta lui Faeton, care purtă carul Soarelui spre prăpastia sa și a lumii².

Foarte multe relații de ale soțietății omenești au zăstămul³ său pe rătăcire, o mulțime de oameni își află hrana vieții sale întru rătăcirea altora. Popii idolilor spre pildă nu s-ar fi făcut niciodată vrășmașii așa neîmpăcați a creștinătății; de n-ar fi pricinuit propoveduirea ei, ca să se îpuțineze jărtfele cele grase, taurii și berbecii, vinul și ospetele bogate, aurul și mulțimea celorlalte daruri, care le puneă poporul în mîinile lor și fără care ei nu putea să trăiască cu familiile lor așa de împărătește ca mai înainte. [...]

În toate vremile s-au dovedit puterea adevărului prin aceea că mărturisitorii lui fuseră însuflețiți cu o bărbăție înaltă, care dă față cu orice îngroziri ale morții, lumina de dînșii lătită stră-

¹ Fontenelle, B. le Beauvier (1657—1757), scriitor și filosof francez, premergător al iluminismului (n. ed.).

² Faeton, fiul Soarelui, primind învoirea de a conduce o singură zi carul Soarelui, a fost pe punctul de a aprinde universul. Nume simbolic dat celor încrezuți, care-și asumă obligații peste puterile lor (n. ed.).

³ Reazem, temelie (n. ed.).

bătea cu o iuțeală minunată, biruind pretutindeni împărăția întunerecului. De atotputernicia adevărului tremura și cei mai trufași și însetați de sînge tigri, la a căror poruncă sîngele nevinovaților curgea în rîuri; dar ei fuseră mai pe urmă siliți să puie jos încruntatele-și arme, rușinați de neisbuitura sa. Nu este nici un adevăr mai sontic⁴ care să nu-l fie iscălit mii de oameni cu sîngele său. Calea care o au luat duhul lumii în veacurile noastre este pardosită cu oasele mai multor milioane și adăpată cu sîngele lor. Arunce oricine o privire cît de repede peste istoria neamului omenesc, mai ales ce se ține de religie, și se va încredința deplin. Dară biruința și triumful adevărului ne este cheazășuită nouă prin însuși planul pronieii cerești și împărăția lui are să se lătească fără de margini.

Pe cît sînt aceste de adevărate, pe atîta este de netăgăduit, cum că iubirea de adevărul curat, statornic, nepărtinitoriu încă pînă astăzi este o arătare, un fenomen rar între oameni și între creștini. Sînt oameni, care caută toate mijloacele spre apăsarea adevărului; sînt alții, care intradins și cu scopul cel mai apus și spurcat, *tăgăduiesc*, *strică*, *acopere*, adevărul: sînt sclavi cu inimă de pisică, niște năimiți ticăloși, fățarnici scîrboși, care de frica oamenilor, din pofta de cîștig, luptîndu-se cu convingerea sa cea dinlăuntru, lucră împotriva adevărului; cei mai mulți sînt leneși, răci, fără rîvnă în toată cercetarea adevărului, care cît văd cum că prejudecățile într-înșii rădăcinate află împotrivire din partea adevărului, îndată se și întărită. De aici e la mulți boldul acela pipăit cu mîna, de a ști să seamene prepusuri asupra tuturor adevărilor: sînt oameni, care numai pentru deșertăciune și desfătări, numai pentru trebile trupești sînt îngrijați, de toate celelalte nu le pasă nimic: sînt oameni cu *știință superficială*, adică care toate lucrurile le-au învățat numai de deasupra (*scioli pedantes*)⁵ care nici un lucru nu-l cunosc cu temei, și totuși pe lingă prea sărăcuța lor învățătură, își închiuiesc în creierii săi înțelepciunea geniilor și a talentelor neobosite,

⁴ De seamă (n. ed.).

⁵ Semidocți pedanți (lat.). (N. ed.).

se țin destoinici a face și a isprăvi toate, a da sfaturi la toată lumea; sînt oameni, care neavînd altceva și în capul său decît o sumeție deșartă și o poftă de a trece de duhuri mari înaintea norodului, după ce învață pe dinafară cîteva sentenții, locuri, paragrafuri sau capete din vreo carte, poate doară chiar din Sfînta Scriptură, fără să înțeleagă ceva din acele, apoi cu mijloace de aceste vor să facă pe toată lumea ca să crează cuvîntul lor numindu-i *rabbi*, *învățători* și *dascăli*. Unii ca aceștia știu să lege ochii la gloate de oameni; sînt iară alții, căror toată cercetarea adevărului le este spre greutate; sînt oameni orbiți de duhul sectelor religioase, oameni — ferește Domane! — cu atîta mai primejdioși, cu cît le este fantezia mai aprinsă, creierii mai înfierbîntați, inima mai goală, duhul mai sarbed, cu un cuvînt: oameni, pe care îi prind și îi țin cele mai rele friguri duhovnicești; aceștia, ticăloșii, fără să știe pentru ce, urgisesc tot și pe toți care sînt de alte păreri religioase, crezînd că toată lumea este „în rătăcire“, afară de dînsul și de cei într-o părere cu el; ar vrea să intrupeze pe tot neamul omenesc în religia sau secta în care se află el; tuturor cari nu cred ca dînsul, le gătește mai înainte vreme cvartiruri pentru cealaltă lume. Asemenea fanatici, netoleranți, care nu vor să știe, cum că în lumea aceasta atîtea religii sînt cîte și inimi omenești, cum că înaintea lui Dumnezeu nu se caută de se va închina cineva în muntele cesta ori celălalt numai inima să fie curată, asemenea neghiobi zic, se află mai în toate plasele și preste tot pămîntul, și care îi ascultă, sînt tot așa fanatici ca și dînșii. Ce să mai zicem? Sînt oameni care temîndu-se cum că adevărul niciodată nu va fi iubit de toți, ei încă se dau după moda veacului său, își bat joc de toate cele mai sfînte lucruri, numai ca să nu fie judecați de fiii veacului, sînt iarăși dimpotrivă oameni bigoți cu totul, căroră de le vei arăta adevărul ca să-l poată chiar pipăi, ei nu se pleacă ca să-l îmbrățișeze, ci se țin orbește de ce au apucat, de ar ști că tocmai de acolo le va urma stricarea lor; sînt oameni, căroră tot atîta le pasă, fie adevărul cunoscut sau necunoscut, fie iubit sau urgisit, fie lășit sau apăsător, și pentru aceea astfel de muritori fără de nici un caracter, încă

nu mult se sfîesc a-și bate joc de cele mai frumoase și mîntuitoare de omenire adevăruri.

Din toate aceste se cunoaște, cum că simțirile noastre sînt vrășmașul cel mai mare al adevărului. Care vrea să ne înșale, deșteaptă întru noi plăcerile, și cu aceasta își ajunge scopul, ca să ne tragă la rătăcire. Simțirile domnesc pe fieștecăre om deosebi în deosebite chipuri. Pe unul îl împiedecă întru înțelegerea și cercetarea adevărului duhul său cel trîndav, pe altul sentimentul său cel viu și nestatornic. Pe acesta îl tîmpește apusa poftă de cîștiguri și averi, pe cea desfătările dobitocești, spre a nu putea cuprinde scumpele descoperiri ale adevărului. Colo nu vor să se înțeleagă oamenii din pricina necioplitei lor cruzimi, aici din cultură scilciată. La cea împiedică sărăcia toată înălțarea duhului său; acesta din pricina traiului bogat și desmierdat nu poate să-și vie în minți. La unii s-au iscat răceala asupra adevărului, din niște fărădelegi ce-i stăpînea mai dinainte; și iarăși la alții este urmarea unor întipăriri grozave timpuriu în creieri învăscute⁶. Niște părinți afurisiți, fără de nici o frică dumnezească, i-au lăsat pe ei să crească ca sălbatecii fără nici o procopsință; așa sentimentele lor cele bune fuseră la început îndată nădușite cu totul; lingușitorii i-au nebunit pe dînșii; un dascăl sau un popă cu purtarea scilciată, nelegiuită, au vărsat venin în inimile lor, arătîndu-le pilde dărăpănătoare de toată moralitatea în cuvinte și în fapte; temerea de cei care dau tonuri în adunări, i-au înduplecat să facă mai curînd acele ce sînt plăcute fiilor veacului, decît care le voiește Dumnezeu. Astfel de conversații otrăvicioase îi legănară, adormiră, amețiră pentru toată viața lor.

Pe lingă toată osteneala ce o pune cineva spre a lăți împărăția adevărului și a apăra pe sine și pe alții de rătăcire, de prejudecăți și de păreri oarbe, totuși niciodată nu va putea ajunge la scopul dorit. Pînă cînd rămîne omul strîmtorat între păreții simțirilor, adică pînă cînd rămîne omul om, pînă atunci cercetarea adevărului poate să facă mult, dară nu toate. A greși este slăbiciunea omenească; numai cel atotputernic nu greșește. Greșeala este o

⁶ Acoperite, învelite (n. ed.).

judecată rătăcită, care o ținem de adevărată; și ca să greșim e pricină *părerea*. Cît de ușor este a lua părerea în loc de adevăr! Spre pildă, cine va îndrăzni a imputa unui țaran simplu, dacă acesta nu crede, cum că Soarele stă și Pămîntul se rotește pe lingă el, cum că Soarele nu răsare nici nu apune, ci Pămîntul se întoarce acum cu o parte acum cu cealaltă cătră el? Țaranului această părere i se pare adevărată și sfîntă, așa și altele multe. Așa multe pricini de dinafară dau cugetelor, judecății și credinței oamenilor un îndreptariu pentru care ei nu sînt de vină, spre pildă creșterea, procopsirea, traiul vieții, conversație și a.; au n-ar fi o minune, dacă între astfel de pricini și împrejurări, toți oamenii s-ar potrivi la judecățile sale. Cu toate aceste acel postulat (poftire), ca omul trăind în viață să se nevoiască necurmat a birui rătăcirea și a primi în sufletul său tot mai mult și lămurit adevăr, acel postulat, zisei, nu este nedrept: căci adevărul este o hrană sufletească, fără care el nu poate să fie. Dar ca să înfrunți și să împrăștii întunerecul, nu trebuie să te priești, căci

*„Nur selten wird der Irrthum schnell geheilt,
Der Weise sucht ihn stückweis zu besiegen;
Wer in dem edlen Kampf sich übereilt,
Der wird, o glaub' es mir, erliegen.“*⁷

Pfeffel

Cea mai primejdioasă împrejurare este, cînd greșala și rătăcirea s-au făcut sistematic, încît adică să fie zidită toată știința, credința și toate interesele cuiva și trupește și sufletește pe oarbele rătăcirii: atunci de vei atinge cît de puțin acest zid întunecos, deodată se ridică cerber cel cu trei capete ca să te sfișie în bucăți pentru îndrăsneala ta. Cruță dar cruță! Muma nu poate să zică pruncului: pune păpușa la o parte; el o strînge cu atîta mai tare către peptul său, cu cît îi amerinți mai mult că o vei

⁷ Numai rareori eroarea se împrăștie repede,
Înțeleptul caută s-o învingă treptat;
Cine în nobila luptă se priește,
Acela, o crede-mă, este înfrînt. (erm.) (N . ed.)

răpi de la dînsul. Lasă-l dară, lasă-l, să vie la anii priceperii și atunci o va lăpăda el de sine însuși, rușinîndu-se de ceea ce îmbrățișase mai înainte. Într-aceea tu te străduiește să-i dai educație amăsurată puterilor lui și răspunzătoare dumnezeescului scop de *luminarea omenirii întregi*. Întocmai este și cu ceilalți oameni în sfera cunoștințelor și a dezvoltării lor ca și cu pruncii; căci ce sînt oamenii de rînd altcevași decît prunci mari, precum pruncii sînt oameni mici? Genii îi scot afară de la această regulă; și *cine are urechi de auzit să auză*. Nu-ți bate joc de rătăcirea oamenilor, că nu vei folosi, ești om înțelept înălțat pe deasupra duhurilor de toate zilele: întîmpină cu răceală neghiobiile lor ce le țin ei de bune și sfinte, cu aceasta mai mult bine vei pricinui; calcă-ți pe inimă, mușcă-ți limba, taci, și vei vedea urmările purtării tale. Să mă crezi, că e numai vreme pierdută a vrea să dărapeni prejudecățile și să împrăștii întunerecul acolo, unde ochii oamenilor de cea mai puțină lumină se strîng și îi dor; a vorbi la un norod crescut și îmbătrînit în rătăcirii, de rătăcirea lor a vrea să-l deșteptezi, mai totdeauna însemnează atîta cît a spune predicăție lătinească la un popor ce nu înțelege nimic lătinește.

Rătăcirea și prejudecata au multă asemănare între sine, dară sînt deosebite una de alta totuși. Prejudecata e orice părere ce o ținem de preț sau disprețul unui lucru, fără ca să avem dovada la aceea, prin care să ne încredințăm, ci credem numai la zisa sau întărirea altuia; așa prejudecata poate fi de un lucru adevărat sau neadevărat, după întîmplare. Oricine vede, cum că a crede astfel fără convingere dinlăuntru, este lucru primejdios foarte. [...]

Prejudecățile sînt de mai multe feluri, și ar fi nebulie a vrea ca să le dărapeni toate deodată. Sînt unele, care numai atunci se fac stricăcioase, cînd vrei să le nimicești. Sînt alte prejudecăți, care numai pe încetul și cu paza mare se poate birui și care, spre a depărta o stricăciune mai mare, trebuie să le lași să domnească pînă la alte timpuri mai pătinitoare. Eri alaltăeri introduse sultanul la turcii săi uniforme europenești, fesul nu vrură să-l

la pede crezind că cu un petec de pănură roșie își lapădă și credința părintască; dar nu vor crede ei tot așa. Eri alaltăeri să viața biata maică, vărsînd lacrimi, căci au tuns pe fiul său ducîndu-l la școală nemțească sau ungurească, că acum și-au lăpădat legea cu părul din cap, și dacă va intra în biserică de altă religie, se departă îngerul de la el atîtea și atîtea zile. Cînd au venit pruncușul ei de la învățătură, aștepta să-l vază plin de bube și de răni, căci știa că el între nații de alte legi nu postise, dar mulțămîtă lui Dumnezeu, că puiul maichii e mai sănătos decît mai înainte, lui i-au mers mai bine decît acasă, știe și carte; să dăm bărbate și pe cest mai mic tot la aceeași școală, ca să nu le fie urît la amîndoi. Iată cîteva prejudecăți stinse deodată! [...]

Cînd te apuci să sfărîmi prejudecățile, ia măsuri la mînă, care să-ți slujească a isprăvi lucrul deplin. Dacă tai copaciul al cărui rod amar nu vrei să-l mai guști, sapă-i și rădăcinile cu totul, ca nu cumva să odrăslească mlădiță împrejurul tulpinei. Care nu se simte destoinic a săvirși un astfel de lucru pe cît de mîntuitoriu, pe atîta și primejdios, acela să se tragă mai bine la o parte, ca nu cumva să strice și mai mult.

Nimic nu este mai apus și mai vrednic de hulă pentru un om iubitoriu de cîntec decît cînd cineva, împotriva convingerii sale dinlăuntru, apără și proptește niște rătăcirii și prejudecăți înrădăcinate la norod, care el nu le crede, ci numai să fățărește că le crede. Ce primejdie mare e pentru dînsul, ca nu cumva mai tîrziu deșteptîndu-se orbii aceia din amețeala lor, văzîndu-se înșelați de asemenea iporiți, mai pe urmă nici acelea să nu le crează, care sînt spre mîntuirea lor. Dar fie destul; căci

„Gefährlich ist's den Leu zu wecken,

Verderblich ist des Tigers Zahn;

Iedoch der schrecklichste der Schrecken,

Das ist der Mensch in seinem Wahn.

Weh' denen, die dem Ewigblinden

Des Lichtes Himmelsfackel leihen!
Sie strahlt ihm nicht, sie kann nur zünden,
Und äschert Städt, und Länder ein.“⁸

Schiller

Eu sînt pătruns de aceste cuvinte a marelui poet, ştiu cît cuprind în sine, simţ, simţ îngrozitoriul lor adevăr; pentru aceea: pune Domane pază gurei ş.c.l.

CULTURA

Homo non nascitur, sed fit.⁹

Înainte cu zecé ani unul din articuli „Foaiei“ noastre fu *Cultura*; astăzi aşezăm în fruntea „Gazetei“ iarăşi *Cultura*. Atunci privirăm cultura mai mult numai din punctul teoriei morale astăzi fie-ne iertat a o privi şi din punctul politicii.

Omul prin aceea că se născu din mumă-sa, încă nu s-au făcut om. Ci el se face mai tîrziu prin educaţie şi prin suma tuturor împrejurărilor care conlucră asupra sufletului şi trupului omenesc. Noi însă sîntem dedaţi a vîrbi numai despre educaţia omenescă ori barbară a cutării om sau oameni şi uităm de atîtea ori că popoară şi naţii întregi încă au trebuinţă de educaţie, încît dacă soarta sau prevedinţa sau nişte bărbaţi geniali nu vor îngriji a da cutărui popor un îndreptariu cătră o educaţie generală sănătoasă şi bună, educaţia numai a unora din popor foloseşte nimic. Acest adevăr e întărit cu exemplul mai multor popoare

⁸ Este primejdios să trezeşti leul,
Periculos este dintele tigrlui;
Totuşi, cel mai îngrozitor lucru dintre spaima
Este omul în rătăcirea sa.
Vai de acela, care celui veşnic orb
Îi dă lumina făcliei cereşti!
Ea nu-l luminează, ea poate doar să aprindă
Şi să prefacă în cenuşă oraşe şi ţări. (Germ.) (N. ed.)

⁹ Omul nu se naşte, ci se face. (Lat.) (N. ed.)

antice și noi pe care cițiva bărbați răspîndiți ca niște lumine rătăcite în mijlocul unui întunec de barbarie nu le putură scăpa de apunere și periçune.

Calea pe care Dumnezeu dă educație genului omenesc ne-o arată istoria lumii și istoria omenimei. Cursul educației națiilor particulare, propășirea și repășirea lor în barbarie și cultură ne-o arată istoria națiilor și a staturilor. Politica se știe folosi colo bine aici rău de rezultatele și de adevărurile istorice, spre a-și ajunge scopul ce-l gonește adică sau spre a înainta cultura într-un înțeles nobil cum îl cere și ideea libertății, sau spre a i se lungi în drum, ca ea să nu străbată la cutare popoare sau clase de popoare, pe care crede că de ar fi mai luminate nu le-ar putea ține în serviciul său, nici întru îndestularea intereselor sale. Dacă noi am fi încredințați că politica în cărarea sa nu caută decît numai dreptul și dreptatea, cultura și libertatea, atunci ar fi prea de prisos a tot predica popoarelor cultură, cultură prin toate mijloacele, ci ar ajunge a ne adresa numai către reprezentanții politicei, a-i reflecta din timp în timp la mijloacele ce ar avea a lua ei spre binele popoarelor, apoi a-i lăsa în pace să lucre după cugetul și înțelepciunea lor. Politica însă înșelă pînă acum pe popoare așa des și așa cumplit, încît ei nu trebuie să-i cadă cu greu, dacă acelea încă se încearcă a o mai controla citeodată. Popoarele, vād că în cutare timp și veac li se deschid școale, universități, academii, biserici, poliții privighetoare asupra moralității și altele asemenea; află însă după timpuri că mai toate acele așezăminte produsera unele rezultate cu totul contrarii celor dorite; află că templele cu idoli, pagodele indiene pline de zei căscați și deformi în loc să producă evlavie înțeleaptă și religiozitate limpede, ele mai virtos ingrașă credința deșartă, apără și razimă întunerecul, barbaria, despotismul, tirania, află iarăși că multe școli în loc să fie lumini, ele sînt degradate a fi numai unelte pregătitoare de supuși cu mintea și judecata scilciată, supuși antihriști, care cutează a zice că și libertatea și servitutea ar veni tot de la Dumnezeu; mai află că unele poliții adună pe femeile publice din uliță spre a le folosi ele însele, apără însă și

se închină la toate Mesalinele de ranguri mari, la toate metresele celor puternici ș.a.ș.a. Deci fie-ne și nouă iertat a scărmana ceva mai pe larg această materie de așa mare interes.

Ce e drept, clima, supt care viețuiește un popor, încă dă un îndreptariu minunat atît caracterului cît și culturii lui. Nu mai e îndoială că tocmai și raporturile soțiale, de la care mult puțin atîrnă și cele morale sînt condiționate cîteva prin climă; și aci să socotim de exemplu la multa varietate a căsătoriilor, cum și la lungimea sau scurtîimea vieții omenești după clime. Cu toate acestea datorința și problema politicii este tocmai aceea de a paraliza pe cît se poate mai mult influențele climatei în interesul moralei și al libertății; căci altminterea, dacă politica tocmai din contră crede că ea trebuie să rămîie supusă legilor climatice, atunci nici ea nici noi n-am avea dreptate a ne plînge spre exemplu asupra despotismului și a tirăniei orientale și africane, condiționate atît de mult prin fierbințeala climatei.

Politica spre a-și goni mai bine scopurile, sau de multe ori numai spre a-și coperi păcatele, avu plăcere a asemăna starea culturii popoarelor cu vîrstele vieții omenești zicînd că unele popoare se află în starea pruncilor sugători, altele în starea băiețanilor, altele iarăși în puterea junească sau bărbătească și iarăși unele în vîrsta bătrînilor neputincioși. Ce e drept, între gradurile culturii și între perioadele vieții omenești este o asemănare bătătoare la ochi, ea însă șchioapătă ca toate alte asemănări. Așa este, fost-au și mai sînt popoare, care zăcură tocmai mii de ani în starea prunciei celei mai simple, mai virtos dacă atît clima le îngreua desvoltarea, cît și mai virtos dacă capii lor pricepea foarte bine măiestria de a le ținea înțepenite tot la un loc; de aci însă nu urmează nicidecum ca o politică omenoasă și dreaptă să ție pe acele popoare înfășate ca mumiile egiptene și amețite prin o legătură egoistică: ci datorința ei este a slobozi raze călduroase, adică razele științelor și ale moralității, cum și alte mijloace nutritoare spre a le renaște, crește și întări. Politica nu trebuie să uite că multe tocmai din acele popoară, ce zăcură mii de ani într-întunec și în umbra morții atinse numai de renvietoarea vargă a unor principii conductorii, în

40—50 de ani se înălțară la o treaptă a culturii, de care se minună lumea. Din mai multe exemple să ne subvie unul singur al lui Filip, tatăl lui Alesandru, care în răstimp numai de 30 ani, pe locuitorii Macedoniei onorați pină atunci de către ceilalți greci numai cu numele de „barbari“, îi făcu să merite a fi domnitorii Asiei și a întregii Grecii luminate. Din contră unele nații fac salturi din starea prunciei de-a dreptului la neputința nemîngioaselor bătrînețe; alte iară după o îndelungată neputință și oboseală le vezi deodată rentinerind și apucind pe o nouă cărare a lucrării bărbătoase. Tocmai în una și aceeași nație cultura poate fi foarte osebită după treptele și stările societății omenești; pe țaran îl vei afla în starea prunciei, ca pe o unealtă încovăioasă în mîna preoțimei sau și în nesimțiciunea bătrînească, nepăsîndu-i de jugul sclaviei cu care s-au dedat din veacuri, cînd de altă parte tot acolo dai de un stat mijlociu anume în cetăți, spre exemplu în Spania, care simte setea de june și de bărbat pentru libertate. Deci spune-mi, în ce treaptă de cultură se află asemenea nații? Noi zicem că pentru științele practice și anume pentru politică asemenea de sus plătește prea puțin; ea poate servi de mantelă celor care cern toată ziua, pentru ca să nu frămînte niciodată.

De mai mare însemnătate este varietatea (osebirea) pe care o produce între oameni clima și alte influențe fizice, cum e vecinătatea mării, sau a vreunui rîu mare plutitoriu, țări muntoase sau plane, apoi modul viețuirii [...]. Pescarii, vînătorii, păstorii nomazi, economii arători carii au casă și masă, cetățenii căldșori și delicați, sau tocmai în patriile noastre: tisanul, cîmpeanul, mocanul, ciobanul, boierul, neguțetoriul, cîtă varietate și modificare produsă prin climă și viețuire!

Însă noi după premiterea acestora, să trecem la două întrebări mari, atît de mari, încît acelea nici pină astăzi nu sînt recunoscute ca deslegate nici chiar în Europa. Acele întrebări privitoare la cultură sînt de natură politică și sună așa: 1) statul, adică potestatea statului, are ea dreptul sau datorința de a îngriji pentru cultura popoarelor; 2) dacă acel drept îl are, ce măsură, ce princip să păzească întru lățirea culturii, sau adică, să lumine la unele clase de locuitori mai mult decît la altele?

La cea dintîi întrebare mulți în multe veacuri ziseră (și pașii tot o mai zic) că statului n-are a-i păsa nimic, ori că învătă poporul ceva, ori că nu învătă nimic, ori că într-o țară întreagă „de la vlădică pînă la opincă“ nu știe citi nici unul, cum era pe la anii 800—1400, sau că știi toți; ori că au vreo religie, sau că toate bisericile stau închise, acoperite cu paie, săpate pe supt temelii de feară, ruinate de tot, sau că peste tot se înalță templuri trufașe, în care oamenii cîntă, predică, glorifică pe Dumnezeu ș.a.ș.a. Alții din contră, însă mult mai puțini, voră a întrebui toate putincioasele mijloace spre a lumina, a deștepta, a fericii tot-odată pe popoare.

Prietenii neștiinței și ai barbariei adaugă: statul spre a-și căuta de scop, care este siguranța publică a persoanelor și a proprietății, să aibă numai destule mîni armate, soldați, argați, dorobanți, poliții, spioni ș.a., apoi prinsori, bețe, unelte de tortură, ghilotine, spînzurători, carnifici¹⁰ îndemînatii, spre a ținea pe supuși în frică și cutremur, iară mai încolo să nu-i pese de nimic.. Vezi bine dacă omenimea, dacă popoarele în care se împarte omenimea ar fi tot atîtea spițe de fiară sălbatice: despoții tirani care fac precum și vorbesc ar avea mare dreptate.

Noi însă, călcînd pe urma celor mai renumiți bărbați de stat ai veacului nostru, apărăm că statul nu numai are dreptul, ci și datorința de a-i păsa, de a îngriji pentru cultivarea supușilor, prin urmare pentru deschiderea așezămintelor omenoase. Căci, deși cultura nu este scopul principal în stat, ci numai singurătatea; aceeași însă este, cel puțin ca mijloc, atît de strîns legată cu scopul principal, încît noi nu putem cugeta un stat barbar, totodată sigur, fără cultură; iar cine ar vrea a ne refrunta în acest punct, ar fi datoriu a ne arăta exemple pozitive din istoria staturilor. Oamenii unui stat, care prin cultură învățară a respecta dreptul propriu și dreptul străin, care prin deșteptare și învățarea mai multor meserii începînd de la agricultură pînă sus la frumoasele arte își pot cîștiga pîinea trebuincioasă și o proprietate, aceia

¹⁰ Călăi (n. ed.).

singuri de bunăvoia lor vor împuțina pe furi și lotri, pe înșelători și ucigători, prin urmare siguranța publică va înainta nemărginit, fără vărsări de sînge, fără carnefici și furci plîntate pe la toate satele. Peste aceasta un stat omenos va înainta cultura și cu scop de a înfrîna prin ea despotismul și tirănia, carea încă aduce singurătatea publică adică scopul statului în pericol, tocmai ca și lotrii de la păduri; căci adică oamenilor adunați și uniți în stat tot așa le este, ori că le-ar răpi averea și viața lotrii, ori că-i taie Abderaman, sau pașa care tăie pe bieții creștini nestoriani fără nici o vină alta decît sau spre a-și stîmpăra setea de avuții, sau fanatismul, sau și numai un capriciu de om nebun, ca unii împărați romani și greco-romani. Așa este, statul omenos e datoriu a înainta maturarea, cum am zice scăparea de supt epitropie a popoarelor și formarea unei opinii cît se poate mai publice. În urmă statul ca stat mai are și un alt cuvînt pentru înaintarea culturii, privită din punctul economiei statului. Dacă statul va domni numai peste barbari, sălbateci, vite cu forme de om, trunchi vorbitor: de unde-și va scoate el tactici isteți, comandanți ageri, ingineri deștepți, aritmetici deprinși, consilieri înțelepți și credincioși pentru tot cuprinsul domniei sale? Va aduce din vecini? Așa? Parte mare străini prodători sau cel puțin lucrători ca de iobăgie?! Însă dacă toate staturile s-ar învoi cum am zice a semăna și a cultiva numai barbarie și stupiditate? Atunci despoții ar trage în serviciul lor îngeri sau draci?

Însă despoții zic liberalilor: dacă voi dați staturilor dreptul de a sili pe oameni la cultivare, atunci tăieți arburele sub voi; căci unde este libertate, nu încapă silă. Această obiecție se desleagă așa: îndată ce un popor e barbar sau semibarbar, sau cu măiestrie orbit și barbarizat, urmează de sine că el ca și pruncul nu știe ce-i lipsește; deci noi ne învoim numai la acele mijloace silitoare, pe care el însuși dacă ar fi maioren, le-ar recunoaște de bune și la timp dorit venite. Apoi lunga experiență adeverei că fiind institute de-ajuns și bune, iar nu numai spoituri și fătării, oamenii, generațiile după o îndemînare serioasă, fără silă mare, alergică de sine către lumină. Sila formală ar fi atunci, cînd statul ar pretinde ca toți sau mai toți supușii să se facă filosofi, ritori,

iuriști, medici, ingineri, teologi ș.c.l. Datorința statului e numai: a deschide școale elementare, populare, politehnice, gimnase, seminarii, pedagogii, liceuri, universități, biserici, — apoi a îndemna cercetarea lor.

Mai grea ar fi întrebăciunea a doua, dacă potestatea statului ar avea dreptul a da educației și cultivării poporului o anumită și specială direcțiune, sau mai românește, a i-o da cu măsură. Pentru ca să pricepem lucrul mai bine, avem a preînsemna, că din veacuri în veacuri se aflară nu numai domnitori, ci și unii filosofi și legiuitori, care întăriră că guvernul ar avea tot dreptul a da popoarelor educație amăsurată scopului său particular, care ar fi, ca prin o cultivare, cum o înțeleg ei, să le poată ținea pururea în friu și supunere, să le ducă încătrău vor vrea. Exemple de acestea mai bătătoare la ochi ne dederă Egiptul sub faraoni, India pînă în ziua de astăzi, China în decursul miilor de ani, unele provincii americane, și anume Paragau sub domnia iezuiților și chiar în zilele noastre sub doctorul Franția, și — ce să împlăm așa departe, cînd putem afla asemenea exemple tocmai și în Europa noastră... ¹¹ Pînă și la Montesquieu, cum și mai tîrziu la cîțiva bărbați ai Revoluției franțuzești află plăcere principiul de a cultiva pe popoare după niște forme plăsmuite și prescrise numai de guverne, cum am zice, ca la olari, care dau lutului forma care vreau. În privința aceasta Napoleon, ca un despot genial cum era, ne dede cel mai minunat exemplu, cum poate cineva preface prin conscripție un popor în soldați, iar prin o universitate împărătească, prin un catehism împărătesc și prin un terorism repezit asupra tipariului, să crească o nație întreagă în servitute. Ce e drept planul lui nu eși la deplinire, pentru că soarta-i neagră îl opri; el însă lăsă în urmă-și învățături amăgitoare pentru alți domnitori, încît tocmai și în Franța casa Burbonilor (vezi bine iarăși spre a sa periciune) cercă a-și îndestula interesele sale cum și pe cele aristocratice tot prin sila de tipariu, apoi prin școale iezuitice, prin misionari și prin călugări numiți

¹¹ Punctele sînt de fapt o aluzie la situația din Imperiul Habsburgic (n. ed.).

frații neștiinței (*fratres ignorantini*), care toți avură nebuna părere, că ei pe o nație trecută o dată prin crîncena școală a revoluției și a războaielor de 25 ani o vor mai reduce la credința deșartă a veacului mijlociu și la sclavie. Iată la semenea mijloace alergară și în veacul nostru toți aceia, care încă tot mai apără privilegiiuri apăsătoare și sugrumătoare de popoare.

Cu toate acestea noi nu voim a denega statului dreptul de a-și căuta interesul său și prin educația poporului, dacă același este în adevăr curat, ferit de egoismul înecătoriu. Dacă, precum atinserăm și mai în sus, am fi siguri că toți domnitorii, fie monarhi, fie aristocrați, sînt oameni înțelepți, neinteresăți și feriți de patimă, iubitori de dreptate și de omenire, atunci popoarele și-ar putea încrede cultivarea lor fără nici o grijă în mîinile acelorași. Însă istoria pentru cîți domnitori atît de buni ne dă mărturie? Cîți sînt aceia, care să nu alunece la amăgirea miniștrilor sau ale consilierilor lor! De aci încheiem, că pe cît se poate să cunoască toți cei mai nepricepători ai poporului spre ce scop și după care formă se îngrijește pentru cultura lor. Toți care nu primesc acest adevăr și pretind ca poporul să închidă ochii la orice educație le-ar da domnitorii și conductorii lor, vin în pericol de a face din popoare numai fiare sălbatic. Să punem, că unui despot i-ar trece prin cap a forma din toți supușii săi numai furi și lotri: ce ușor o poate el face aceasta! Cine nu ne crede nouă, caute exemple vii în istorie. Spartanii învăța pe fiii săi a fura, și ei această meserie o deplînea pînă la măiestrie. Statul algeritan înainte de 1830, ce era mai mult decît un stat compus din lotri; pentru ce? Aceasta le fusese educația. De aci nu ne putem destul mira de Montesquieu, cînd el pretinde că principiul educației în staturile despotice trebuie să fie frica, în cele monarhice onoarea, în republice virtutea. După această învățătură ar fi vai și iară vai de toate acelea popoare, ale căror cerbice apucase o dată a trage jugul despotismului! Ele îl vor trage și îl vor purta pînă la capătul lumii. Toți știm că despoția, tocmai pentru că e despoție, adică domnie călcătoare de legi, fie aceeași monarhică, aristocratică ori popească, pururea are unele interese, pe care nici-decum nu-i dă mîna a le face cunoscute și poporului. Firește

despoții nu mărturisesc acest adevăr, ci masca lor este cu totul alta; ei adică zic, că dacă poporul se va lumina prea mult, nu va mai rămânea în supunere. Dacă aci este vorba de o supunere cum o înțeleg ei în fundul sufletului lor, ca adică poporul să tacă ca peștele la toate fărădelegile, tirăniile, despoieturile lor, atunci ei au toată dreptatea; căci în adevăr nici un popor luminat nu va suferi asemenea purtări afurisite. Dacă însă e vorba de o supunere raționată, atunci noi rugăm pe despoți, că de se tem a face cercare cu oameni, să facă deocamdată numai cu vite, să trateze pe o pereche de cai sau boi cu blindețe, iar pe cealaltă numai cu bătai. Cine ar crede! Cunoaștem pînă și constituții republicane însofiate de acest spirit neomenos și spurcat. Așa în Nordamerica, statul Carolina are o lege de la 1800, care demandă 20 corbace pentru tot sclavul ce ar cuteza a petrece în vreo societate de oameni deștepți și învățați. Tot în Carolina, în Georgia și Luisiana sclavilor le este oprită învățarea cititului și a scrisului cum și vînzarea de cărți la alți sclavi supt pedeapsă de 30 corbace. Iar dacă vreun om alb ar cuteza a face asta, plătește gloabă 5 000 tal. Toate acestea din singurul temei, că dacă sclavii ar învăța la școală și s-ar deștepta, ar căpăta îndemn spre revolte! Au nu este aceasta cea mai spurcată mască aristocratică în acele staturi curat republicane? Dacă cultura și învățătura este lucru rău, pentru ce o căutați voi albilor? Iar dacă este un ce bun, pentru ce nu suferiți ca ea să străbată și la ochii și la mințile altor semenii ai voștri.

Mai este o altă opinie, pe care prietenii ei o cred a fi calea cea mijlocie de aur, *juste milieu*. Aceeași ține că statului ce e drept trebuie să-i pase de cultivarea poporului privită din punctul de vedere al siguranței publice, prin urmare că el e datoriu a deschide și institute publice, cu spesele sale; însă aceleași să nu fie menite pentru toți supușii fără osebite, ci statul să caute a lumina numai pe o părticică a poporului, pe o lamură, firește în toate ramurile științelor teoretice și practice în măsură precum o cer și cei mai liberali din zilele noastre; din acea lamură apoi să-și împlinească toate posturile enumerate mai sus, prin acei cîțiva bărbați cultivați în toată privința să guberne pe gloate, să

le conducă, să le țină în friu, totodată să îngrijească ca din institute să iasă necurmat alți implinitori de vacanțe ce s-ar deschide. De aci încolo cu celălalt popor să nu-și mai piardă, nici timpul, nici moneda, spre a-i întemeia școale ș.a., căci de exemplu țăranului la plătirea contribuției, la facerea robotelor și la purtarea armelor, cititul, scrisul, și toate sistemele filosofice îi ajută nimic, iar legile țării de cîte are el trebuință i se macină o dată de două ori la urechi, pe urmă neascultătorului i se și mai tipăresc prin alun, sau el devine la închisoare spre a medita asupra lor cu toată comoditatea.

Așa ne vorbea mai dăunăzi doi bărbați frunțași. Noi le reîn-toarserăm: domnilor, să ne înțelegem asupra principiilor mai înainte de toate, să vedem pe ce temeuri clădim. Întîia întrebare este: dacă sîntem pătruși cu toții că sufletele tuturor oamenilor au aceleași atribute, că ele sînt nemuritoare, că au aceleași drepturi primitive și că numai facultățile și puterile sufletești sînt variate, la unii mai mari, la alții mai mici. Dacă primim acest adevăr, ne vom înțelege ușor, iar de nu, rămas bun, toată disputa e deșartă. Noi încă nu cerem ca statul să fie datoriu a ridica în toată treanța de sat cîte un gimnaziu, liceu, universitate, ci apărăm numai că același tocmai în interesul său e îndatorat a da pritej la toate plasele de popor, ca din acelea să se poată alege și înălța tot ce e talent și geniu. De unde știe statul că în cutare sătuleț nu zace un general, un ingineriu, un consilier mare, ascuns în pănura sa cea groasă tocmai ca și un diamant în noroi? Ce fusese Moise mai mult decît un prunculeț de sclav prins pe Nil; și David un păstoraș ca toți ciobănașii; Romulus asemenea; Catarina I nevasta unui dragon; Franklin legătorul fulgerilor un biet tipograf sărac; Napoleon un corsican, pe care dacă tată-său nu-l ducea la școala ostășească în Franța, lumea nu l-ar fi cunoscut și nu i s-ar fi închinat niciodată. Ș.c.l., ș.c.l. Deci aci opinia noastră este: să se ridice peste tot la orașe și sate școale comunale, să se pîndească cu toată luarea aminte la orice semne de talente s-ar arăta; acestora să li se dea ocazie a înainta cît

vor putea mai mult; iar de aci încolo toate mințile ordinare, capete mai puțin cuprinzătoare, să-și caute sfera lucrării lor între plasele mijlocii sau de jos ale poporului; sau adică: să stea drumul neînchis pentru toți, ca să propășească fiecare pînă unde-l ajută puterile. De altă parte, toți cîți amesc sus, să-i lăsăm a merge în jos. Numai așa cultivarea va sta în deplină armonie atît cu scopul omenimei, cît și chiar cu al statului....

SIMION BĂRNUȚIU

(1808—1864)

Și-a dedicat întreaga activitate luptei pentru eliberarea socială și națională a românilor din Transilvania. Alături de ideile sale social-politice un loc important îl are estetica, filosofia etc.

Filosofia se ocupă, după cum ne spune Bărnuțiu, de legile originare ale minții omenesti care se raportează la cunoașterea, la cugetarea sintetică sau formală. Acesta este obiectul ei fundamental. Numai bazat pe cunoaștere, omul poate lupta „contra tuturor rătăcirilor“, poate „astupa izvoarele prejudecăților“, poate „împrăștia norii neștiinței“, poate „surpa fanatismul și despotismul“.

Ideile de cunoaștere, libertate, progres, umanitate ocupă un loc central în cursurile și activitatea lui Simion Bărnuțiu. Pentru a le putea împlini însă oamenii trebuie să fie luminați, ei trebuie să-și întemeieze activitatea pe știință, pe cunoaștere. Ajunși aici ei pot înțelege și explica natura prin ea însăși.

Tematica abordată de Simion Bărnuțiu în cursurile sale este următoarea: *filosofia generală, logica, învățătura cunoașterii, știința dreptului* etc.

Scrierile lui Simion Bărnuțiu privesc: *Dreptul public al românilor* (1867), *Metafizica* (1859, rămas în manuscris), *Psihologia empirică și logica*, publicat postum (1871), *Etica, Estetica* (1863).

Textul a fost selectat din lucrarea *Raporturile românilor cu ungurii și principiile libertății naționale — Discurs rostit la 2/14 mai [1848] în catedrala Blajului și reprodus din 1848 la români. O istorie în date și mărturii*, de Cornelia Bodea, vol. I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 446—483.

FRAȚI ROMÂNI!

Cine să nu se închine înaintea înălțimii omenești când se uită la această adunare măreață, care face să salte de bucurie inima fiecărui român bun și însuflă respect și spaimă celor ce nu vor libertatea oamenilor și urăsc pe români! Cine va mai putea zice că românul nu dorește o stare mai fericită, că pe el nu-l mișcă nici versul cel dulce de libertate, nici chiar sentimentul de moarte care i se prepară în adunările ungurești?

Ci, judecați, fraților! Oare dacă presimțesc rîndunelele apropierea verii și a iernii, și animalele furtuna cea grea și dacă unii oameni își spun mai înainte chiar și ora morții, o ginte întreagă să nu presimtă pericolul ce o amenință, un popor întreg să steie nemișcat ca piatra când îi bate ora fericirii și să tacă asemeni unui surdomut când i se trage clopotul de moarte? Aceasta ar fi un lucru în contra naturii și de tot cu neputință; inima românilor a bătut întotdeauna pentru libertate, și iată că-i vedem și acum cu multă bucurie cum s-au deșteptat și prin ce unire minunată s-au legat că nu vor mai suferi să-i calce în picioare alte națiuni [...]

Eu zic că *libertatea ce adevărată a oricărei națiuni nu poate fi decît națională*. Care om nu se va simți vătămat pînă în suflet dacă îl vei opri să vorbească, pe unul pentru că l-a făcut natura mai tîrzielnic, pe altul mai repede la vorbă, pe unul pentru că l-a făcut natura ungur, pe altul sas? Dacă îl vei opri să umble pe unul pentru că are mersul mai lin, pe altul pentru că pășește mai repede decît alți oameni; au nu li se va turbura fierea când își va auzi unul: taci, tîrziule? altul: taci moară de vînt! altul: ține-ți gura, ungure, sasule etc. Într-adevăr, toți vor fierbe de minie; pentru că tot omul are voie să vorbească și să meargă cum i-a dat natura și cum poate; și, când i-ai atacat libertatea aceasta, i-ai vătămat tododată sentimentul de onoare. Aceasta însemnează că libertatea oricărui om e legată de persoana lui

cu cea mai strînsă legătură, e proprietatea lui cea mai personală și poartă chipul persoanei fiecărui om, așa că nimeni nu se mișcă, nu cugetă, nu vorbește, nu umblă etc. decît fiecare în formele sale. Acum, trecînd de la persoana omului la persoana națiunii, care și ea are personalitatea ei (dacă e drept că persoanele nu-și pierd natura cînd se leagă într-un corp național cu limbă și datini comune), vom fi constrînși a zice și de națiune același lucru pe care-l zicem și de o singură persoană: că libertatea națiunii e și ea legată strîns de persoana ei, ca și a persoanelor firești, dacă nu chiar mai strîns; libertatea națiunii și ea poartă chipul națiunii, cum poartă libertatea personală chipul persoanei omului; și națiunii i-a dat natura forme ca și persoanelor firești; cu persoana națiunii deodată se naște și libertatea ei, ca și a deosebitelor persoane, și cu persoana dimpreună se stinge. Tot ce ajută și împiedică persoana ajută și împiedică libertatea națiunii; tot ce lățește libertatea, aceea crește în același timp și prețul națiunii și-i înalță demnitatea; cu cît își prețuiește mai mult persoana sa o națiune oarecare, cu atît își prețuiește mai mult, cu atît își iubește mai fierbinte și libertatea, cu atît are mai mare preț și respect înaintea neamurilor și cu atît face și pate lucruri mari pentru onoare; ea nu suferă nici un scăzămînt din libertatea sa, pentru că ea simte că fără de libertate nu e onoare pe pămînt și viața națiunii fără onoare e mai amară decît moartea. Pentru libertate își pune averea și viața, libertatea e coarda inimii ei cea mai personală, proprietatea ei cea mai națională, inima ei, sufletul ei, podoaba ei! [...]

Dacă e nimicită libertatea poporului fără de naționalitate, e nimicită totdeodată și cultura și fericirea aceluia, fiindcă fără de libertate nu e cu putință cultura; deci observațiunea asta singură ar ajunge ca să vedem unde ne duce uniunea ¹, periclitînd naționalitatea; ci, fiindcă cultura fiecărui popor astăzi e măsura fericirii și a siguranței lui doară mai mult decît a fost oarecînd, să cercetăm mai deaproape legătura culturii și a libertății naționale.

¹ Se referă la încercarea de a îngloba Transilvania în Ungaria, hotărîtă de dieta și autoritățile maghiare (n. ed.).

Poporul, care cunoaște că lumina științelor și a artelor mai mult nu poate fi proprietatea unor clase privilegiate, ci trebuie să se facă bun comun a toată națiunea, acela trebuie să facă din cultură negoț comun a toată națiunea. Să cercăm la popoarele luminate, care sînt mijloacele culturii? și vom afla că acele sînt școalele și institutele *naționale* pentru științe și arte, iară mijlocul culturii politice în specie îl aflăm în universități; universitățile nu sînt nicidecum mijloc arbitrar, ci sînt un mijloc necesar, dictat de aceeași indegință firească a popoarelor chemate la viața politică, care i-au învățat pe oameni a semăna și a coace piine ca să trăiască; numai de la universități se poate aștepta jurisprudență luminată, de la școale și institute naționale cultura națiunii; însă chiar pentru că cultura e puterea cea mai tare pe pămînt și e o cetate nouă a unității naționale, națiunea întreagă trebuie să-și împreune puterile întru ridicarea acestor așezăminte și să facă negoț comun din cultură, de vrea să se bucure de fructele ei ca de un bun comun; însă cum se va putea apuca națiunea de acest negoț comun fără de limba națională? Să luăm de exemplu, că guvernul republicii francești demandă învățătorilor de prin institutele țerii, ca să nu mai facă învățăturile în limba francescă, ci în cea latină; să zicem, că tot asemenea demandă și guvernul englesc, guvernele italice și germane: ce ar urma din această strămutare? Nu zic că învățătorii acestor națiuni luminate n-ar fi în stare a face învățăături și în limba latină, dar mă leg, că n-ar trece mult și universitățile acestor popoare n-ar fi mai luminoase decît liceul catolicilor din Cluj: îndată ai vedea că nu le e îndemînă nici învățătorilor, nici învățăceilor a cugeta în limba lui Cicernone ca în limbele lor, mintea s-ar osteni sub greutatea cea străină, știința din zi în zi tot mai mult s-ar întuneca, s-ar face mai grea de învățat și mai ușoară de uitat, toate regiunile ei, și cele mai luminoase, s-ar umplea de erori, cum era pe timpul despotismului limbii scolastice, și rătăcind o dată mintea dela calea cea adevărată, ar trece cente de ani pînă și-ar veni în ori, ca să-și cunoască rătăcirea; religiunea s-ar îngropa în fanatism și filosofia n-ar fi în stare să ridice piatra de pe ușa mormîntului; invențiunile și descoperirile în arte și în știință ar înceta îndată;

industria și comerțul, care numai la lumina științei înfloresc și numai arta le poartă, mult s-ar împiedica și parte ar cădea cu totul; starea cea înfloritoare a omenimii de astăzi s-ar vesteji, sentimentul de libertate ar amorți și la națiunile libere, de n-ar mai rămînea cine să lucre pentru desjugarea națiunilor aservite. Însă eu vă asigur că națiunile aceste luminate niciodată nu vor lăsa limba străină pentru învățătură; ci vor demonstra totdeauna, cu consens universal, că natura pentru aceea i-a dat limbă fiecărei națiuni, ca să se folosească cu aceeași în toate negoțele vieții, precum i-a dat picioare omului ca să umble pe picioarele sale, urechi ca să auză cu urechile sale, ochi ca să vadă cu ochii săi; vai de omul pe care îl poartă altul, vai și de națiunea care nu umblă pe picioarele sale sau nu vede decît cu ochii altei națiuni; niciodată nu va pătrunde raza de cultură la creerii acestei națiuni, ci va rămînea pururea întunecată ca orbul și servă națiunilor răpitoare.

Așa vor păți românii, dacă vor băga limba ungurească în școalele naționale; și cu atît vor merita mai mult desprețul lumii, fiindcă trăim în secolul luminilor, vedem descoperirile gînilor luminate, ne spun toate acestea că cultura lor cea adevărată numai de atunci se începe, de cînd au început a învăța în limbele naționale. [...]

De aceea orice națiune, dacă își vrea cultura, să se unească, ce e drept, însă nu cu altă națiune care vrea să-i ieie naționalitatea dimpreună cu cultura care o are, ci să se unească mai întîi cu sine însăși ca să se apuce de cultura națională cu puteri unite. În ce privește pe români ar fi o nebunie dacă s-ar lepăda de naționalitate și s-ar uni cu ungurii pentru cultură. Înțelepciunea spune că românul să se unească cu român, germanul cu german, slavul cu slav pentru înaintarea culturii. Așadar românii mai întîi să se unească între sine spre acest scop; apoi să se unească cu celelalte familii romane, pentru identitatea limbii și cumnăția cea firească a cugetelor și a sentimentelor. O însoțire ca aceasta poate să aibă loc, și fiind oarecare națiune împărțită sub mai multe guverne, fiindcă n-are fire și tendență politică, ci este destinată singur spre înaintarea culturii umanității, pe calea cea firească a națio-

nalității oricărui popor. Așa îi vedem pe germani și italieni foarte uniți întru înaintarea științelor și artelor, cu toate că sînt despicați în mai multe guverne; însă unitatea limbii îi leagă pe toți, fire-ar sub guvern de sultan au republican.

Iată ce însemnătate are limba națională la toate gintele: ea regulează mișcările vieții la toate, ca creierii mișcările trupului, le însuflește și le înalță dacă o știm cum se cade; lipsa ei le duce la barbarie, dacă nu știu să se servească cu ea. Numai în brațele ei cresc arta și știința; numai cu aripile artei și științei zboară industria și negoțul; numai în aceste grădini înfloarește fericirea națiunilor; deci cel ce zice că națiunea română se poate cultiva și în școalele streinilor, acela vrea ca națiunea română să rămînă oarbă și șerbă altor națiuni. [...]

Dacă e de lipsă ca să fie state pe pămînt, și dacă statul tocmai o necesitate de la natură, atunci statul fără de îndoință numai pentru aceea e de lipsă, ca, fiind în stat, oamenii să se poată apăra mai ușor întrînsul, decît afară de stat; adică, statul e un așezămînt omenesc spre apărarea persoanei și a bunurilor omenirii. Cînd zic că e *așezămînt omenesc*, atunci voi să înțeleg că nici nu e așezămînt ingeresc mai presus de fire, nici nu trebuie să fie instituit diavolesc, iad înghițitor de libertate și spaima ginților neputincioase; cînd zic spre apărarea *persoanei*, atunci înțeleg totdeodată și libertatea și onoarea, căci oamenii fără libertate și onoare mai mult sînt vite, care acum trag în jugul unui, acum într-al altui tiran, decît oameni; cînd zic spre apărarea *bunurilor*, atunci înțeleg nu numai mîncarea și băutura, îmbrăcămintea și locuința, ci, afară de libertate, înțeleg și limba, căci cine va zice că limba e numai un lucru de prisos pentru oameni și națiuni și că ar fi mai bine de oameni cînd ar fi muți? Cînd vorbesc de *omenire*, atunci înțeleg toate națiunile, căci cine va zice că națiunile nu sînt părțile omenirii? în urmă, cînd zic *națiune*, atunci înțeleg persoana unui popor întreg, care e legat între sine cu aceeași limbă și datini, căci cine va zice că natura i-ar fi dezbrăcat pe oameni de demnitatea de persoană, cînd i-a unit într-un corp național cu legăturile frăției acestei minunate?

Dacă o dată e persoană fiecare om, atunci nu poate să fie un om mai persoană decît altul, prin urmare nu poate să zică către alți oameni: „Eu sînt statul, voia mea e lege pentru toți“. Dacă e persoană oricare națiune, atunci o națiune nu poate fi mai persoană decît alta, prin urmare nu poate să zică către celelalte națiuni din același stat: „Numai eu sînt statul, numai limba mea poate fi limbă diplomatică, iar ale voastre trebuie să se smulgă ca neghina din grîu; eu singură voi pune diregători fără să întreb pe turmele neungurești ce păcurari să le pun, nu mă voi uita dacă vă veți putea înțelege cu ei sau ba, dacă veți avea încredere în ei sau ba, pentru că eu am voie și putere să așez pretutindenea oameni credincioși planurilor mele; și voi n-aveți să mă întrebați, de ce fac așa, ci voi sinteți datori numai să ascultați și să dați dare și ostași“. Omul ce umblă să ucidă pe altul și-a pierdut dreptul suferit în societatea omenească; așa și-a pierdut dreptul de a fi suferită între națiunile de pe pămînt și națiunea care lucră spre stingerea altora după atari maxime; o națiune cuminte recunoaște drepturi și obligațiuni împrumutate și nu provoacă pe altele, ca să se apere de ea ca de o fiară sălbatică. Bine a dispus natura, ca libertatea omului să nu fie restrînsă, decît pînă cînd este aceasta sub guvernul cel firesc al părinților săi, care nu-i cade greu nimănui, tocmai pentru că este firesc; iar dacă iese de sub guvernul părintesc, natura nu va ca să fie un om serv altui om, ci va să fie liber în toată viața, ea vrea, ca mai mulți oameni liberi să facă comunități, sate și state libere, și aceste să se gubeze de guberne așezate cu votul tuturor liberilor, după legi puse de universitatea tuturor liberilor, nu cu mandate.

Cu această egalitate a națiunilor e legată strîns libertatea lor de a se dezvolta fiecare după firea sa în toate părțile vieții statului. De aci urmează că pe lingă toată unitatea statului nu este de lipsă nici uniformitate de drept, cu atît mai puțin uniformitate de limbă. Ce e drept, se zice, că dacă n-ar fi atîtea drepturi într-un stat, cum sînt de ex. în Austria drept austriac, unguresc, săsesc, afară de cele bisericești, al căror număr e și mai însemnat; ci dacă ar fi numai un drept în tot ținutul statului, prin aceasta ar

crește amoroarea cetățenilor către patria comună; din contră, varietatea drepturilor particulare micșorează amoroarea către aceeași și flăcesce statul. La aceasta au observat de mult politiciii cei mai mari că sănătatea statului, ca și a altui corp organic depinde de la proporțiunea părților și a întregului, în care se face dreptate fiecărei părți. Un cetățean, o cetate, o provincie poate să-și uite de statul de care se ține, asta e o întimplare de toate zilele, dar contranaturală; însă amoare adevărată numai către un stat ca acela pot să aibă cetățenii, în care toți iau parte la toate negoatele statului. Este o părere falsă dacă crede cineva, că dobîndește statul; dar nimicește formele individuale; cînd ar putea crea cineva în toată urbea, în tot satul un sentiment, încît să se țină mărît oricare că e membru al statului; prin aceasta întregul statului ar dobîndi putere nouă; așa dobîndește și prin drepturile particulare, cînd aceste sînt puse de voia cea universală a popoarelor diferite; din contră, impunîndu-le un drept, care nu răspunde firii lor, înceată a lua parte la lucrurile statului, se înstrăinează de către el și-l părăsesc (*Savigny*).

Deci dacă unitatea statului nici atît nu cere, ca să fie același drept în tot ținutul statului, cu atît mai puțin cere ca să fie numai o limbă acolo unde sînt mai multe. Unde e locuit statul numai de o națiune, ar fi nu numai asuprire pe toată națiunea, ci și absurditate mare a adopta o limbă moartă sau străină pentru legi și guvernare, cum era pînă acum limba latină; asemenea asuprire și absurditate face națiunea care cearcă a-și impune limba pe cerbicia altor națiuni într-un stat ca Ungaria, care nu stă numai din unguri, ci din milioane de schiai, români și germani. În specie legislațiunea statului poliglot tocmai nu cere unitate de limbă, din contră, chiar și despotul cel mai tirănos încă e constrîns a-și publica mandatele în limbile tuturor, ca să le poată urma; cu cît mai virtos trebuie să recunoască libertatea limbilor un stat liber, de la care se cere mai mult și în căutarea aceasta, decît de la un despot; acesta pune legi singur, după plăcerea lui; voia lui este lege pentru toți; iară în stat liber nu poate să fie lege aceea ce voiește numai un om sau o națiune, ci trebuie să fie lege ceea ce voiește și dorește tot poporul, toate națiunile;

putea-va însă națiunea să-și descopere voia și dorințele, fiind oprită să ne vorbească în limba sa, fiind încuiată gura reprezentanților săi cu lăcatul altei limbi? Fiecare națiune are interesele sale; asupra acestora trebuie să se sfătuiască în adunările comunităților, în adunări mai mari naționale și în adunarea comună a mai multor națiuni; însă ce discuțiune poate să se facă unde nu e libertate de vorbit în limba care o știe națiunea; poate-se combina cu scopul legislațiunii liberale această condamnare la tăcere a unei națiuni întregi? [...]

O natură le-a născut pe toate națiunile, o iubire le-a vărsat în inimă către limba lor, un sentiment de onoare va bate în inimile tuturor și un scop le-a prescris tuturor; și acest scop nu se poate ajunge dacă ele va domni una peste alta, ci numai domnind drept egal peste toate. Unde are aci loc privilegiul vreunei limbi cît va sta numele de drept și de libertate pe pămînt? sau doară ungurul are privilegiul și spre a-și ama limba mai fierbinte decît românul pe a sa, și să fie mai superb cu originea sa cea schitică, decît românul cu cea italiană? Pînă cînd nu se va stinge sentimentul de amoare și de onoare din piepturile tuturor românilor — nicidecum!

Așa este. Fără de naționalitate nu e libertate, nici lumină nicăiri, ci pretutindeni numai lanțuri, întuہeric și amorțire. Ce este apa pentru pești, aerul pentru zburătoare și pentru toate viețuitoarele, ce este lumina pentru vedere, soarele pentru creșterea plantelor, vorba pentru cugetare, aceasta e naționalitatea pentru oricare popor. Într-însa ne-am născut, ea este mama noastră; de sîntem bărbați, ea ne-a crescut; de sîntem liberi, într-însa ne mișcăm; de sîntem vii, într-însa viețuim; de sîntem supărați, ea ne alină durerea cu cîntecele naționale. Prin ea vorbim astăzi cu părinții noștri, care au trăit înainte de mii de ani; prin ea ne vor cunoaște strănepoții și posteritatea peste mii de ani. Naționalitatea e îndemnul cel mai puternic spre lucrare pentru fericirea neamului omenesc. Pe cel ce nu-l trage inima să lucreze nici măcar pentru gloria și fericirea națiunii sale, acela nu e decît un egoist pierdut pentru umanitate, de care e păcat că l-a împodobit natura cu forme de om. Naționalitatea e liber-

tatea noastră cea din urmă și limanul scăpării noastre viitoare. După ce ne-a luat toate, numai această libertate nu a răpit-o pînă acum vreun barbar de la români. De 17 cente de ani se luptă neamul român în depărtata Dacie cu toate turmele barbarilor, și ancora aceasta a ținut națiunea română în contra tuturor valurilor, de nu s-a scufundat în abisul pieirii cu barbarii dimpreună. Și iată că uniunea cu Ungaria² acum vrea să frîngă și să smulgă această ancoră de mîntuire, vrea să strice acest organ al vieții românești, vrea să răpească de la români și libertatea cea mai de pe urmă. Aceasta e uniunea pentru români! Pentru unguri e viață, moarte pentru români; pentru unguri libertate nemărginită; pentru români servitute eternă. Unindu-se cu Ungaria, națiunea română nu va mai avea nici școale, nici dregători naționali care să poarte grije de școale și de interesele naționale, nici chiar biserică națională; toate acestea se vor boteza a doua oară cu nume unguresc, toate se vor îmbrăca în vestmînt unguresc. Din ora în care națiunea se va declara pentru uniune, ea se va învoi la pieirea sa însăși; ea va începe îndată a se stinge și a pieri ca un arbore fulgerat. [...]

Fiindcă națiunea, adunîndu-se din toate părțile la această sărbătoare a libertății, arată că nu mai vrea să fie supusă altor națiuni, mi se pare că e nevoie ca conștiința și voia aceasta a națiunii Adunarea să o îmbrace în vestmîntul cel mai solemn, adică să proclame libertatea și independența națiunii române.

Aceasta o înțeleg astfel: națiunea română scutură jugul constituțiunii ungurești feudale, care pe o parte îi nimicea naționalitatea, pe de alta călca în picioare libertatea poporului. Națiunea română, proclamîndu-se, declară solemn că de aci înainte nu va urma decît legile cari se vor pune în dietele țării, unde va fi reprezentată și ea după dreptate și cuviință, și se va ține datoare să asculte numai pe dregătorii aleși din sinul său. Națiunea română dă de știre națiunilor conlocuitoare că, voind a se constitui și organiza pe temei național, n-are cuget dușman în contra altor națiuni și le recunoaște tuturor același drept și voiește a-l respecta

² Vezi nota de la p. 106 (n. ed.).

cu sinceritate, cerind respect reciproc după dreptate; prin urmare, națiunea română nici nu voiește a domni peste alte națiuni, nici nu va suferi a fi supusă altora, ci voiește drept egal pentru toate: „*Jus semper quasitum est aequabile, alioquin non esset jus*“³ (Cicero). Mai încolo: Fiindcă națiunea, ajungînd la conștiința libertății, de aci înainte nu se mai poate purta ca servitoarea altor națiuni; ci vrea să se țină și să se poarte ca o națiune liberă; mi se pare de trebuință ca această obligațiune să o întărească și cu jurămîntul în numele a toată națiunea cum că niciodată nu se va lepăda de naționalitatea ei, ci o va apăra în etern cu puteri unite în contra tuturor dușmanilor și pericolelor și cu puteri unite va lucra pentru viața, onoarea, cultura și fericirea ei în toți timpii viitori.

Jurămîntul acesta nu este decît simbolul unirii, cu care i-a legat marea natură pe toți fiii națiunii noastre atunci cînd li-a dat aceeași limbă, arătîndu-le, că precum sînt uniți cu limba așa se cade să fie uniți și cu inima la toate lucrurile, care sînt spre luminarea, libertatea și binele națiunii. Precum am arătat, națiunile conlocuitoare tot cu uniunile i-au stricat pe români, o dată cu uniuni politice, apoi cu uniuni religioase, și românii au făcut, totdeauna acea eroare mare, că nu s-au unit între sine, ci, spre scăderea națiunii noastre, cu străinii; aceasta nu trebuie să mai fie, precum nici aceea, că desfăcîndu-se adunarea, să se desfacă și această unire frățească, care o serbăm astăzi cu atîta pompă și cu atîtea augurii fericite, pentru că libertatea nu se poate revendica numai într-o adunare; și revendicîndu-se trebuie apărută și conservată în toate timpurile, așadară și unirea trebuie să înflorească totdeauna între români și ca mijlocul cel dintîi al revendicării și conservării libertății naționale, a cărei lipsă nu o poate împlini nici un alt mijloc fără de unire. De aci se cunoaște necesitatea ca adunarea să se lege solemn cu jurămînt în numele întregii națiuni că, precum e unită astăzi pentru un scop în această adunare, așa va rămînea unită în etern; va apăra existența și

³ „Totdeauna se urmărește o justiție echitabilă, altfel n-ar mai fi justiție“ (lat.). (N. ed.)

libertatea și va lucra pentru cultura și fericirea națiunii întregi cu puteri unite. Unirea, întărită într-acest chip, va forma o putere națională, care va câștiga respect națiunii române și înaintea acelor care pînă acum n-au recunoscut nici o obligațiune către români. (Aci strigară mai mulți din adunare: Dar să ne unim, să nu mai fie uniți și neuniți între români).

Fraților! Să nu cugete cineva, că aș înțelege unire dogmatică, confesională, religioasă, prin unirea de care vorbesc. Scopul meu nu e a chema pe români la uniune *confesională*, ci la uniune *națională*, cu care au fost uniți între sine românii și atunci cînd nu erau pe pămînt formele religiunilor celor de astăzi, și vor fi și cînd nu vor mai fi aceste. La această unire îi chem eu pe români cu toată seriozitatea, pentru că sînt convins din profundul inimii, că națiunea română nu s-a adunat aci ca să se facă unită sau neunită, ci ca să se facă liberă înainte de toate, apoi cultă și fericită; libertatea însă nu e legată, nici se cade a fi legată de o religiune sau de alta, ci trebuie să fie comună tuturor religiunilor: cel ce leagă libertatea de religiune, n-are idee nici de libertate, nici de religiune și merită compătimire, ca un fanatic rătăcit, sau despreț, ca un om răutăcios. Deci eu zic, să nu încercăm nici o uniune religioasă, ca să nu turburăm unirea aceasta frățască națională, care se află acum între români, fără de care nu se poate scoate la cale nici un lucru necesar spre restaurarea și înflorirea națiunii noastre. [...]

Uniți-vă cu poporul toți, preoți, nobili, cetățeni, ostași, învățați, și vă sfătuiți într-un cuget asupra mijloacelor reînvierii naționale, pentru că toți sînteți fii ai aceleiași mame și cauza este comună; țineți cu poporul toți ca să nu rătăciți pentru că poporul nu se abate de la natură, nici nu-l atrag așa de ușor de partea lor străinii cum îi trag pe unii din celelalte clase care urlă împreună cu lupii și sfîșie pe popor dimpreună cu aceștia; nu vă abateți de la cauza națională de frica luptei; cugetați că alte popoare s-au luptat sute de ani pentru libertate. Însă cînd vi se va părea lupta cu neputință, cînd se vor ridica greutatea asupra voastră ca valurile mării turbate asupra unei năi, cînd va dezlega principele întunecului pe toți necurații și-i va trimite, ca să

rupă legăturile frăției voastre și să vă abată de la cauza și amoearea ginte noastre la idolii străini, aduceți-vă aminte atunci cu cită însuflețire și bărbăție s-au luptat străbunii noștri din Dacia pentru existența și onoarea națiunii noastre, precum ni-a lăsat scris Bonfiniu cu aceste cuvinte: „*Coloniae Legionesque Romanae inter barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur. Quis enim assiduas Sarmatarum inundationes et Gothorum, item Hunorum, Vandalorum et Gepidarum eruptiones, Germanorum excursus et Longobardorum, si bene supputarit, non vehementer admiretur servata adhuc inter Dacos et Getas Romanae linguae vestigia*“, adică „Coloniile și legiunile romane, coplesite de barbari, țin încă limba romană; și ca să nu o piardă cu totul, atit se luptă de tare, încît se pare că nu s-au bătut atit pentru ținerea vieții, cît pentru incolumitatea limbii. Căci computînd bine deseale inundațiuni ale sarmaților și ale goților, apoi erupțiunile hunilor, vandalilor și ale gepizilor, incursiunile germanilor și ale longobarzilor, cine nu se va mira foarte, că încă s-au ținut urmele limbii romane între daci și geți“. Așa, fraților, aduceți-vă aminte atunci că vă strigă străbunii noștri: Fiilor! Și noi încă am fos nu numai o dată în împrejurări grele cum sînteți și voi astăzi și no încă am fost înconjurați de inamici în pămîntul nostru cum sînteți voi astăzi, și de multe ori am suferit și mai rele decî voi; fost-am cu goții, dar nu ne-am făcut goți; fost-am cu hunii dar nu ne-am făcut huni; fost-am cu avarii, și nu ne-am făcut avari; fost-am cu bulgarii, și nu ne-am făcut bulgari; cu rușii, și nu ne-am făcut ruși; cu ungurii, și nu ne-am făcut unguri; cu sașii, și nu ne-am făcut nemți. Așa este, fiilor! Nu ne-am ungurit, nu ne-am rusit, nu ne-am nemțit, ci ne-am luptat ca români pentru pămîntul și neamul nostru, ca să vi-l lăsăm vouă dimpreună cu limba noastră cea dulce ca cerul sub care s-a născut; nu vă nemțiți, nu vă rusiți, nu vă unguriți, nici voi; rămîneți credincioși numelui și limbei voastre! Apărați-vă ca frații, cu puteri unite,

în pace și rezel. Vedeți cum ne-am luptat noi pentru limba și romanitatea noastră; luptați-vă voi și le apărați ca lumina ochilor voștri, pînă ce se va reîntemeia Capitoliul și va trimite la voi Senatul și poporul roman pe Traian cu legiunile peste Dunăre, ca să vă încoroneze cu laurul nemuririi pentru constanța și bărbăția voastră! *Dixi et salvavi animam meam.*

NICOLAE BĂLCESCU

(1819—1852)

Întemeietor al unei concepții revoluționare despre lupta pentru eliberarea socială și națională a tuturor românilor și unirea lor într-un singur stat. Concepția sa filosofică se aplică îndeosebi la problemele istoriei și ale politicii. Ea are ca punct de plecare ideea de progres și se întemeiază pe lupta maselor pentru *dreptate, egalitate, fraternitate*.

Opera și activitatea sa se înscriu într-o linie ascendentă și decurg mai ales din caracterul militant al filosofiei sale. În acest fel împlinește pe Eufrosin Poteca sau Ion Heliade-Rădulescu, de exemplu. Deși nu a ajuns la cristalizarea unei concepții marxiste gândirea sa filosofică poartă în sine germenii materialismului istoric și dialectic.

În scrierile sale Bălcescu formulează ideea unei noi civilizații. Ca și Kogălniceanu el are în vedere o civilizație realizată prin supunerea naturii la cerințele omului. În această nouă civilizație vede posibilă „dezvoltarea absolută a cugetării și lucrării omenești în timp și în spațiu“. Și la el, ca și la ceilalți pașoptiști, apar în germene configurațiile multor altor discipline sociale: economia, dreptul, sociologia etc., etc. Dintre lucrările care le pun în evidență menționăm: *Cuvînt preliminaru despre izvoarele istoriei românilor* (1845); *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* (1846); *Mersul revoluției în istoria românilor* (1850); *Trecutul și prezentul* (1851).

Textul reprezintă o cuvîntare ținută în cadrul Societății Studenților Români din Paris, la 31 decembrie 1846. El a fost reprodus din Nicolae Bălcescu, *Opere*, vol. I, ediție îngrijită de G. Zane și Elena G. Zane, Editura Academiei, 1974, p. 173—178.

[ADEVĂRAT TABLOU AL VIEȚII NOASTRE MORALE]

Sînt vreo cîteva zile, domnilor, de cînd în convorbirile noastre cu unii dintre prieteni ne veni ideea că ar fi folositor, ca în adunările noastre de săptămîină ce mulți doresc să înceapă, cîte unul din noi pe rînd să ia vorba și să trateze vreuna din chestioanele ce interesează țara noastră. Prietenii mei mă poftiră, domnilor, a face începutul. Le-o făgăduii; dar împrejurările, slăbiciunea sănătății mele nu mă iertară a mă pregăti cum s-ar fi convenit pentru sarcina ce am luat. De aceea, domnilor, n-așteptați s-auziți astăzi un cuvînt oratoriu, ci numai o vorbire simțită, care cu toate acestea gîndesc că vă va interesa, căci voi să arunc o privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului Patriei noastre, și asemenea chestioane au totdeauna interes pentru noi, oricît de slab și superficial ar fi tratate. De cîte ori ne uităm, domnilor către țara românilor, către pămîntul ambelor Dacii, pămînt pentru care slăviții noștri strămoși și-au vărsat sîngele ca să ni-l lase moștenire, de cîte ori privim acele șapte milioane de români ce locuiesc acest pămînt nu putem a nu suferi puternic văzînd starea de acum. Îi vedem în Banat suferind legea și influența slovacilor; îi vedem în Transilvania deposezați de moștenirea lor, robînd ungurilor și sașilor, în primejdie de a pierde cel din urmă avut ce le-au rămas: dreptul de a vorbi în limba părinților lor; îi vedem în Bucovina, această țară care cuprinde templul de glorie al moldovenilor, Suceava, vechea capitală cu sfintele morminte ale lui Ștefan cel Mare și ale atîtor alți eroi, fala Moldovei, îi vedem gemînd sub jugul despotic al Austriei; îi vedem în Basarabia supuși unei naționalități străine. De vom trece Dunărea și vom privi românii din Dacia lui Aurelian, pe strănepoții vitejilor eroi împărați românești Petru și Ioan, îi vedem sub legea turcească pierzîndu-și cu încetul naționalitatea română ca să îmbrățișeze pe cea grecească. Aceea ce vedem în Moldova și România în loc să ne mîngîie, adaugă întristarea noastră. Niște cîrmuiri asupritoare, corupte, ipocrite, trăind prin ilegalități, fără altă regulă decît interesul lor, fără altă mîrginire decît

voința lor, indiferente asupra mijloacelor, primindu-le pe toate numai să le ducă la ținta lor; prefăcînd înșelătoria, vicleșugul, călcarea jurămîntului, tilhăria chiar în arta de guvernare; disprețuind morala și omenirea; exploataînd în sfîrșit țara în folosul lor și lăsîndu-se a fi exploatare și dinsele în folosul străinilor, tirane către patria lor, roabe către dușmanii ei.

De vom privi clasele de sus ale societății, boierii mari sau mici, care singuri reprezintă puterea țării, îi vom vedea ambițioși, egoiști, urîndu-se și sfișîindu-se unii pe alții, plecați, supuși către cei mai mari, despoți către cei mai mici, vînduți sau gata să se vîndă la oricine va voi să-i cumpere; luîndu-și drepturi ce n-au; crezînd că statul e o proprietate a lor și că vechea lor supremație trebuie a rămînea în veșnicie neclintită. Ei fac opoziție cînd interesul egoist le-o povățuiește. În putere, în slujbă, cînd se află, sînt despoți, jefuitori; i-a scos din slujbă sînt patrioți, își ascund interesul personal sub frumoasele cuvinte de patriotism, de libertate, de legalitate. Dar din norocire masca lor a căzut. Noi îi cunoaștem, noi știm că religia, morala, politica lor este interesul egoist, și numai interesul.

De privim poporul, îl vedem și pe dinsul corupt, degradat, trăind în ticăloșie și în lacrimi, deprins de o vreme îndelungată a suferi jugul așupririi în tăcere, indiferent la ceea ce se lucrează deasupra lui, la certele ce se fac, căci interesele lui materiale nu sînt legate de dinsele; înșelat totdeauna, el nu mai crede la un viitor, el nu mai nădăjduiește o prefacere în starea lui.

Astfel privit acest tablou seamănă descurajatoriu. În putere, în clasele de sus, ca și în popor nimic nu se vede care să ne mîngîie, nimic care să ne arate dignitatea omenirii. Nici o nădejde de-a vedea atîtea lanțuri rupte! Nici o nădejde de-a vedea un termen la această grozavă progresie de despotism, de degradație și de indignitate! În toate părțile, în toate clasele interesul egoist predominînd; ură și vrăjmășie statornică între societate și putere, între clasă și clasă, între individ și individ; societatea într-o dezorganizație completă, fără nici un sentiment comun fără altă legătură decît sila; și alături cu asemenea stare a lucrurilor, o putere îngrozitoare și amenințătoare, o putere de ale cărei pro-

gresuri se înspăimîntează Europa, ațîțind mai mult patimile personale, grăbind dezorganizația societății, pîndind cu ochi lacomi minutul priincios de a ne înghiți.

Acest tablou, domnilor, se înfățișează la toți străinii ce aruncă o privire asupra țării noastre; acest tablou întristător se înfățișează la puțini români care cuprinși de dragostea adevărului și a virtuții s-au ispitit în anii trecuți să ușureze ticăloșiile societății noastre. Dar posedați de sentimentul prezentului mai mult decît lucrînd pentru viitor, ei se mirară că nu culeg a doua zi aceea ce au semănat cu o zi înainte. D-aci s-a născut în inimile lor un dezgust amar pentru societate, d-aci ei începură a-și pierde credința lor și a despera de viitor. Unii fugiră de lume, se traseră pe la țară, căutînd să hrănească în singurătate, departe de ticăloșia societății, departe de ochii unui despotism fricos, credințele lor neputincioase și proscrise. Ei n-au pierdut încă acele credințe, ei nu desperează de tot de viitor, dar socotesc că nu le este dat să facă nimic pentru dînsul, dar ei nu cred că vor vedea acest viitor și nu îndrăznesc a-l făgădui nici chiar copiilor lor, atît li se pare că e departe de la ceea ce gîndesc, la ceea ce văd de față! Atît li se pare că e de grea tirania care îi apasă! Alții, siliți a rămînea între lume în capitale, căutînd a da lumii și sieși cuvintele de nelucrarea lor ca să se arate consecvenți cu sineși, au ajunseră a face o sistemă și acum propovăduiesc cu aceeași căldură descurajarea și inerția cu care mai-nainte propovăduia credința și lucrarea pentru viitor. Ei nū văd că descurajarea vine mai mult de la sineși decît de la societate, că ei și-au pierdut credințele, fiindcă acestea era într-înșii mai mult patimi decît convinții puternice; ei nu pricep că nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfîrșească și să completeze. Ei nu văd că viața lor s-a tocit în lupte, că puterea lor a adormit, că vremea lor a trecut și că alții trebuie să le ia locul. Ei se silesc dar acum a muta descurajarea ce simt în inimile tinere, care cuprinse și ele, ca dînșii altădată, de dragostea virtuții și adevărului, pline de credință, sau simțind trebuința de a avea una puternică, caută lingă dînșii inspirațiile lor, vor să se arunce

pe calea urmată de ei și să aducă tributul lor de lucrare și de jertfire la cauza națională. Mișloacele intelectuale nelipsind acelor români descurajați, ei zic celor tineri, în cuvinte ce se par frumoase și adevărate, ei le zic: în zadar vă mișcați. Lucrarea nu poate decît să vă compromită fără a aduce vreun folos. Orice veți face, sau va fi nefolositor sau vătămător. Să lăsăm toate și să așteptăm întîmplarea să ne ajute și să ne scape. Cum poți da viață la ceea ce e mort? Și nu vezi că e moartă societatea noastră? Ce sentiment nobil, se sentiment național o inspiră? Socotești poate că prin literatură, prin descrierea trecutului-său se va putea cîștiga asemenea sentimente? Dar nu vezi? Sterilitatea scriitorilor noștri? Și cum poate fi altminterea? Ce literatură poți face sub domnirea unei asemenea stări a lucrurilor, într-o asemenea societate. La ce poate sluji o literatură națională cînd nu ești sigur că mîine va exista nația ta? De aceea să ne resignăm și să tăcem. De aceea dormi mai bine, june poet, dormi june scriitor, pleacă-ți capul sub aripa-ți de înger și dormi în tăcere. Ce ai să faci tu într-o societate mistuită de corupție și de scepticism. Merge-vei tu să-ți dai sfintele inspirații în foarfeca necurată a unei cenzuri arbitrare și despotice. Suferi-vei tu care voiești a ne aduce aminte gloriosul trecut, suferi-vei a-ți vedea faptele istorice denaturate de dînsa; nu știi că tot ce se atinge de istoria patriei trebuie să ne fie sfînt. Lasă, dar, în pace umbrele părinților. Lasă-le să nu vie înaintea noastră decît în ceasul din urmă cînd va trebui a ne mîntui sau a ne blestema. Literatura ce vă este ertat să faceți, adaugă ei, este nevrednică de voi. Știți bine ce este iertat. Un poet v-a arătat-o:

„Scrie ode, fă sonete
Cînd cei mari au sărbători,
Pune-le în cap bonete
Și îi fă nemuritori.
Așa versuri de măsură
Oricînd pot a se priimi
Oricînd trec de la cenzură“ etc.

Aceste cuvinte, domnilor, sînt oare temeinice? Ce, tot oare sã fie pierdut? Tot sã fie mort? Chestiunea națională nu mai este oare o chestiune de viață, ci o chestiune de moarte? Ce, nu trebuie noi sã ne îngrijim cum vom trăi, ci numai cum vom muri? O nu, nu o crez. Aceste cuvinte sînt greșite, adevărul lor este numai pãrut. Ce, fiindcã vedeți altarul patriei pãrãsit, fiindcã vedeți făcliile-i stinse, fiindcã nimini nu mai vine sã aducã jertfa sa pe dinsul, credeți cã tot este mort? O, vã înșelați, voi luați drept moarte aceea ce este pregătirea unei transformății sociale. Toate ne-o dovedesc. Acea luptă între interesele opozite și vrăjmașe, acea mare neunire, acea dezorganizație socială, toate sînt semne de viață, toate ne arată cã o lucrare mare se face în societate, toate ne vestesc începutul zămislirii unei societăți noi. Prin asemenea simptome, domnilor, se anunciază în societățile învechite prefacerile cele mari; aceea dar ce socotiți cã este moartea, este Deșteptarea, este Învierea! Cum aceste țări române care numără o existență de 18 veacuri, cum această nație peste care a trecut atîtea potopuri de nații barbare fără a o putea înghiți, fără a o face sã-și piarză naționalitatea sa, care a scăpat nevătămată din grozăviile veacului de mijloc, de atîția vrăjmași puternici și mai numeroși decît dînsa ce o amenința sã o cotopească, cum această nație care fu atîta vreme campionul creștinătății și bulevardul civilizației și al libertății, cum va putea fi ea ursită sã peară acum în al 19-lea veac, în veacul luminilor, al deșteptării popoarelor, în veacul libertății. „Dacă nici un suflet nu pierе, zice d. Michelet, cum acele mari suflete ale națiilor, cu geniul lor cel plin de viață, cu istoria lor bogată în martiri, plină de jertfiri eroice, plină de imortalitate, cum oare vor putea a se stinge?“ Așa, domnilor, *Românii nu vor pieri? Românii nu pot pieri?* Ei sînt cea mai veche nație în Europa care și-a păstrat neclintit naționalitatea ei și o existență politică. O mină providențială a privegheat asupra-i și a scăpat-o din toate primejdiile. Acea providență care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare, va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tuturor națiilor o misie a împlini pe pãmînt. Dar ea

ne va protecta numai cu condiția ca și noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca și noi să împlinim misia noastră.

Un argument care propovăduitorii nelucrării aduc, am arătat că este sterilitatea scriitorilor noștri sau neputința de-a avea acum o literatură națională. Dumneavoastră știți, domnilor, că limba mai mult decît religia și orice alt este fundamentul naționalităților. Părinții noștri înțeleseră aceasta. Un istoric ungar din veacul de mijloc, Bonfinie, ne spune cu mirare „că românii s-au luptat mai mult pentru păstrarea limbii lor decît pentru religia lor“. Dar lupta neîncetată, zgomotul armelor, siliră pe părinții noștri a se mulțumi a ne păstra numai limba, lăsîndu-ne nouă îndatoria de-a o cultiva și printr-însa a dezvolta naționalitatea noastră. De 15 ani începu la noi cultivarea limbii, dar literatorii noștri au produs pînă acum foarte puțin, o mărturisesc. De unde vine această sterilitate într-înșii? De unde? — Din lipsa credințelor, din lipsa convincțiilor puternice. Sufletul lor este steril. Dar ia inspirați-le dragostea patriei, a frăției și a libertății, vărsați în inimile lor credința și nădejdea în viitor, puneți un D-zeu pe altarul lor, o stea în cerul lor care să-i povățuiască în cale și veți vedea dacă aceste suflete, ce vi se par acum stinse, nu se vor deștepta și nu vor deștepta pe cele de lingă dinsele; veți vedea dacă ele nu vor fi în stare să răstoarne societatea învechită și să realțe alta nouă. Dar, îmi veți zice, poate că scriitorii nu vor putea tipări în țară? Ce! Ca să fie citiți au neapărată trebuință a tipări? Îmi aduc aminte, domnilor, de anul 1844 cînd în fierbințeala dezbaterilor asupra minelor se ivi fabula *Măceșul*. Ce scriere tipărită a fost mai mult citită? Autorul scosese afară numai patru copii manuscrise. În trei zile nu era casă în București care să n-aibă o copie și poliția mărturisî singură că trebuie să fie mai mult de 30 000 copii în oraș și că îi este peste putință a le strînge.

Așa, domnilor, acei ce cred că sufletul nației noastre e mort, fără nădejde de a-l vedea înviat, acei ce propovăduiesc lenevirea, indiferența, descurajarea și nelucrarea, acei ce vor să lase capriciului întîmplării îngrijirea viitorului nostru național, se

înşel, păcătuiesc; ei sînt profeţi mincinoşi, ei sînt vinovaţi, căci răţesc naţia pe căi afurisite.

Trăind, domnilor, într-o epocă de tranziţie, între trecutul care piere şi viitorul care începe a ne luci, pentru noi ideile bătrîne nu mai au nici o putere, şi ideile noi, credinţa nouă, cei mai mulţi o presimţim, fără a o cunoaşte bine, fără a o fi analizat. Astfel, domnilor, cei mai mulţi din noi nu ştim unde trebuie să mergem, şi ce cale să luăm ca să ajungem la ţintă. D-aci o anarhie în toate ideile, chiar în ale acelor cu bune simţiri. D-aci o mare descurajare. Descurajare ce pricepem şi trebuie a ierta cînd este numai trecătoare, dar care e fatală şi vinovată cînd ajunge stare normală. Unii din noi dar zic: să ne făţărnicim, să tăcem şi să aşteptăm evenimentele şi atunci să ne arătăm oameni. Rătăcire, domnilor. Acele evenimente trebuiesc pregătite din vreme, altminterea nu vor veni. Noi înşine şi societatea noastră trebuie să fim pregătiţi, altminterea nu ne-am putea folosi de dînsule. Alţii zic: să ne făţărnicim iarăşi, să căutăm a ne alia cu puterea, cît de rea va fi, şi să tragem în favorul naţional, ca cum ar putea fi alianţă vreodată între principii contradictorii, între egoism şi jertfire, între fără de lege şi virtute! Alţii preocupaţi mai mult de prezent decît de viitor, zic: puterea nu este o stavilă, s-o răsturnăm. Noi credem că şi aceia se răţesc. Ei văd tot răul în individuri, iar nu în corupţia societăţii. Cîrmuirile, domnilor, sînt expresia societăţilor. Dacă societatea e rea şi cîrmuirea trebuie să fie rea. Lăsînd societatea în starea de mai înainte şi răsturnînd oarecare persoane ce sînt în capul ei, nu facem alt fără numai ne punem în îndatorire de-a începe a doua zi lupta cu cei ce le-au luat locul. Societatea dar, domnilor, trebuie a regenera, iar nu vreo cîteva individuri a prefăce.

Ţinta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Uniunea naţională a românilor*. Unitate mai întii în idei şi în simtimente, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, care să facă din munteni, din moldoveni, din basarabeni, din bucovineni, din transilvăneni, din bănaţeni, din cuţovlahi, să facă un trup politic, o naţie românească, un stat de şapte milioane de români. La crearea acestei naţionalităţi, la o reformare socială

a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității, trebuie să țințească toate silințele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, sub dînsul trebuie să chemăm pe toți românii. Mijloacele ce vom întrebuința, calea ce trebuie să luăm este bine de găsit. Să ne uităm împrejurul nostru la vecinii noștri. Să privim la slavi, la nemți, la greci, cum pregătesc ei naționalitatea lor și să facem și noi asemenea. Practica virtuții, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei pînă atunci pînă cînd ele vor ajunge convingții puternice pentru majoritatea nației. Luminarea și ridicarea poporului din starea lui cea apusă făcîndu-i loc la banchetul național, acestea vor fi mijloacele noastre de lucrare. Făcîndu-ne datoria noastră în calea legii, noi avem puțin a ne teme de împiedicările dinăuntru. Cît despre împiedicările din afară nu vă îngrijiți, domnilor, ele sînt trecătoare, străinii nu au nici o influență morală în țara noastră, și influența lor politică cea mai mică întîmplare, cel mai ușure vînt de la apus o poate dezrădăcina. Toate popoarele merg astăzi cu pași iuți către libertate. Această mișcare a lor va favoriza și mișcarea noastră.

Dar cui se cuvine a lua inițiativa regenerației societății? Un poet român, domnilor, ne-a arătat-o. D. Murășanul zice într-una din poeziile sale:

„La noi e putred mărul, nu-i mod de curățire
Și tot ce se sperează sînt simburii din el.
Aceștia cer plîntare, silință și unire
Atunci va crește cedrul din ramul tinerel!“

Dar domnilor, Junimei Române și numai ei este păstrată cîntea de a lua inițiativa acestei regenerații a nației. Într-însa nația nădăjduiește. Iar mai cu seamă, domnilor, aceasta se așteaptă de la d-voastră care, aflîndu-vă aci, într-acest templu al luminilor și al libertății, aveți mai multe mijloace a vă pregăti pentru o asemenea mișie. Nu pregetați, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convicții puternice. Astfel, întăriți și pătrunși de sfințenia vieții sociale, mergeți, domnilor, uniți împreună; mergeți cu

inimă să vă împliniți misia voastră. Nu ziceți, sîntem slabi! Cînd D-zeu dă o misie, dă și puterea de-a o împlini. Nu ziceți, sîntem puțini! Ei erau numai doisprezece acei apostoli care reformară lumea. Dar ei au izbutit căci avea în mîinile lor pe Cristos, adică dragostea umanității și jertfirea. Fie acestea și simțămintele d-voastră și veți regenera nația. Dară, domnilor, o veți regenera!

MIHAI EMINESCU

(1850—1889)

Unul dintre întemeietorii culturii moderne românești. Ideile sale, concepția activistă pe care a promovat-o, cu mult înaintea lui Max Weber, au pătruns în toate domeniile științelor sociale, mai ales ale filosofiei, istoriei, sociologiei, lingvisticii și filologiei.

În filosofie, ca în multe alte domenii, nu pătrunde accidental, prin meditații. El își încorporează filosofia în creație, ca fiind a lui, ca și limba și poezia, ca și istoria și politica, ca și sociologia și dreptul etc. Prin ideile sale filozofice, expuse de pe pozițiile unei gândiri *constructive, integratoare* a tot ceea ce este valoros pe mapamond, deschide noi perspective luminismului și raționalismului, spiritului național atent și valorizator al noului, gândirii militante, active, progresului și civilizației.

Cuprinderea lui în Antologia de față nu este un act de curtoazie, ci de justiție. Scrierile sale, indiferent de domeniu, poetic, literar, politic, economic, juridic etc., exprimă o poziție filosofică militantă, activă. El împlinește prin verb ceea ce alții făcuseră pînă la el prin faptă. Discursul său filosofic este implicit și din această cauză mult mai eficient ca al altora.

Ideile filozofice, Eminescu le raportează mereu la viață, la activitățile oamenilor. Orice regulă, teorie, abstracțiune „își au durerile ei de naștere” în *viața practică*, în activitățile și faptele oamenilor. El, de exemplu, definește, între altele, adevărul ca fiind *martirul, eroul și înțeleptul*. Acestea „sunt numai trei forme ale uneia și aceleași substanțe: adevărul”.

Textele au fost selectate din manuscrisele lui Eminescu privitoare la filosofie și au fost reproduse din lucrarea *Fragmentarium*, ediție îngrijită de Magdalena D. Vatamaniuc, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 61—75.

[PROBLEME GENERALE DE FILOSOFIE: LOGICĂ, MORALĂ etc.]

2306

[52] Filosofia este așezarea ființei lumii în noțiuni spre a căror stabilire judecata nu se servește de altă autoritate decât de-a sa proprie.

Prin asta este înlăturată 'însă orice captatio benevolentiae, fie ea cît de fină. Nu este menirea filosofiei de a afla pe „Dumnezeul științei“ nici raportul dintre științele exacte, nici nemurierea sufletului, nici principiile moralei. Judecata face cu toate acestea tabula rasa, ele sînt pentru ea probleme, a căror natură și îndreptățire le cercetează, fără a se preocupa cîtuși de puțin de rezultatele, la care va ajunge. De aceea orice idee preconcepută trebuie înlăturată mai dinainte. De aceea vom și observa la orice cugetător serios, metoda genetic. Maxima cutare sau forma cutare nu are pentru el o valoare absolută, ci el urmînd legea fundamentală a minții sale, ca orice efect trebuie să aibă o cauză și orice formă în timpul a trebuie să fi fost precedată de-o alta în timpul b c d ... ș.a.m.d., el caută a vedea cum s-a născut formă din formă, cugetare din cugetare, maximă din maximă. Prin urmare filosoful nu susține numai simpliciter sau absolute, ci totdeauna relative $\kappa\alpha\tau\alpha$.

Rămîne acum să vorbim despre obiectul metafizicii:

Există metafizica? Pîn-acuma încă nu. Căci dacă ar exista, atuncea ea ar fi o știință bine hotărîtă, care n-ar avea nici nevoie de apărători, nici frică de contrari, precum nu are fizica nevoie

de a i se arăta evidenta importanță nici frica de vreun caraghioz, care ar voi s-o nege... Pe lângă aceea metafizicii cei mai însemnați ai evului nou Kant și Schopenhauer sînt uniți în părerea, că creierul omului nu e făcut pentru chestiuni metafizice. Ea nu va ieși niciodată din stadiul încercării și asemenea pietrei filozofale, ea va da naștere la teorii roditoare pe alte terenuri, nu pe acela al metafizicii chiar. Căci din căutarea misticii pietre filozofale s-au născut chimia, din criticismul lui Kant eliberarea minții de sub dogmele unilaterale ale religiei pe de-o parte, a materialismului brutal pe de alta, dar rezultate pozitive despre „ființa lumii sau lucrul în sine“ nu conține nici filosoful cel mai adînc. Simțurile omului nu sînt făcute decît pentru calitățile lucrurilor, adică viind în atingere mediată sau imediată c-un obiect într-un mod hotărît, lăsînd cu totul nedelegată chestiunea dacă acele calități sînt inerente lucrurilor. Căci simțurile produc fiecare din ele o serie de fenomene oricare ar fi impulsul. Față de orice atingere ochiul produce numai fenomene de lumină (culori), urechea numai sunete, gustul numai gust, pipăitul numai pipăit, mirosul numai miroase. [53] Limba atînsă de un curent electric simpte acru, ochiul frecat noaptea cu mîna produce culori, urechea lovită începe a țiu. Lumea din afară dă granițele, simțurile dau o formă produsă de ele, care nu te îndreptătesc la nici o judecată asupra granițelor. E evident dar că, neputînd omul percepe decît cu propriile sale mijloace, el va rămînea înlăuntrul murilor lui și niciodată n-a intrat în ființa lucrurilor. Cît despre creier, el mai are funcția de a pricepe relații de timp, spațiu și cauzalitate, va să zică iarăși ceva relativ. De aceea nu-și va putea închipui nici un timp absolut, nici un spațiu absolut, nici o cauzalitate absolută — toate acestea vor forma înlăuntrul minții un lanț, neajuns la nici un capăt care se sustrage oricărei fixări absolute.

Iată dar că metafizica nu e făcută pentru capete de rînd. Ea se restrînge la cîteva încercări geniale, pe care cei mai mulți, dar îndeosebi profesorii de filozofie, nici nu sînt în stare de a le pricepe.

Astfel această tendință, cea mai nobilă dar și cea mai rară a spiritului omeresc intră pe calea șarlatanismului comun. Profesată pentru o leafă oarecare de oameni, care nu sînt nici în stare de a-i pricepe obiectul, organizarea socială o cheamă în ajutorul teologiei, încît ca slujnică fără autoritate a bisericii și cea mai fără de nici o treabă dintru a sfinției sale, ea încearcă a dicta științelor exacte, care n-au nici o nevoie de ea, sau a apăra biserica în calitate de lingușitoare, pe care aceea o suferă, fără a o aproba.

Nouă ni se pare că un profesor onest, în sensul științific al cuvîntului, ar trebui să facă cu elevii cel mult exegeza scrierilor recunoscute de bune ale antichității și a vremii moderne, să se abțină de la crearea de teorii ieftine, cînd nu este în stare de-a ajunge spiritele adînci pe acest teren, căci lucruri pozitive și așa nu are de predat. Pentru aceste trebi se potrivește însă mai bine un filolog, care să cunoască bine sanscrit[a] (pentru imnele vedelor), grecește pentru filosofia greacă și latinește pentru filosofia evului mediu și a Renașterii. Atunci aceste teorii au cel puțin valoare istorică și formează un curs de gimnastică a minții, care-i ferește pe elevi de-a crede cu ușurință și fără cumpăneală teoriile generale cîte i se ivesc în drept, în economia politică și în ipotezele științelor naturale. Filosofia are valoare critică, ea crește intelectul, îl dezvăță de la lenea cugetării [54] și de la încrederea prea mare în idei străine, o deprinde a cerceta lucrurile în mod genetic, și a cumpăni fiecare cuvînt înainte de a-l așeza într-o teorie. Dar a-și suga degetul cel mic și a răsufli sisteme metafizice, precum le poate întocmi oricare ciubotar, înseamnă a abuza de cele 50 de dramuri de creier, pe care natura cam zgîrcită în această privință, le-a dat omului ca să se hrănească printr-un meșteșug cîsttit.

Adevărații avocați ai bisericii sînt artele: un dom gotic, o arie de Palestrina, un tablou de Rafael sau o statuie de a lui Michel Angelo, e un orator bun, care se folosește de înclinările bune ale omului pentru a lăsa să-și secătuiască colțul, fac pe ateul religios, îl fac să se simtă nemărginit de mic față cu infi-

nitul timpului și al lanțului cauzal. Este însă tot astfel cu filosofia? Ea nu se mulțumește cu opera artistului sau cu motivarea pozitivă — ei îi trebuiește *ratio sufficiens* pentru aceasta.

2258

[154] D-lor!

Filosofia a căzut în discredit prin sărăcia ei relativă față cu bogăția tuturor fiicelor ei. Căci dacă veți cerceta istoria veți vedea, că toate științele naturale, apoi matematica și geometria, astronomia, toate științele cite au fost tratate în mod sistematic și erau științe în înțelesul strict al cuvintului, nu un conglomerat de cunoștințe, ca istoria sau geografia și ca disciplinele curat descriptive, au fost odată punți ale filosofiei cam în modul în care într-un embrio sînt cuprinse idealiter brațele, ochii, creierul, întreg organismul viitoarei ființe, precum într-o ghindă se cuprind ramurile viitorului stejar. Cu cît filosofia a crescut din simburile, cu atît brațul și-a diversificat lucrarea și-a servit spre muncă, piciorul spre umblet, inima spre circulație, plămîinii spre respirare, și fiindcă natura embrionului original nu se mai cunoaște în totalitatea științelor de astăzi de aceea filosofia e privită ca lucru de prisos, încît unii cred a putea susține că „dracul“, cînd n-are nici o treabă, își cîntărește coada, iar omul cînd n-are treabă face filosofie. Mirarea cea mare a oamenilor vine de acolo, că filosofia are multe sisteme, din care poate nici unul nu-i adevărat. De aceea vom urma comparația cu embrio mai departe. *Dintr-același embrio original iese pe de o parte un cine (cinismul), un elefant (materialismul), o călugăriță (idealismul absolut) și un om cu judecată dreaptă și încăpătoare (criticismul)*. Sau precum dintr-același embrio au ieșit într-o epocă a Pămîntului hipopotami, într-alta oameni, tot așa într-una din epocile experienței omenești va ieși o filosofie, într-altă epocă alta, și ceea ce e mai curios e tocmai că oamenii, care fac mai multă filosofie (precum materialistii astăzi) sînt tocmai aceia

care batjocoresc mai tare filosofia. Ei seamănă cu unul care batjocorește avariția și [e] însuși avar, batjocorește advocația și-i singur avocat, batjocorește biserica și-i el singur popă.

2267

[95v.] Orice filosofie avînd ținta de-a împreuna pe oameni cu fenomenele ce le sînt neplăcute, și care neapărat răsar din viața socială, din traiul lor la un loc, din deosebiriile lor, calculul că orice filosofie are un scop social, care e identic cu al statului, numai Sch[openhauer] n-are dreptate cînd combate satirizînd statul pentru simpla știință. Dar se aseamănă cu robu Jus primae noctis.

2285

[127] Pentru a-și închipui cineva metaforic lumea ar putea să iee o bucată de lut — etern aceeași, care prin urmare, nu cunoaște timp — și să-i dea cele [mai] felurite forme, pe cînd una, cînd alta, cînd așa, cînd așa. Lutul rămîne-n orice caz același. Dac-acuma însă iau că acest lut este răul, nedreptul pozitiv, se-nțelege că tot binele și toată dreptatea va consista numai în forme și nu în cuprinsul lor, adică în relațiunea uneia față cu cealaltă.

[150v.] *Idealele omenirii*. Se pare că îndată ce cu o prea mare înmulțire a populației pusă în raport cu o prea mică masă de materie, destinată a îndeplini întrebuințele ei, se naște și trebuința unei soluțiuni ale acestei nevoi.

Afară de aceea, suprapopularea e însoțită totdeauna de fenomenul (foarte explicabil) a grămădirii averilor la indivizi, care prin mijlocul lor își procură, cu un cinism mai animalic, toate plăcerile pe care simțurile umane sînt în stare de-a le simți.

Grămădirea de averi naște cultura, cultura ateism, ateismul ștergerea credințelor pozitive religioase din care popoarele suguterea de-a exista muncind, avizați la o fericire iluzorie în cealaltă lume. — Astfel ne găsim în starea de-a vedea pe de o parte o clasă avută îngrădită în plăcerile ei de legi, a căror baze reli-

gioase s-au stins atît în ei, cît și-n cei de jos, pe de altă parte, o clasă care muncește geloasă de averile celeilalte și silită a respecta legi și principii la care nu participă cu sufletul lor.

În mijlocul acestei sciziuni neîmpăcate care însoțește totdeauna stingerea unei religii se nasc spiritele predestinate a fi inaugu[151]ratoarele unei noi religii. Fiindcă acesta e ultimul stadiu suit pînă azi din viața unui popor, consecvența ultimă a cugetării istoriei, de-aceea credințele ce le formulează acești oameni sînt idealele omenirii.

În ce consistă acum aceste ideale? *Concret* : măsuri în negarea interesului individual, fiind acesta baza tuturor relelor, viciilor din societate, fiind singura piedică a *bunătății* absolute a oamenilor. Și-ntr-adevăr: fără interes individual nu există: furt, omor, gelozie, ură, vorbire de rău (care-i numai o dejosire a altuia, spre propria sa înălțare), în fine nu există per primo: toate crimele și delictele oprite de legile civile, per secundo: nici unul din păcatele indicate de morală. *Abstract* : i s-a dat acestei chestiuni morale două soluțiuni cu totul diferite. Credința în viața după moarte a celor vechi i-a făcut să despăgubească pe cei [ce] muncesc viața lor prin o răsplătire după moarte și prin disprețuire a averilor, în fine prin reducerea fericirii la un *bun subiectiv*, consistînd din disprețul averilor și din supraprețuirea situațiilor umile și a cugetării filosofice.

[151 v.] Altfel cei noi. Siguri, prin succesele naturale, despre moartea sufletului individual, siguri cum că plăcerile simțurilor, ca singure existente, sînt plăceri adevărate, de-o realitate necontestabilă, ei au voit realizarea prin forță (cei vechi: cea voluntară) a idealului lor, a distribuirii egale a plăcerilor și bunurilor lumești. O răsplătire după ei [este] o utopie. Cultura științifică și necredința i-a adus la aceea, ca să pătrundă: 1. că cei mari și bogați parte mare au numai prin întîmplare oarbă aceea ce au și, cum că absoluta lor majoritate nu merită soarta sa, ci din contra după facultățile naturale ar trebui să ocupe una din treptele cele mai joase pe scara ființelor omenești. Cei mai mulți bogați, prin urmare trăind în plăceri parte prin momentul în-
timplător al nașterii, parte prin cel a șireției (păcatelor) și a no-

rocului. 2. A doua că averile prin apăsarea ce-o execută asupra claselor de jos, cărora le determinează măsura de materie pentru trai, prin împrejurarea că au exclusiv mijloacele în mâini, împiedică [152] mișcarea claselor și dezvoltarea celor ce-ar putea și trebui să se dezvolte. 3. Consecința cum că după moarte nu mai este o altă viață și cum că viața asta este singura în care trebuie să gustăm toată suma de plăceri (cuprinsul) pe care sistem capabili a le gusta, și formînd pentru nedreptățiți numărul și puterea fizică, ar fi posibil, ca prin o egală împărțire a averilor, fiecare din locuitorii Pămîntului să împărtășească în această viață, singura care există în genere, plăcerile pe care le oferă raportul liber și nelimitat între om și natură.

În fine, negarea interesului individual, către generalizarea și egalitatea lui, aduc cu sine negarea intereselor naționale, desființarea statelor [ilizibil] omenimei în cele mai mari părți constitutive posibile. Idealele rămîn a fi: o turmă și-un păstor și egalitatea economică.

Cum am văzut ideile comunistice nu sînt dependente de voința oamenilor. Ele sînt rezultate a unei prea mari înmulțiri a populației și a colesionii aasteia cu trebuința mijloacelor de existență. [152 v.] E ultima consecință a cugetării umanitare.

a Cristos, La-o-tse, Plato, Mormonii

ad a) Religiunea creștină după esența [ilizibil] după primul trai al comunelor creștine era comunismul bazat pe egalitatea economică și pe iubirea reciprocă. Istoria creștinismului e istoria falsificării sale de către organele ce-l reprezentau. Influențele germanice l-au prefăcut într-o religie de castă asemenea celei a egiptenilor și a inzilor, într-o osificare a unei stări sociale contradictorii esenței creștinismului. Mai liberală, cu toate astea cu mult modificată de către instituțiunile romane a fost ritul oriental. Greșeala (și poate interesul material al preoțimii) creștinismului a fost silința de-a creștina pe cei bogați și mari. Fiind religia creștină, așa cum ea era, trebuia pentru a fi primită de clasele superioare, ca să facă *concesiuni*. Prin asta ea în-[153]ce-tează de-a fi creștină. De aici se-ncepe falsificarea ei și prefacerea într-o religie care ca toate cele orientale n-a fost decît în-

rădăoinarea subiectivă a unei stări sociale date, și credința că D-zeu a lăsat teleologic ca toată împărțirea lucrurilor și oamenilor să fie așa cum este (göttliche Ordnung).

Comunismul în forma în care ne apare azi, e negare a tot ce există în societatea de azi și (consecvent) cu drept cuvânt.

Artele sînt cristalizarea unor frumuseți a unor raporturi existente. Cu încetarea acestora, ele devin neînțelese.

Jurisprudența osificarea și susținerea raporturilor de interes reciproc. Cu încetarea acesteia încetează el.

Filosofia (practică) a fost sofistica prin care s-a încercat să se da o bază științifică subiectivă credinței de ordine divin infiltrată prin religie în sufletele omenești — cu încetarea rațiunii acestor credințe încetează ea în partea ei practică.

[153v.] În cea teoretică ea-i desființată prin experiențele sigure ale științei naturale.

Virtutea nefiind alta decît formularea pe baze subiective a unei stări date de lucruri, fundamentul etic al dreptului și legilor pozitive, aceste din urmă nefiind iar alta decît garantarea reciprocă a intereselor individuale — cu încetarea acestor din urmă a încetat și virtutea de-a mai fi. Ea-i indiferentă, că e imposibilă — [i]i lipsește tocmai antiteza ei pentru ca să poată exista — viciul și crima, răul.

Astfel bine și rău nu există, dacă nu există obiectul pe care ele să-l respecte sau atace: interesul individual.

(Muzica — Dacă comunarzii n-au avut simț pentru muzica clasică e natural. Această muzică era făcută pentru urechile unor clase, care se identificase cu arta. Era o identitate secretă între urechea lor și muzica numită de ei clasică. Nu așa comunarzii[.]).

2257

[288] Socialistul Bebel zice în organul său *Volksstaat* a. 1873 — „Sau există un Dumnezeu ș-atunci sîntem trași pe sfoară, sau nu există, ș-atunci putem să ne facem de cap, putem începe orice om pofti“.

Naturam, expelles furca, tamen usque recurret.

[66v.] Cei mai mulți, cînd aud cuvîntul „idealism“ își închipuie sub el cam contrariul de la mîncare și băutură sau pe-un om ce vorbește într-aiurea, ce crede că tot ce zboară se și mănîncă, încît idealism și tacîm de nebun e dup-opinia multora cam unul și același lucru. *Un nuvelist român spunea, că dracul cînd n-are de lucru își cîntărește coada, omul cînd n-are ce lucra face filosofie.* Această aplicare a unui proverb popular la filosofie în genere, și la idealism în special, e adevărată, în următorul înțeles. Cînd omul, înzestrat de natură c-o porție de creieri mai mare decît semenii săi, n-are de lucru, nu muncește pentru hrana de toate zilele, atunci nu face ca plebea spirituală, care-și omoară vremea în petreceri deșerte, ci-și cîntărește puterile sufletului său, filosofează, sau produce ceva din puterea minții, se ține de știință, de literatură, de arte.

2275 B

[90] Da! Chiar materialismul, fiind monist, e mai idealist decît oricare pluralism. Însă materialiștii să nu uite că sînt datori a esplica din acea materie a cărei definiție, consistă în impene-trabilitatea în trei dimensiuni/o definiție viciată deja prin amestecul cauzalității și a spațiului/toate fenomenele psihologice, toate fenomenele de certă aparență de sînt vis al inteligenței noastre—căci aceste nu pot fi decît echivalentul palid al unui lucru ce există în sine însuși și pe care o numesc *materie*.

[91] Nu idealism și realism — monism și pluralism iată adevărate *antiteze*.

225

[403] *Substanța imaterială din Univers*

dovedită din punct de vedere materialist

În vechi manuscrite mănăstirești afli adeseori pe paginile din urmă ghicitori ciudate pe care și le puneau călugării, de ex. „care om s-a născut de două ori și a murit numai o dată? care

s-a născut și n-a murit nicicînd?“ etc. Răspunsurile acestor întrebări sînt scrise aproape totdeauna *criptografic* adică literele întrebunțate reprezintă alte sunete, convenite mai de-nainte al căror sens cată să-l stabilești sau să-l ghicești pentru a citi răspunsul.

Care e cea mai bună dovadă că există o substanță imaterială în Univers? e întrebarea ce ne-o punem.

— Materia, e răspunsul.

Așadar să procedăm la analiza acestui răspuns.

Materialiștii zic că nu există *vid*, că orice loc în Univers e umplut cu materie. Dar aci vom aduce următoarea întîmpinare. La începutul formării [404] sistemului nostru solar toată materia din care el se compune forma o imensă nebuloasă. Deci, din punctul periferic pe care noi îl ocupăm astăzi pînă la punctul periferic corespondent la care s-ar putea trage o linie dreaptă la Soare coloana de materie era cu mult mai *deasă* decît astăzi. Între volumul ocupat azi de Soare și volumul ocupat de Pămînt materia nu era eterică ca astăzi, ci cu mult mai greu, mai deasă. Deci în unul și același spațiu poate fi materie mai *multă* sau mai puțină. Într-un pahar încape atît fier, atîta lapte, atîta apă, atîta abur.

Deci [în] unul și același spațiu încape multă și puțină materie.

Din aceasta urmează însă că spațiul, pentru a încăpea materia, trebuie să fie mai *mare* decît ea. Din momentul însă în care am admis că spațiul e mai mare, deci materia mai mică, ni se prezintă însăși [405] noțiunea spațiului, noțiunea întinderii infinite. Oricît de mare ar fi materia, din momentul în care ea e mai mică decît spațiul, ocupă un volum mai mic decît acesta, ea devine în raport cu spațiul o nimica toată și se poate traduce în formula 1 în raport cu [o] serie infinită.

Materia însă consistă din părți. Nici poate altfel, căci din momentul în care e determinată de mărimea ei, de vreme ce se poate reprezenta idealiter măcar prin unități de întindere și de greutate, ea trebuie să fie compusă din părți. Spațiul nu consistă din părți din care cauză întinderea lui merge în infinit, divizibilitatea lui în infinit. Materia trebuie să aibă părți ultime din

care se compune, părți *reale*, care nu se mai pot subîmpărți deci ideal, subîmpărțiri care se confundă cu însăși facultatea noastră de-a împărți, dar de care natura nu se mai poate servi, ea ce compune și descompune are nevoie de ultime [406] particule certe, reale. Deci, tocmai fiindcă ne punem pe un punct de vedere materialist, admitem ipoteza atomelor.

Așadar materia fiind mai mică decît spațiul, ea în raport cu spațiul e foarte mică și consistind din părți certe, aceste părți în raport cu infinitul spațiului sînt foarte puține.

Deci în cîte combinațiuni poate intra materia? În tot atîtea, cîte permutațiuni se pot face cu acele atome. Să zicem de pildă că fiecă atom are un nume propriu pe unul-l cheamă *a*, pe altul *b*, pe al treilea *c*. În cîte combinațiuni pot intra cifrele *a*, *b*, *c*?

În *a*, *b*, *c*

b, *c*, *a*

c, *a*, *b*

c, *b*, *a*

b, *a*, *c*

a, *c*, *b*

abc abc abc

bac bac cab

bca acb acb

cba cab bac

[407] În *a*, *b*, *c*

b, *a*, *c*

c, *b*, *a*

b, *c*, *a*

c, *a*, *b*

a, *c*, *b*

Deci trei atome, care au numele *a*, *b*, *c* vor intra în 9 raporturi. Dar numărul e egal cu 3^2 . Deci numărul relațiilor matematicește posibile, în care materia poate intra, deci numărul formelor în care ea se poate îmbrăca este x^2 .

Din simplul fapt al încăperii materiei în spațiu avem deci ca rezultate neapărate:

O materie determinabilă în mărime.

Un număr determinabil de părți.

Un număr determinabil de moduri de combinațiune ale acestor părți.

Un număr determinabil de forme individuale.

[408] Toate acestea stau față c-un spațiu infinit și c-un timp infinit.

Pentru a concretiza lucrul să ne-nchipuim că fiecare din aceste forme individuale sînt reprezentate prin numerele unei loterii care se trage *veșnic*. Toate numerele vor trebui să iasă,

să se sfîrșească de tras, să se reînceapă de tras, să iasă din nou și așa mai departe.

Tot ce se naște însă în lume și tot ce se-ntîmplă se naște în mod necesar, neapărat. Împrejurul razei în care viețuim și ne mișcăm, bat și cercă a veni în viață toate posibilitățile de existență, toate aceste forme posibile, căci posibilitatea de a exista în fața veșniciei e *certitudinea* de-a exista. Dar dacă ceea ce e posibil pus în fața veșniciei e cert.

2258

[262] Un bătrîn de spirit a spus despre tineretul nostru că-i pare că e ca cireșile căroră grădinarul, voind să le facă să se coacă înainte de vreme, le sucește cozile. Cireșile se coc într-adevăr, dar numai pentru scopul de-a fi mîncate, nicidecum însă pentru scopul cel tănuît al naturii, de a cuprinde un simbură dătător de viață, un germen al dezvoltării mai departe. O maturitate nematură, falsă, necuprinzătoare a principiului vieții pătrunde țara noastră de la un capăt pîn-la altul, o cultură artificială și importată din cîteși patru unghiurile lumii se impune spiritului românesc și l-a corupt chiar pînă [la] un grad oarecare. Noi românii din Principate, sîntem în nefavorabila poziție de-a fi guvernați de o generație cultă, care nu stă în nici un fel de legătură cu țara, căci niciodată n-am întrebuintat acele mijloace preventive care apără o nație de influența străină absolută. Știut este de pildă, că-n nici o țară din Europa, omul care a făcut *studiile umanistice în străinătate*, nu este admis în viața publică a poporului decît cu mari restricțiuni. Un german care va studia în Franța, un francez ce ar studia în Germania ori în Anglia va juca un rol foarte secundar în viața țării sale, căci nu va putea încheia acel compromis cu elementul istoric al țării, încît, dezvoltarea, pe care el o cauzează, să fie istorică, sănătoasă.

În faptă dezvoltarea noastră de vreo cîteva decenii încoace e mai mult decît ciudată. Regulamentul organic, o lege impusă

de la străini, constituționalismul modern cu sistemul său de legi, primit de bunăvoie de la un popor care istoricește e și mai străin de noi decât muscalii, au șters fără tranziție vechea stare de lucruri pe fața pământului nostru, încît se pare că obiceiul pământului și clasele sociale s-au luat cu colbul de pe tălpile armii rusești de invazie și s-au ras deodată cu bărbile boierilor vechi, pe care le-au făcut spravca frizorii franțuji.

[262v.] Vorbind cu temei, *românii sînt un popor cuminte și așezat*. Românul nostru are acea doză de scepticism, atît de străină popoarelor moderne, atît de familiară vechiului popor roman, care-a fost corectivul tuturor mișcărilor noastre din trecut, care s-a cristalizat la romani în principiul: „Nil admirari“ sau în adîncă întrebare a lui Pilat din Pont: „Ce este adevărul?“ Vine acum interesanta întrebare: Cum de acest simțămînt al relativității adevărului și binelui nu au rezistat înnoiturilor importate la noi? Cum de fiecare șarlatan, care și-a făcut educația în cafelele Parisului poate să impuie așa nitam nisam toate chițibușurile necoptului său creier, unor țări, care au o istorie proprie de aproape o mie de ani? Cum de limba vrednică a lui Nistor și Grigore Ureche e pusă pe fugă de jargonul franco-bulgăresc a lui Vasile Alexandrescu (care spre ironia nevredniciei noastre au uzurpat asemenea numele Vornicului Țării de Sus)? Cum de obiceiul pământului și „pravila împărătească“ au făcut loc cu atîta ușurință tuturor gogomăniilor clocite pe malurile Senei, care, șezînd în al 7-lea cat al unei cazarme de chirigii, își sug degetul cel mic și fericesc Universul cu teorii ieftine? Răspunsul îl dăm cu toată răceala sa crudă. Clasa noastră cultă în cea mai mare parte nu este *românească*. Grecii și bulgarii așezați în tîrgurile noastre și-au trimis feciorii la Paris și aceștia s-au întors — ca tineri *români*. Neavînd nicidecum priceperea țării, vorbind în locul limbei naționale un jargon francezo-bulgăresc, necunoscînd istoria și legile țării, neștiind întrucît aceste două pot fi puse drept temelie dezvoltării noastre, acești tineri sînt lipsiți cu totul de *simțul istoric*.

[401] Materialiștii au două probleme de rezolvat:

Întîi: Dacă materia precum și-o imaginează (caracterul ei mărginirea în trei dimensi și ponderabilitatea) e substanța și principiul fundamental al universului, atunci ea este = cu absolutul. Dar amîndouă calitățile ei ($i + p$) divize prin numărul absolut $\frac{(i + p)}{\infty}$ dau zero. Nefiind în stare a cunoaște decît

raporturi, materia însăși nu este decît o scară infinitezimală de raporturi — nimic mai mult, nimic mai puțin. Cele trei dimensiuni ale ei și ponderabilitatea sînt asemenea raporturi.

A doua. Dacă-și imaginează că definiția materiei e completă, trebuie ca din analiza acestei definiții să urmeze cu necesitate toate — absolut toate fenomenele, fie în cugetarea noastră, fie-n afară de noi. Din contra, cele două calități ale materiei nu sînt ele înșile decît *fenomene*, adică două termene numai în o serie infinită de fenomene. Explicarea lor nu se poate da decît tot prin raport și ecuațiune ($a = a$). Principiul unei substanțe indivize, eterne, *întregi* în Univers, *întregi în noi* (ubicuitate în noi și în fiecă ființă) numai din aceasta se explică cu înlesnire putem zice toate fenomenele. Din momentul în care am conceput această idee — a independenței absolutului — explicarea fenomenelor devine un fel de calcul *apriori* pe care experiența nu are a-l confirma, ci a-l verifica.

[402] Ideea măreață a lui Plato că „orice știință e-o aducere aminte“ ($a = b$) (deci $b = a$) este semnul caracteristic pentru calitățile *apriorice* ale inteligenței noastre. Fiind mică, dibuie după aceleași principii prin întuneric (ca cel care are ochi, dar a rămas cu pielea deasupra — *Maulwurf*) cînd e mare, ea sparge pielea și ajunge a se cunoaște pe sine însăși. Acestea sînt calități organice ale chiar creierului nostru sînt moara în care intră mișcările din afară, pentru a ne da făina unui produs necunoscut, spre a ne da senzațiuni și idei, coordonate după principii înăscute. Dar ceea ce e *apriori* e moștenire se va zice? Bine. Ceea ce-au pus

părinții înlăuntru, iese azi la iveală; dar părinții înșiși n-au făcut decît să-și coadapteze intelectul unor medii consecutive, și rezultața acestor coadaptațiuni consecutive e inteligența noastră. De aceea și avem înțelegerea oricărui timp din trecut, și puțină pricepere pentru viitor. Căci orice știință e și o prevedere $a = b = c$. Iată fundamentul prorociei.

TITU MAIORESCU

(1840—1917)

Întemeietor al învățămîntului filosofic în România. Prin gîndirea și activitatea sa filosofică, exprimată mai ales de la catedră, a pregătit și îndrumat generații de studenți, a deschis cu adevărat calea filosofiei în învățămîntul românesc.

Însemnătatea și semnificația operei sale filosofice se exprimă mai ales prin oamenii pe care i-a format, prin ideile pe care le-a expus în cursurile sale universitare, prin spiritul cultural filosofic pe care l-a susținut cu fervoare de-a lungul întregii sale vieți. Așa cum avea să spună D. Drăghicescu, Titu Maiorescu a fost „un creator nu de filosofie, ci de filosofi“. Prin urmare, „un creator de creatori“ de filosofie.

Din acest punct de vedere trebuie studiată și apreciată opera lui. Iar ideile sale filosofice se cer cuprinse, cunoscute și explicate nu atît în *textul* lor, cît în *împlinirea* lor umană, prin studenții pe care i-a pregătit și format și deci și prin lucrările și activitatea acestora.

Judecată de pe poziția realizărilor de prestigiu de astăzi ale filosofiei românești, opera filosofică a lui Maiorescu trebuie cercetată, înțeleasă și explicată la nivelul adevăratelor sale paradigme. Fără Maiorescu putem vorbi de filosofia românească modernă, dar nu o putem înțelege. Activitatea lui este lumina prin care o putem cuprinde, studia, înțelege, explica și duce mai departe.

Scrierile filosofice mai importante ale lui Titu Maiorescu sînt: *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form* — Considerații filosofice pe înțelesul

tuturor (1860, Berlin); *Logica, Partea I. Logica elementară* (1876); *Prelegeri de filosofie* (1980, postum).

Textul a fost reprodus după lucrarea, Titu Maiorescu, *Scrieri din tinerețe*, ediție îngrijită de Simion Ghiță, Editura Dacia, 1981, p. 167–201.

CONSIDERAȚII FILOSOFICE PE ÎNȚELESUL TUTUROR *

„Nu încerca să fii filosof deosebindu-te de oameni; fi un om care cugetă și atîta tot; nu cugeta în chip de gînditor, adică făcînd uz de o facultate ruptă de omul autentic și complet izolată; să cugești ca o fință vie, autentică, expusă valurilor înviorătoare și înprospătătoare ale oceanului universal.“

LUWDIG FEUERBACH

CE ESTE FILOSOFIA?

„Omul este măsura tuturor lucrurilor“
PROTAGORAS

Cînd scrii o carte, știi abia la sfîrșit ce se cuvine a fi așezat la început, spunea un francez spiritual¹. În ceea ce privește însă lucrarea de față, dificultatea e pe jumătate rezolvată, deoarece începutul se prezintă de la sine. Cînd vizităm pentru prima oară un oraș interesant, ne îndreptăm spre un loc mai ridicat, pentru a-l cuprinde dintr-o singură privire; tot astfel se impune, în

* Indicațiile citatelor, precum și unele observații critice sînt cuprinse în *Anexă*.

cazul nostru, să ne înălțăm pe acea culme sublimă care să ne ofere imaginea cea mai vastă și limpede a metropolei științei întinse în valea liniștei. Acest punct de plecare sublim este cea mai cunoscută, dar și cea mai puțin cunoscută dintre ființe: omul. Cu el vom începe așadar.

Nu ați cunoscut vreodată persoane înzestrate cu cunoștințe bogate, știutoare a mai multor limbi, care au călătorit în numeroase țări și se pricep să vorbească în saloane în mod cât se poate de interesant despre cele mai felurite subiecte, cărora, într-un cuvânt, trebuie să le recunoaștem o cultură strălucită, a căror conversație însă, departe de a vă încînta, vă face o impresie neplăcută, ba chiar penibilă, pentru că vă dați seama că le lipsește ceva, ceva important, ceva fără de care pînă și cele mai seducătoare spuse ale lor rămîn reci? Fără îndoială, le-ați întîlnit, căci ele apar în mod frecvent la mai toate întrunirile mondene. Sîntem ispititi, reluînd metafora unui poet italian, să le asemuim cu „o tufă de trandafir, ale cărui flori s-au vestejit și de ai cărui spini trebuie să ne ferim“.²

Dar ați întîlnit desigur și alte persoane, mai puțin culte, dar ale căror cuvinte vă trezesc încrederea din prima clipă, care v-au făcut o impresie plină de vioiciune și căldură, ale căror cunoștințe ar putea fi ciuntite fără a le pricinui nici cel mai mic prejudiciu în părerea dumneavoastră, pentru că vă dați seama că ele posedă ceva ce nu este condiționat de ceea ce știu și au învățat, ci ce vorbește nemijlocit de la om la om.

Ei da, acel ceva! Acel ceva care le lipsește unora, despuindu-i astfel de aproape orice însemnătate, dar cu care ceilalți sînt înzestrați, apărînd așadar ca interesați și plini de căldură sufletească — acel ceva, de-am putea să-l dibuim!

„Dar este foarte lesne de explicat!“ Vă aud parcă exclamînd spontan: „Unii au numai minte iar ceilalți sînt oameni cu inimă“.

Îngăduiți-mi să intercalez aici o observație ce se cuvine a fi făcută numaidecît, anume că termeni ca minte, sentiment, viață afectivă și, în altă ordine de idei, morală, viciu, ateu etc. sînt termeni foarte comozi, cărora le putem atribui tot felul de

înțelesuri, dar care nu prea spun multe. Mă tem că, de cele mai multe ori, îi folosim fără a cugeta bine, fără a ști ce înseamnă de fapt. Și totuși sînt cuvintele cheie a atîtor conversații.

Ce înseamnă de fapt cuvîntul „inimă”? Ce are oare un om cu inimă?

„E un om plin de sentiment“.

Dar ce este oare sentimentul? Așa cum se întîmplă de cele mai multe ori, am înlocuit doar un cuvînt cu altul. Prin ce oare este caracterizat un om plin de sentiment?

„El vorbește cu totul altfel, cu mult mai multă căldură, cu voiciune, el...“

Adică cum vorbește cu mult mai multă căldură? cu voiciune? Numeroși oameni „lipsiți de sentiment“ vorbesc și ei cu multă voiciune. Folosesc oare ceilalți alte cuvinte? Va fi oare aceasta cauza?

„Nu, dar ei par a privi și a înfățișa lucrurile într-o altă lumină, dintr-un alt punct de vedere“.

O clipă, vă rog, căci ne apropiem parcă de obiect. Să încercăm. Să ne întoarcem la exemplele ce ni le oferă societatea.

Dacă vă străduiți să deslușiți și mai precis deosebirea făcută, veți observa că unul nu evocă, în conversația sa, decît particularizînd lucruri particulare, persoane particulare — că, prin urmare, critica sau elogiile sale nu privesc nici generalități, nici puncte de vedere, nici sfera, mai mult sau mai puțin largă, a activității lui, ci că degenerează numaidecît în aluzii personale pline de perfidie. Acești oameni sînt cei despre care ne plîngem atît de des că nu pot avea, de pildă, idei politice fără a-i ataca pe cei ce nu le împărtășesc părerile nu numai pe tărîmul politic, ci și ca persoane.

Celălalt însă își îndreaptă prea rar privirea către particular; îl consideră doar în mod asociativ în măsura în care particularul este cauza sau consecința altui element, în măsura în care este fragmentul unui tot; în critica sa, el trece cu vederea orice caracter personal și analizează numaidecît problema însăși.

Primul, atunci cînd povestește, face din persoana sa centrul tuturor întîmplărilor și aduce totul la sine.

Al doilea adoptă un punct de vedere din afara sa; nu aduce totul la sine, ci este prins într-un sistem de asociații.

Primul trăiește numai în sine și pentru sine, și cea mai cruntă năpastă ce o poate afla ar fi moartea eului său.

Al doilea trăiește în alții și pentru alții, iar nenorocirea ce-l lovește nu este cea care îl privește personal, ci pe cei cu care este în relații.

Într-un cuvânt, focarul — dacă mi se îngăduie această imagine — este, la primul, propria sa persoană, iar al doilea, raporturile sale.

Iată-ne ajunși la termenul „relație“. Se cuvine a-l analiza îndeaproape, căci este — metaforă perfect nimerită — „firul roșu“³ ce străbate de la un cap la altul domeniul spiritului; este vorba de acea realitate care însuflă spirit și imaterialitate în ceea ce este material și sensibil.

Ieșiți pe cîmp și culegeți un buchet. Doriți flori de culori diferite și le rînduiți în funcție de acestea. Mai întîi adăugați cîteva flori roșii, menite să alcătuiască inima buchetului; le adăugați apoi flori albastre și de alte culori. Din nebăgare de seamă se strecoară bunăoară o floare galbenă printre cele albastre; numaidecît o scoateți. De ce oare? În locul acela nu sînt decît flori albastre; dar galbenul nefiind albastru, nu acolo îi este locul. Florile sînt, fără îndoială, lucruri sensibile percepute de simțuri; culegerea, orînduirea lor constituie de asemenea ceva sensibil; dar în clipa în care le potriviți în funcție de culoarea lor, în care vă izbește deosebirea dintre albastru și galben, ați constatat un fapt nesensibil. Priviți, vă rog: aveți în fața ochilor o floare galbenă; ea nu spune: eu nu sînt albastră. Luați o floare albastră; aspectul ei nu spune: nu sînt galbenă. Și tot astfel în toate cazurile asemănătoare. Așadar, perceperea sensorială nu indică raporturile (de asemănare și deosebire) dintre două lucruri. „Ceea ce apare în lumea sensibilă este împrăștiat, izolat; ceea ce leagă aceste elemente particulare nu se arată perceperei directe“⁴. Deci, din clipa în care ați constatat personal deosebirea, sînteți confruntat cu un fapt care nu e dat de simțuri. Realitatea aceasta imaterială se ivește de fiecare dată și numai atunci cînd facem legătura

între un element sensibil și un alt element la fel de sensibil, adică de fiecare dată numai atunci cînd avem în vedere raporturile particularului.

În fine, să luăm un ac magnetic; el este perceptibil simțurilor și ca atare nemișcat în poziția în care se află. Să luăm un al doilea ac. În sine, este și acesta pur sensibil, și ca atare imobil. Dacă însă apropiem cele două ace, ele se vor pune în mișcare de parcă s-ar fi strecurat un spirit între ele, împingîndu-le înapoi și încolo. Pe acest spirit fizica îl numește forță. Acel „spirit al pămîntului“, acea forță, acea „acțiune a corpurilor unele asupra altora“⁵ se ivește numai în relațiile dintre două elemente, și deoarece se află între cele două, nu aparține nici unuia în parte. Astfel, deși apare în lumea sensibilă, relația este mare fapt al nesensibilului, este sufletul lumii întregi.

Știința care are drept obiect relațiile pure este filosofia.

Acum, pentru a caracteriza deosebirea dintre cele două exemple citate la începutul capitolului, putem afirma că omul plin de căldură sufletească, omul raporturilor, este filosof, iar cel egocentric nu este.

Dacă așa stau lucrurile, veți fi desigur de acord cu imaginea unui grec ilustru, care spunea: „Sub unghiul practic, toate celelalte științe sînt poate mai importante decît filozofia; niciuna însă nu este mai valoroasă.“⁶

LĂMURIRI DETALIAȚE

*„Nulle science particulière n'est possible
qu'au sein de la science générale“**

COUSIN

La sfîrșitul capitolului precedent a fost dată definiția căutată: filosofia este știința relațiilor pure. Este lesne de presupus că nu sînteți pe deplin lămuriiți. În rîndurile ce urmează vor fi deci menționate unele cazuri caracteristice în care filosofia își găsește

* Orice știință particulară este posibilă numai în raport cu știința generală (fr.). (N. ed.)

aplicația; astfel vă veți familiariza cu expresia „Știința relațiilor pure” — Să începem cu istoria.

Atunci când aflați evenimente orînduite cronologic și învățați numele oamenilor care le-au determinat sau influențat, studiați istorie în înțelesul obișnuit al cuvîntului.

Cînd însă presupuneți evenimentul obiectiv ca fiind cunoscut și îl considerați nu atît în sine, cît în raport cu urmările ce le-a avut sau cu cauza care l-a provocat, sau ca determinant pentru acel fapt mareș și general numit civilizație⁷ și cînd considerați pe cîte un personaj istoric sub același unghi al raporturilor, atunci faceți filosofia istoriei.

Cînd studiați religiile popoarelor păgîne din antichitate sub forma unei enumerări de zeități și a faptelor săvîrșite de acestea, studiați mitologia în înțelesul obișnuit al cuvîntului.

Cînd însă considerați această teologie nu în sine, ci în măsura în care este produsul concepțiilor și caracterului unui popor, cînd voiți să aflați pînă la ce punct anumite concepții au fost influențate de legăturile poporului cu alte nații sau de climă etc., faceți filosofia mitologiei.

Atunci cînd învățăm care sînt drepturile ce ni le garantează comunitatea de oameni pe care o numim stat, și îndatoririle ce ne sînt impuse, precum și dispozițiile (legile) care reglementează drepturile și îndatoririle în cazuri speciale, studiem dreptul în înțelesul obișnuit al termenului.

Cînd însă considerăm dreptul mai puțin sub unghiul unor dispozițiuni întocmite pentru cazuri anume, ci ca expresie a relațiilor de conviețuire care s-au creat în sinul unei comunități, sau în raport cu alte științe care au omul drept obiect (ca, de pildă, psihologia sau morala), atunci ne consacrăm filosofie dreptului.⁸

Cînd descriem anumite fapte izolate din natura sensibilă, încercînd să le găsim explicația, este vorba, în funcție de natura studiată, de cîte o știință specializată — fizica (în înțelesul mai restrîns al cuvîntului), chimia, astronomia etc. — cuprinse toate sub denumirea generică de științe ale naturii. Cînd însă nu con-

siderăm aceste obiecte particulare ale studiului naturii ca izolate, ci în raport cu cosmosul cunoscut, îmbinînd fiecare parte cu întregul, „cuprinzînd cuceririle făcute cu o privire cutezătoare spre a revela armonia lor“⁹, și, astfel, lărgind orizontul concepției noastre despre univers, atunci ni se dezvăluie mărețul subiect filosofic pe care Alexander von Humboldt l-a propus și l-a tratat magistral în al său *Kosmos*¹⁰.

Într-un cuvînt, filosofia își are locul pretutindeni unde lucrurile nu sînt privite ca izolate și unde, trecînd peste particularitățile fiecărui element al raporturilor, le analizăm sub unghiul interdependenței lor.

În acest sens fiecare știință este filosofică. Căci obiectul științei nu constă numai în a privi cunoștințele prin prisma particularităților lor; ea se înalță la rangul de știință doar în clipa în care stabilește relații strînse între cunoștințe, îmbinîndu-le într-un tot, adică sistematizîndu-le.

S-ar părea că facultatea de a privi elementele izolate ca verigi ale unui întreg este inerentă spiritului. Cert este că, pentru a dobîndi însemnătate, orice producție intelectuală trebuie să derive dintr-o astfel de concepție. În general, avem o vagă intuiție a acestui fapt, care nu apare decît foarte rar pe planul conștiinței.

Foarte puțini oameni își dau seama de însemnătatea covîrșitoare a *Kosmos*-ului, dar cît de numeroși sînt cei ce vorbesc de această lucrare ca de o carte celebră. Măreția ei constă în caracterul ei filosofic, căci nu există însemnătate reală fără filosofie.

Cîți oameni n-au scris despre geografie, tratînd numeroase domenii ale acestei științe; dar abia studiul „măreț și plin de duh“, al unui spirit filosofic, precum Carl Ritter, a deschis drumuri noi și a cucerit o celebritate mondială, pentru că cuprinde cu o singură privire enorma mulțime de fapte culese pe întregul glob, prelucrîndu-le într-un tot unitar.¹¹

Nu vă feriți sufletul de o asemenea concepție! Nu vă temeți de cuvîntul „filosofie“! Nu cădeți în capcana ignoranței punînd pe seama științei păcatul de neînțelegere săvîrșit de unii slujitori

ai ei! Fiți siguri că atunci cînd gîndirea dumneavoastră a atins anumite culmi, s-a ivit în ea — căci nu putea să nu se ivească — un simbul de filosofie.¹²

Filosofia nu plutește undeva în depărtări; ea este intim legată de orice activitate spirituală.

Cu cît am învățat mai temeinic să cercetăm relațiile dintre elementele dobîndite în mod izolat și să deosebim fapte certe de cele incerte; cu cît aflăm mai mult despre eventualele deosebiri de păreri și urmările ce acestea (și altele) le pot avea, cu atît mai mult ne apropiem de filosofie. Filosofia pătrunde în toate științele; de aceea îi găsim urma (sau părți de ale ei) în fiecare știință abordată cu seriozitate. Prin urmare, cu cît cunoaștem mai multe științe, cu atît posedăm mai multe noțiuni filosofice. Dar noțiuni preliminare și fragmentare nu alcătuiesc un întreg. Filosofia cuprinde un sistem de raporturi atît de strînse, încît fragmente izolate nu au aproape nici o valoare. Prin urmare, cu cît cineva privește mai mult știința ca pe un bun exclusiv al său și se preocupă mai puțin de alte ramuri, cu atît activitatea sa se va dovedi mai nefilosofică.

Nu veți putea înțelege, de pildă, nici măcar pe marii poeți pe care îi citiți atît de des, dacă nu vă străduiți să le descoperiți însemnătatea în însuși crezul lor filosofic.

Adevărata fire a poeziei este, după cum se știe, nedespărțită de filosofie, căci poezia este încercarea făcută de om de a turna singularul într-un tot spre a „conferi existenței sale o formă armonioasă“.¹³

Nicăieri nu apare mai frumos latura filosofică a poeziei decît în Prologul din *Faust* al lui Goethe:

„Cînd Firea, răsucind nepăsătoare
Silește nesfîrșirea firului pe fus,
Cînd lucruri și ursuz îngrămăditele ființe
Confuz răsună ca într-un pustiu,
Cine atunci împarte curgătorul șir,
Ca să pulseze ritmic, viu?
Cine-i acela care cheamă pe stingher

Să se unească cu obștescul cer
 Spre a căuta-n sublime acorduri?
 Cine furtuna o preschimbă-n patimi?
 Amurgul, cu tilc greu arzînd,
 Cine-l închipuie pe cîmp trecînd?
 Cine împrăstie corole, primăveri,
 Pe toate căile iubirii, jertfă bucuriei?
 Cine-mpletește frunte fără-nsemnătate
 Să facă o cunună vredniciei?
 Cine asigură Olimpul, veșnica dreptate?
 Cine unește zeii, cu cuvînt încet?
 A omului putere, relevantă în poet“^{14.}*

Numai însușindu-vă o concepție atît de armonioasă, vă veți putea elibera din banalitatea cotidiană, și dintr-o existență „de la o zi la alta“, pe care am putea s-o caracterizăm drept anti-filosofică; într-adevăr, fiind preocupată exclusiv de fapte izolate, ea devine în mod fatal unilaterală. Cu greu se măsoară riscul ce-l aduce înfundarea în trivial și refuzul concepțiilor generale, opreliști ridicate în calea progresului. Căci tot progresul este o configurație nouă dată unui material vechi, spre care nu se pot înălța, tocmai din cauza noutății sale, oamenii de rînd, care n-au făcut decît să treacă ca niște umbre pe acest pămînt.

„Căci nu aceea ce sub ochii tăi
 Se manifestă cu putere, cu viață
 Periculos e și teribil.
 Teribil este și periculos
 Cel element vulgar, staționar în lume
 Ce totdeauna a fost și în etern va fi
 Ce azi e în vigoare, fiindcă ieri era“.¹⁵

Personificarea acestei concepții este Mefisto, spiritul care „neagă tot“.

Să năzuim către o viață nouă, plină de prospețime! Să contemplăm știința cu viața reală, să evadăm din celulele înăbu-

* Traducere de Lucian Blaga, ESPLA, București, 1955 (n. ed.).

șitoare ale contemplării abstracte! Îată stindardul științei actuale, iată vocația ei socială! Iar filosofia, mai mult decît oricare altă îndeletnicire, are datoria să țină seama de această vocație socială. Căci dintre toate relațiile, cele mai nobile sînt cele ce se țin între oameni; iubirea fiind relațiunea cea mai perfectă, pentru că este și cea mai sublimă, universală și puternică, putem afirma că filosofia, care etimologic înseamnă „iubirea de știință“ φιλοσοφία este în esență știința iubirii.

PĂRȚILE FILOSOFIEI

„Si les matières ne sont pas nouvelles, la disposition en est nouvelle. Quand on joue à la paume, c'est la meme balle dont on joue ; mais l'un la place mieux“.*

PASCAL

Din capitolele precedente, se deduce că filosofăm cînd vorbim despre relații în mod științific.

Chiar și relația stabilită între obiecte sensibile, deși există în lumea materială, constituie marea realitate imaterială. Orice obiect sensibil apare izolat, iar orice obiect izolat este sensibil; numai relația este imaterială. Aceasta fiind obiectul însuși al filosofiei, urmează că filosofia este știința imaterialului, știința rațională.

Relația însă există numai în măsura în care sîntem conștienți de ea. Conștiința aceasta făurește, la rîndul ei, alte relații în sinea și în afara sa. Prin urmare, cunoașterea se întemeiază:

— pe de o parte, pe conștiința ce o avem despre lucruri exterioare și pe interdependența lor; aceasta din urmă se naște din modificările provocate de organele sensoriale în aparatele centrale

* Dacă materiile nu sînt noi, modul cum sînt dispuse, în schimb, este nou. Cînd ne jucăm cu mingea, ne folosim toți de aceeași minge; unul însă o aruncă într-un fel mai dibaci (n. ed.).

ale creierului. Asemenea exerciții ale conștiinței se numesc *reprezentări* ;

— pe de altă parte, pe conștiința ce o avem despre reprezentări, precum și pe interdependența lor ; acestea pot fi exprimate prin legi care determină acțiunea, dispariția și reapariția reprezentărilor, întemeind și condiționind diversitatea și succesiunea stărilor sufletești.¹⁶

Aflarea acestora constituie obiectul primei — și celei mai de seamă — părți a filosofiei: *psihologia**.

Psihologia este știința relațiilor dintre reprezentări.

Ea nu se îndeletnicește cu producerea reprezentărilor, nu caută să afle de ce tocmai organele sensoriale sînt mijlocitoare între lumea exterioară și cea interioară etc. Se poate vorbi de psihologie, abia din clipa în care în conștiință apar mai multe reprezentări, legate între ele printr-o serie de relații.

Anumite relații se potrivesc unele cu celelalte, unindu-se pentru a forma o reprezentare totală, pe cită vreme, altele se opun. Pe de altă parte, unele reprezentări apărute în conștiință se află într-o asemenea relație față de altele, încît parcă le atrag pe acestea pînă în cîmpul conștiinței. Desigur ați observat că adesea un singur gînd v-a făcut să parcurgeți o serie întreagă de alte gînduri, la capătul căreia ați ajuns la reprezentări cu totul deosebite de punctul de plecare.

Cu astfel de relații, cu lămurirea modificărilor psihice de acest ordin, se ocupă așadar prima parte a științei noastre.

Partea a doua, logica, are drept obiect relațiile dintre concepte.

Se cuvine, înainte de toate, să atragem atenția cititorului asupra deosebirii fundamentale dintre reprezentarea în general și concept.

Să privim un ceasornic de buzunar ; să presupunem că el atîrnă de un lanț de aur de un anumit aspect, că pe capac poartă anumite nestemate etc.

* În capitolele IV, V și VI vom expune mai pe larg unele fapte psihologice.

Iată acum alt ceasornic de buzunar, atârnat de un lanț cu un aspect diferit, și lipsit de pietre scumpe etc. Un al treilea ceasornic, în loc să atîrne de un lanț a fost atârnat de un dispozitiv de pe perete etc.

Despre fiecare din aceste obiecte avem o reprezentare anume, căreia i se adaugă aprecierea noastră (ne place sau ne displace). Dacă însă, în cele trei cazuri, avem în minte o singură reprezentare, anume cea a unui ceasornic de buzunar, se desprind toate relațiile fortuite și obiective — lanțul, pietrele, dispozitivul — legate de reprezentările izolate; tot astfel se spulberă și relațiile subiective care s-au putut naște între noi și obiectele reprezentate; astfel ajungem la o reprezentare generală (esența), la conceptul de ceasornic de buzunar.

Atît cît gîndirea consideră în imagini numai ceea ce este *reprezentat* în ele, lăsînd la o parte toate condițiile subiective ale reprezentării — modul de reprezentare — precum și contextul în care apare ceea ce este reprezentat, ea făurește concepte.¹⁷ Indiferent de frecvența apariției lui în gîndire și de diversitatea de asocieri cu alte concepte, de cîte ori apare, conceptul rămîne unul și același; el este comun tuturor asocierilor în care apare în urma unor gînduri repetate și, ca atare, pare a avea calitatea unei *reprezentări generale*. Despuindu-se de conceptul pur obiectiv și cufundindu-se complet în lucrul obiectiv reprezentat, gîndirea înfățișează obiectul și relații ale acestuia, care altminterea nu ar putea pătrunde în reprezentare. Prin urmare, conceptul este însuși obiectul cunoscut. Chiar dacă de aici nu putem deduce încă identitatea conceptului cu lucrul în sine, totuși ceea ce este (în măsura în care apare accesibil cunoașterii) nu se deosebește în nici un fel de concept (cu condiția ca acesta să corespundă adevărului); aici ni se înfățișează una din marile semnificații ce le îmbracă conceptul pentru cunoaștere. Alta constă în caracterul său general, cu condiția ca acesta să fie înțeles în sensul menționat mai sus și nu în cel al unei generalități obținute prin abstractizare. Căci datorită lui apare *esențialul* decantat de *fortuit*. Caracterul acesta general apare desigur în urma unei operații de separare însă nu prin îndepărtarea deosebirilor dintre

o serie de obiecte de aceeași natură — procedeu care lasă să subsiste caracterul comun sub forma unui concept al speciei — ci prin suprimarea asocierilor fortuite în care conceptul apare în puritatea sa. Culoarea azurie poate apărea atât în flori cit și în tablouri și stofe, nota *la* în acorduri diferite. Dacă ambele reprezentări sînt rupte de aceste asocieri, obținem reprezentarea generală sau conceptul culorii azurii, al notei *la*; ruperea aceasta nu-l abstractizează nicidecum, căci conceptul își păstrează întreaga individualitate ce o avea în acele asocieri, care nu figurează moduri de a fi ale culorii azurii sau ale notei *la*.¹⁸

Conceptele formează acum, ca și reprezentările, anumite raporturi de armonie sau de opoziție, exprimate, de fiecare dată, de judecăți. Natura și diversitatea judecăților, cercetarea conceptelor orînduite în funcție de acestea, demonstrarea modului în care o judecată se naște din altele existente anterior (știința deducțiilor), fac obiectul logicii.¹⁹

A treia parte a filosofiei este *estetica*. Ea se îndeletnicește cu frumosul.

Atunci cînd sînt concepte, anumite reprezentări apar în gîndire însoțite de un adaos ce constă într-o judecată de plăcere sau repulsie.²⁰

Orice simțămînt de plăcere sau repulsie presupune însă perceperea obiectului care îl trezește.

„O reprezentare neînsoțită de acel adaos de preferință sau repulsie este zisă teoretică; dacă starea aceasta stăruie, obiectu este calificat drept indiferent. Dimpotrivă, adaosul «excelent» sau «condamnabil» îi dă obiectului un predicat. Legătura dintre subiect și predicat este o judecată. Genul de judecată însă care adaugă obiectelor predicatul «excelent» sau «condamnabil» în mod nemijlocit și nevoit, așadar fără dovezi precum și fără preferință sau repulsie, este o judecată estetică”.²¹ Ceea ce, făcînd obiectul unei judecăți estetice, este însoțit fără rezervă de un predicat de plăcere, se numește frumos. Frumosul însă este de două feluri: frumosul sensibil și frumosul etic. Prin urmare

se împarte și estetica în estetică a operelor de artă (estetica din vorbirea curentă) și etică (de la ῥητική, morală) sau filosofia moralei.

Studiul științific al frumosului din prima categorie cere două elemente: I) perceperea sensorială; II) judecata de plăcere rezultând atât din raporturile obiectului sensibil (forma lui) cât și din corespondențele ce le au aceste raporturi cu gândirea noastră în general și cu facultatea noastră deductivă (rațiunea)*.

Cîteva chestiuni de estetică au fost excelent tratate de Schiller. Se impune să cităm aici următoarele considerații comparatiste făcute de el:

„Obiectele plăcute încintă doar simțurile și tocmai prin aceasta se deosebesc de Bine, care încintă numai rațiunea. Ele plac prin materia lor, pentru că simțurile nu pot fi afectate decît de materie; iar tot ce constă în formă place doar rațiunii.

Frumosul, ce-i drept, încintă prin prisma simțurilor, și prin aceasta se deosebește de Bine; prin forma sa însă încintă rațiunea, iar prin aceasta se deosebește de plăcut. Deosebirea dintre frumos și plăcut, oricît de mare ar fi în celelalte privințe, se observă mai greu. Frumosul se aseamănă cu plăcutul prin faptul că se cere oferit mereu privirii și că ne încintă prin aspectul său. Dar se deosebește mult de plăcut prin faptul că ne încintă prin formă, nu prin vreo senzație materială. Ce-i drept, îi place subiectului dotat cu rațiune prin faptul că acest subiect este dotat și cu simțuri; dar subiectului sensibil îi place numai în măsura în care acesta este dotat și cu rațiune.“²²

A doua categorie a frumosului, cu care se îndeletnicește, după cum am spus, a doua parte a esteticii — filosofia moralei sau etica — este frumosul moral.

Asemenea frumosului sensibil, o anumită vreare poate într-adevăr genera judecăți de plăcere sau repulsie. Atunci cînd dintr-o astfel de judecată estetică se naște intenția de a înăbuși

* În capitolele consacrate psihologiei vom expune mai pe larg cîteva chestiuni de logică și estetică într-o formă mai acceptabilă.

orice pornire volitivă de respingere, vrerea ce se manifestă ne oferă prilejul să o comparăm cu intenția avută. În măsura în care se arată adecvată ei, se naște o judecată morală.

Așadar, a doua parte principală a esteticii, filosofia moralei, se indeleținește cu frumosul determinat de judecata morală.

Ultima parte a filosofiei este metafizica. Relațiile pe care le consideră sînt, în esența lor, relații de contradicție. Există într-adevăr o categorie de reprezentări (generate de lumea sensibilă) care, cu cît chibzuim mai mult despre ele, provoacă o discrepanță, o contradicție cu atît mai pronunțată cu gîndirea obișnuită. *Scopul metafizicii constă în a dezvălui și a înlătura astfel de contradicții.*

Poate ați auzit că Zenon, un filosof grec, afirma că mișcarea nu există; probabil că v-ați îndoit atunci oarecum de integritatea sa mintală. În realitate însă, Zenon avea puțină dreptate cînd pretindea că nu există mișcarea, *pentru că ea conține o contradicție.* Îmi mișc degetul de aici pînă acolo. Înainte de a parcurge în întregime acest spațiu, degetul trebuie să fi parcurs mai întîi jumătatea spațiului; înainte însă de a parcurge această jumătate, trebuie să fi parcurs jumătatea jumătății; înainte de această nouă jumătate, trebuie să parcurgă jumătatea acesteia din urmă, și așa mai departe, pînă la infinit. Înainte ca degetul să fi parcurs distanța cea mai infimă, trebuie să fi parcurs jumătatea acestei distanțe, de aceea nici nu ajunge să parcurgă vreo distanță prin faptul că se pierde în înjumătățiri.

„Ei, asta-i bună! veți spune dumneavoastră. Mișcarea doar se produce!”

Dar aici se află o contradicție care pur și simplu nu se potrivește cu gîndirea noastră obișnuită și care îl îndemna pe Zenon să nege mișcarea în mod absolut.

Sistemul sensorial ne propune multe enigme asemănătoare, iar noi acceptăm ca adevărat ceea ce mintea cuprinde, și respingem contrariul. Astfel, de pildă, ni se pare că Soarele ar încăpea de nu știu cîte ori într-o cămăruță cît de mică, dar astronomul ne învață că Soarele este de mii de ori mai mare decît Pămîntul. Verdictul minții contrazice sistemul sensorial, și totuși îi dăm

crezare celui dintii împotriva celui din urmă. La fel s-ar putea să fie și cu mișcarea; în același mod neagă Zenon mișcarea, pentru că o analiză aprofundată o arată de neînțeles.

Aceasta nu este nici pe departe unica contradicție din lumea sensibilă. Să încercăm să arătăm o alta.

Începeți să despicăți o bucățică de lemn. Veți avea mai întâi 2 bucățele, apoi, 4, apoi 8, și așa mai departe; în cele din urmă, veți obține bucățele atât de mărunte, încât nu le mai veți putea despărți. Folosiți-vă însă de o altă unealtă și de ochelari; atunci veți putea continua cu despicarea. În cele din urmă veți obține bucățele care nu mai pot fi despicate, dar numai prin faptul că ochii voștri, chiar înarmați cu ochelari, sînt incapabili să vă ajute, și că instrumentul de care vă folosiți este prea grosolan. În mod evident, ați obține și mai multe bucățele dacă ochiul și ochelarii s-ar perfecționa.

Dar pînă unde veți merge astfel? Pînă la infinit? Cum am putea atunci ajunge la obiectul finit întreg? Dacă depășim infinitul, admitînd că, în cele din urmă, obținem particule simple dar indivizibile, se naște ideea următoare: admitînd că aceste particule sînt simple, ele nu pot avea întindere, căci tot ce are întindere poate fi împărțit. Și acum se pune întrebarea: din particulele ce nu au întindere cum se va putea forma în întindere întreaga bucată de lemn?

Dacă pornim de la particulele simple, sîntem de asemenea nevoiți să dăm înapoi, trecînd peste infinit; căci se naște întrebarea de cîte particule simple avem nevoie pentru a obține un obiect finit cu întindere în spațiu?

Iată o nouă contradicție: Luați de pildă, un ou în mînă. Oul se află în mîna dumneavoastră; este alb, are o anumită formă și mărime și o anumită greutate; este tare; are un anumit luciu etc. Lăsați-l să cadă; deodată nu se mai află în mîna dumneavoastră, ci pe jos; oul nu mai este alb, căci presupunem că gălbenușul îl minjește; și-a pierdut rotunjimea și mărimea; nu vi se mai pare greu pentru că nu mai apasă pe mîna dumneavoastră; nu-și mai are luciul etc. Toate însușirile oului pe care le-ați observat

atîta timp cît îl țineați în mînă s-au modificat, au devenit altele; și totuși spuneam că este vorba de același ou! .

Iată desigur un fapt din cele mai misterioase, și totuși căruia dintre dumneavoastră i-a dat vreodată în gînd să chibzuiască despre soluția acestei enigme, ba chiar să considere acest fapt ca misterios? Da, într-adevăr:

„Minunea cea mare este

Că minunile reale, autentice,

Pot deveni, trebuie să devină atît de zilnice!“ ²³

Dar să trecem mai departe! Priviți această masă. Constatați anumite însușiri ale ei; ea este maronie, lucioasă, grea; emite un anumit sunet, este tare etc. Dar — fapt straniu — toate aceste însușiri sînt doar relative și nu țin nicidecum de esența mesei. Maronie și lucioasă apare masa numai la lumină; fără lumină, își pierde aceste însușiri. Greutatea aceasta o are numai stînd pe pămînt; în lipsa unui corp mai voluminos care își exercită atracția asupra ei, nu ar poseda această însușire. Ea emite un sunet numai atunci cînd sînt puse în mișcare unde sonore; acolo unde nu există unde, este și ea lipsită de sunet. Toate aceste însușiri se referă de asemenea la alte lucruri, străine de esența însăși a mesei; putem, ba chiar, parțial, trebuie să facem abstracție de ele; și totuși, masa rămîne ceea ce este, căci nimic din ceea ce am observat la ea nu este esențial.

Din cele două contradicții din urmă, constatați că toate însușirile pe care le observați la corpuri nu țin de esența lor; că ele se modifică la orice schimbare, că puteți face abstracție de ele fără ca obiectul să înceteze de a fi același obiect bine determinat. În spatele tuturor acestor însuși sensibile, sau sub ele, se află ceva care este obiectul lor, purtătorul lor. Este răspunsul la întrebarea: Ce este oare aceasta care atunci cînd vibrează, emite un sunet?

Acel „Ce“, esență a lucrurilor, este inaccesibil percepției sensoriale. Dar sîntem nevoiți să vedem în el temeiul sensorialității; se numește *substanță* (dar să ne ferim să facem o confuzie între substanță și concept). (Vezi mai sus.)

Din conceptul de substanță, mai fac parte și următoarele: priviți un anumit punct al mesei, dar numai unul. Acest punct, ca element al mesei, trebuie să fie colorat, căci toată masa e colorată, să fie tare, greu etc. Punctul acesta posedă o mulțime de însușiri. Cum este aceasta cu puțință? Întrebarea noastră se referă doar la caracterul său unitar, și iată că, drept răspuns, ni se prezintă multiplicitatea însușirilor mesei.²⁴

Exemplele citate ne ajung pentru a caracteriza obiectul metafizicii.²⁵

O analiză mai atentă a experiențelor sensoriale ne permite să descoperim în ele contradicții ce provoacă conflicte cu gândirea noastră, cărora însă nu ne putem sustrage. Așadar ne vedem nevoiți să le înlăturăm prin completări sau corectări. Acesta este domeniul metafizicii.

Ne-am atins scopul dacă aceste câteva exemple v-au îndemnat să chibzuiți despre lucruri pe care, pînă acum le-ați trecut nepăsător cu vederea și dacă mintea dumneavoastră cuprinde clar caracterul lor încă misterios. Astfel veți atinge culmi tot mai înalte ale culturii; căci „cu cît un om se află pe o treaptă intelectuală mai joasă, cu atît mai puțin misterioasă îi apare existența; într-adevăr, totul, așa cum este — ca și dealtfel faptul că este — i se pare de la sine înțeles”.²⁶

Dar cu cît vă aflați pe acest tărîm, pe o treaptă mai înaltă, cu atît mai misterioase vă vor apărea aceste mistere; chiar de n-ați izbuti să le lămuriiți, cel puțin le veți putea izola de ceea ce ați înțeles. A ști cum sînt lucrurile rămase neștiute înseamnă a ști mult. Fapt important, căci numai astfel vă puteți făuri dei clare despre ceea ce știți; apoi veți aduce respectul cuvenit acelor care se îndeletnicesc cu îmbogățirea culturii dumneavoastră și vă urmăresc eforturile cu interes.

Nici acest respect, nici aceste eforturi să nu fie tulburate de păreri diferite sau negative ale celor care (și în nici un domeniu faptul acesta nu apare așa de izbitor ca în metafizică) califică drept absurde noțiunile pe care nu sînt în stare să le priceapă, care nu-și dau osteneala să înțeleagă scopul real al metafizicii, care nu se declară nici în favoarea, dar nici împotriva unei anu-

mite idei, ci resping cu nepăsare, îngustime de minte, ba chiar cu un fel de trufie, orice meditare asupra subiectelor mai înalte. Amintiți-vă vorbele poetului florentin care, călăuzit și învățat de Virgiliu, îi întâlnește la porțile Infernului:

„Sînt cei ce-avură inimi încuiate,
Mi s-a răspuns, și-n ură și-n iubire.
N-au fost nici strîmbi, nici n-au făcut dreptate.

Ei stau aici într-o învălmășire
Cu acei îngeri, nici fideli credinții,
Nici răzvrățiți — și aleargă la neștire
Goniți din cer, să nu-i atingă sfinții,
Zvîrliți din fundul iadului Sataniei
Să nu-i știrbească gloria Ființii.

.....
Privește-i scurt și treci mai înainte!“ ²⁷*

Nu este de mirare, ci dimpotrivă firesc, ca oamenii de rînd să se ridice batjocoritori împotriva unor adevăruri noi; sub batjocorire se ascunde invidia.

Fiecare adevăr pe care îl descoperim este o oglindă netulburată care împrumută ceva din strălucirea ei și celor din jur înainte de a le reflecta imaginea. Atrăși de tot ce strălucește, oamenii de rînd se adună, privesc în oglindă din depărtare, iar tocmai în centrul strălucirii zăresc, pe jumătate ascunsă în fund, o imagine înfricoșătoare, sinistră și cețoasă. Cuprinși de groază și repulsie, ei își întorc privirea de la oglindă și o învinuiesc pe ea, învăluind în același simțămînt de ură și oglinda și strălucirea ei. Ceea ce i-a înspăimîntat a fost doar răsfrîngerea propriei lor nimicnicii!

* Traducere de George Buznea, Editura Univers, 1975 (n. ed.).

ANEXA

(Note și citate)

„Atîta vreme cît schelele rămîn, edificiul
ni se sustrage privirii.“

A. VON HUMBOLDT

CE ESTE FILOSOFIA?

1. „La dernière chose qu'on trouve en faisant un ouvrage, est de savoir celle qu'il faut mettre la première“ *. Pascal (*Pensées*, I, X, 29)

2. „Possedesse un uomo dei doti con angelica perfezione s'egli avra il cuore sempre così morti e quella faccia magistrale, non ranimata mai né dal sorriso dell'allegria né dal dolce raggio della pietà, sara per me un di que' rosaj senza fiori che mi fanno temere le spine“ **. Ugo Fascolo (*Ultime lettere di J. Ortis*)

3. Goethe, *Wahlverwandschaften* (*Afinități electice*).

4. Wilhelm von Humboldt, *Über die Aufgabe des Geschichtschreibers*. (*Despre menirea istoricului*).

5. Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos*, I, p. 7 (*Scrisori despre „Kosmos“ de Humboldt*, I, p. 7).

6. Ἀναγκαίστεραι μὲν πᾶσαι αὐτῆς, ἀμείνων δουσεμία. Aristotele (*Mteafizica*, I, 2)

* Ultimul lucru ce-l găsești atunci cînd scrii o carte este cel ce se cuvine așezat la început (fr.). (N. ed.)

** Dacă un om ar avea talente în cel mai înalt grad de perfecțiune dar inima îi va fi totdeauna nesimțitoare și fața gravă, niciodată însuflețită, nici de un surîs de bucurie, nici de dulcea rază a pietății, acel om va fi pentru mine ca un trandafir fără flori ai cărui spini îmi produc teamă (it.). (N. ed.)

7. În accepțiunea aceasta, termenul „civilizație“ a fost folosit în mod științific mai cu seamă de Guizot în a sa Istorie a civilizației în Europa și Franța:

„La portion qu'on est accoutumé à nommer la portion philosophique de l'histoire, les relations des événements, le lien qui les unit, leurs causes et leurs résultats, ce sont des faits, c'est de l'histoire, tout comme les récits des batailles et des événements visibles. Les faits de ce genre, sans nul doute, sont plus difficiles à démêler; on s'y trompe plus souvent; il est malaisé des les animer sous des formes claires, vives: mais cette difficulté ne change rien à leur nature; ils n'en font pas moins partie essentielle de l'histoire. — Pour mon compte, je suis convaincu qu'il y a, en effet, une destinée générale de l'humanité et, par conséquent, une histoire universelle de la civilisation à écrire. Je me hâte d'ajouter que cette histoire est la plus grande de toutes, qu'elle comprend toutes les autres“*. Guizot (*Histoire générale de la civilisation en Europe. Première leçon*)

8. Din conceptul de relație, deduce Stahl Dreptul în a sa *Filosofie a Dreptului*; pe același concept se întemeiază, deși în mod mai puțin filosofic, sistemul lui Savigny și cel al lui Beseler. În primul rînd însă se cuvine să-l cităm pe Ahrens care întemeiază evoluția filosofică a noțiunii de Drept pe raporturile de viață considerate sub unghiul nu numai al faptelor, ci și al istoriei și al rațiunii. Vezi de același autor *Enciclopedia juridică pe baza unei filosofii etice a Dreptului* (p. 15—47).

9. Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos* (*Scrisori despre „Kosmos“ de Humboldt*), I, p. V.

* Acea parte denumită în mod obișnuit parte filosofică a istoriei, raporturile evenimentelor, legătura dintre ele, cauzele și rezultatele lor, toate acestea sînt fapte, sînt istorie, ca și relatările despre bătălii și evenimente vizibile. Desigur, asemenea fapte sînt mai greu de deslușit; adesea greșim; ne vine greu să le însușeșim sub o formă limpede și vie: dificultatea aceasta însă nu le modifică întru nimic natura; ele sînt totuși o parte esențială a istoriei. În ceea ce mă privește, sînt convins că există într-adevăr un destin general al omenirii și, prin urmare, că ar trebui scrisă istoria universală a omenirii. Mă grăbesc să adaug că această istorie este cea mai măreață dintre toate, deoarece le cuprinde pe toate celelalte (fr.). (N. ed.)

10. În *Cosmos*, Alexander von Humboldt și-a propus mărețul scop să înmănuncheze toate cunoștințele izolate despre natură într-un tot; să contopească științele naturale într-o singură știință a naturii; să arate unitatea din multiplicitate; „să cuprindă fenomenele corpurilor fizice în interdependența lor universală, să vadă în natură un tot animat de forțe lăuntrice“. *Cosmos*-ul năzuiește așadar să unească într-un focar unic toate razele cunoștințelor noastre despre natură.

Bernhard Cotta, *Briefe über Humboldt's Kosmos (Scrisori despre „Kosmos“ de Humboldt)*, I.

11. „Lucrarea măreață și plină de miez a lui Carl Ritter dovedește că geografia nu dobîndește profunzime decît atunci cînd mulțimea de fapte adunate sub diferite meridiane, cuprinse dintr-o privire, se află la dispoziția facultății combinatorie a rațiunii“. A. von Humboldt (*Kosmos*, I, p. 18)

12. I. F. Herbart, *Aphorismen zur Einleitung in die Philosophie* Band I Hartenstein'schen Ausgabe (*Aforisme la o Introducere în filosofie* — vol. I, p. 650, ediția Hartenstein).

13. „Poetry is the attempt which man makes to render his existence harmonious“*. Carlyle

14. Goethe, *Prolog zu „Faust“ (Faust, Prolog)*.

15. Schiller, *Wallenstein's Tod*, I, 4, (*Moartea lui Wallenstein*, I, 4).

PĂRȚILE FILOSOFIEI

16. Cauza este ceva a cărui existență presupune în mod necesar existența simultană a unui altul. Condiția este ceva fără de care un altul nu poate fi considerat ca existent. (După profesorul Suttner, Theresianum, Viena)

* Poezia este o încercare făcută de om pentru a conferi armonie existenței sale (engl.). (N. ed.)

17. M. E. Drobisch, *Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen*, 2. Auf. § 9 (*O nouă expunere a logicii pe baza celor mai simple raporturi ale ei* — Ed. II-a, § 9).

Vezi și Herbart:

„Logica studiază într-adevăr reprezentările. Dar nu și *actul* reprezentării; deci nici modul în care ele se produc, nici starea sufletească pe care o trezesc. Ea studiază doar ceea ce este reprezentat.

Tocmai de aceea acel «ceva» este pentru logică desăvârșit și determinat; nu urmează să fie generat, sau perceput, sau supus capriciilor stărilor sufletești. Este cuprins, notat, conceput. De aceea se numește concept. Dar logica nu se ocupă de ceea ce se concepe.

Ea presupune acel «ceva» ca însușit și cunoscut. Nu ne-ar putea deci informa despre el, dacă conceptele nu ar stabili o interdependență de raporturi: unele se exclud reciproc, altele se opun, iar altele se regăsesc unele în celelalte. Un concept nu se poate forma decât o singură dată, căci dacă ni s-ar prezenta de mai multe ori și în feluri diferite, ar fi mereu unul și același concept“. I. F. Herbart, *Hauptpunkte der Logik*, 1808, Bd. I (*Punctele principale ale logicii*, 1808, vol. I, Ediția Hartenstein, p. 467).

18. În acest domeniu se pot, într-adevăr, forma abstracțiuni (dar să ne ferim să credem că fiecare concept este în mod necesar abstract). Partea principală a conceptului complex „ceasornic de buzunar“ este ceasornicul determinându-i acesteia conceptul, abstractizăm, adică lăsăm la o parte toate genurile particulare de ceasornic (de buzunar, de perete, clepsidră etc.) ca fiind fortuite și nu esențiale, pentru a ajunge la „ceasornic“ ca concept de specie.

Având în vedere iarăși componenta principală — de pildă „instrument“ — și propunându-ne să determinăm conceptul acesteia trebuie să facem abstracție de multitudinea tuturor felurilor de instrumente pentru a reține doar *instrumentul ca atare* (în cazul acesta ca concept de specie).

Abstractizînd mai departe, ajungem, de pildă, la conceptele următoare: obiect făurit de om; obiecte făurite în general; ființă etc.

Acesta este drumul urmat de abstractizare, drumul invers (de la abstract la concret) e cel al determinării.

Abstractizare	Ființă	Determinare
	Esență	
	Obiect făurit	
	Obiect făurit de om	
	Instrument	
	Ceasornic	
	Ceasornic de buzunar	
	Un anume ceasornic de buzunar	

Din totalitatea celor existente, putem acum determina rezultatele finale ale procesului de abstractizare, acestea fiind, de pildă, conceptele: ființă, unul, mărime etc. După Hegel, scopul logicii constă în studiul conceptelor cele mai abstracte:

„Logica, spune el, este cea mai grea dintre științe, pentru că nu operează cu obiecte vizibile, nici măcar, ca geometria, cu reprezentări abstracte și sensibile, ci cu abstracțiuni pure, și pentru că cere gânditorului o tehnică specială și puterea de a se insera într-o idee pură, de a o fixa, de a se mișca în ea.“ G. W. Hegel, *Encyklopädie der Philosophischen Wissenschaften. Erster theil. Die Wissenschaft der Logik*, §19 (*Enciclopedia științelor filosofice. Parte I-a. Știința Logicii*, §19).

19. Se cuvine totuși să atragem atenția cititorului asupra unei inconsecvențe a logicii formale. După cum se știe, în evoluția psihologică, judecățile preced conceptele, și anume, în mod necesar, cele negative. Cu atât mai greu se înțelege de ce logica formală pornește de la o teorie a conceptelor, urmată de teoria judecăților, căreia i se adaugă cea a raționamentului. Justificarea propusă în logicile formale arată viciul acestei împărțiri.

Ca dovadă, ne vom ridica împotriva lui Herbart și lui Drobisch, doi dintre logicienii cei mai competenți.

La începutul celui de al doilea capitol al *Logicii* sale* (teoria judecăților), Herbart afirmă: „În primul capitol, logica a studiat conceptele nu ca fiind izolate, ci sub unghiul interdependenței lor în funcție de impor-

* În: *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie*, Band I (*Manual de Introducere în filosofie*, vol. I), ediția Hartenstein, p. 91.

tanță și cuprins; de aceea, în capitolul II nu voi trata această interdependență, care ne este cunoscută ca desăvârșită și bine stabilită. Dar există o deosebire între structura inerentă conceptelor și geneza acestei structuri în gândire. Putem surprinde anumite forme ale acestei geneze, dacă admitem că, unele concepte înfilindu-se în procesul gândirii, ele se pot asocia sau nu. Nehotărîrea aceasta ridică o întrebare, iar răspunsul va fi o judecată. În cazul acesta, gândirea este un simplu mijloc, un vehicul, datorită căruia conceptele se unesc; dar potrivirea sau nepotrivirea lor depinde numai de ele“.

Cu alte cuvinte, depinde de concordanța sau opoziția lor. Această chestiune însă a fost tratată în teoria conceptelor. Astfel deci, împărțirea materiei nu-și poate găsi justificare, ci „trebuie făcută o deosebire între structură și geneza structurii“. Dar tocmai această geneză, această nehotărîre nu este de domeniul logicii, ci ține numai de psihologie. „S nu este P“ ($S < -P$) este și rămîne în mod logic o judecată, indiferent dacă o formulăm în timpul genezei structurii sau după ce structura a fost stabilită. Astfel procedînd, se introduce în logică o determinare temporală și o relație subiectivă, adică acel element psihologic pe care] Herbart (pe drept cuvînt) voia să-l excludă.

În *Punctele principale ale logicii* de același autor*, găsim aceeași inconsecvență atunci cînd el face deosebirea următoare: „Cînd două concepte tind să formeze un concept unic, dar încă nu s-au contopit, se naște o judecată“.

O afirmație a lui Drobisch apare și mai labilă**. „Cert este că, în lipsa activității judecătii, nu am putea făuri concepte, nici surprinde formele lor; că, așadar, conceptele formate sînt întotdeauna precedate de judecătii care le formează. De aici nu urmează însă nicidecum că, într-un tratat despre logică, teoria formelor de judecată trebuie să preceadă cea a formelor conceptelor; dimpotrivă, redactîndu-și tratatul, autorul își dă seama că nu va putea face o expunere detaliată și firească a formelor judecătii decît dacă sînt presupuse ca fiind cunoscute formele conceptelor“. Poate însă fi vorba de o expunere firească atunci cînd anumite forme sînt studiate numai

* Band I, ediția Hartenstein, 1808, p. 470.

** *Logika*, ediția a II-a, § 10.

după ce alte forme, posterioare celor dintii, sînt presupuse ca fiind cunoscut? Ni se înfățișează aici, desigur, un ὄσπερ οὐ πρότερον iar orice încercare de justificare constituie un artificiu. Cum ar putea fi artificial ceea ce se deduce numai din cercetarea *ființei* judecății? Iar dacă, pe această cale, nu se poate lămuri limpede vreo formă a judecății, aceasta înseamnă că ea nu ține nici de caracterul detaliat al expunerii, nici de logică în general. Mai jos, Drobisch scrie: „Dacă începem studiul logicii cu cel al judecății, este necesar să tratăm simultan și formele judecății precum și conceptele, ceea ce ar produce o confuzie susceptibilă de a altera caracterul sistematic al lucrării”; caracterul sistematic, răspundem noi, este ceva mult prea relativ ca să apară ca o justificare. El depinde atît de autor, cît și de cititor. Nu ajunge ca Logica să fie împărțită în trei diviziuni (teoria conceptelor, a judecății, a raționamentului), pentru că să fie și sistematică; iar oricît de sistematică ar fi o expunere întemeiată pe acest principiu, ea ar părea lipsită de sistem celui obișnuit să pornească de la formele judecății.

Din cele spuse, reiese că logica formală, atunci cînd procedează consecvent și metodic, trebuie să pornească de la formele judecății, pe care va întemeia studiul interdependenței conceptelor și cel al formelor de raționament.

20. Vezi Herbart, *Lehrbuch zur Einleitung (Manual de Introducere...)* vol. I, p. 49, ed. citată.

21. Herbart, *Kurze Encyklopädie der Philosophie aus praktischen Gesichtspunkten entworfen*, Band II (*Scurtă enciclopedie de filosofie privită sub unghiul practic*, vol. II, ediția Hartenstein, p. 74).

22. Schiller, *Zerstreute Betrachtungen über verschiedene ästhetische Gegenstände (Considerații întâmplătoare despre felurite chestiuni de estetică)*. În această disertație, Schiller se bazează întru totul pe teoria lui Kant. Punctul de plecare al ideilor sale se află în *Critica judecății estetice* de Kant (vol. VII, *Opere complete*, editate de Hartenstein, 1839, p. 46—62, p. 92 și urm.).

23. Lessing (*Nathan*, I, 2).

24. Nimeni nu a surprins și redat contradicțiile metafizice mai bine decît Herbart. Drept dovadă vom cita următoarele pasaje din al său *Manual de Introducere... :*

„Esența lucrurilor nu ne este dată prin simțuri. Căci

1. Proprietățile lucrurilor cunoscute prin pricepere sînt toate relative. Împrejurările nu numai intervin în percepere, dar o determină într-atît încît, în lipsa acestor împrejurări fortuite, lucrurile nici nu ar poseda aceste proprietăți. Un corp are o culoare; dar nu și în lipsa luminii. Ce devine această însușire în întuneric? El dă un sunet; dar nu și în lipsă de aer; ce devine această însușire în vid? El are greutate, dar numai pe pămînt; pe Soare, greutatea sa s-ar mări, iar în vid ar dispărea. El este casabil, dacă-l spargem; dur sau moale atunci cînd vrem să pătrundem în el; se topește dacă îl apropiem de foc — altfel, niciuna din însușiri nu indică ceea ce este lucrul în sine, atunci cînd nu intervine nimic.

2. Pluralitatea însușirilor nu se împacă cu unitatea obiectului. La întrebarea: « Ce este acest obiect? » răspunsul constă în suma caracteristicilor lui, după formula: obiectul acesta este a și b, c și d și e. Dacă am lua răspunsul în sensul lui literal, ar ieși o absurditate, căci e vorba de o unitate, deci nicidecum de o multitudine susceptibilă de a fi rezumată într-o sumă, dar nu și a fi redusă la unitate. Răspunsul trebuie înțeles astfel: obiectul este posesorul acelor însușiri, care permit ca el să fie recunoscut. Tocmai prin faptul că trebuie să-l recunoaștem după ceea ce este el, ne vedem siliți să mărturisim că obiectul însuși — posesorul acelor însușiri — rămîne necunoscut.

Materia întinsă trebuie să se întindă prin multe și diferite părți ale spațiului, despărțite unele de altele; termenul însuși arată aici că acel unu ce se întinde este identic cu multitudinea în care s-a situat prin întindere. Prin simplul fapt că gîndim materia, facem o împărțire ce poate fi dusă pînă la infinit, pentru că fiecare părticică se cuvine gîndită, la rîndul ei, ca întinsă. Nu ne este cu putință să ne precizăm gîndul, căci reprezentarea noastră despre materii se află într-o perpetuă devenire, nedesăvîrșindu-se niciodată. Ne mulțumim așadar cu o formulă generală și definim materia ca fiind ceea ce poate fi divizat la infinit.

Nu surprindem deci niciodată ceea ce, după părerea noastră, constituie adevărata materie, căci nu surprindem niciodată toate particulele ei, particule ultime, pentru că ar însemna să trecem peste infinitatea împărțirilor.

Nu ajunge să ne reprezentăm această împărțire ca o muncă fără de sfîrșit. Într-adevăr, înainte chiar de a efectua prima tăietură în masa de

materie din fața noastră, ni se oferă posibilități infinite de felurite de a face tăietura. Cu această idee am procedat dintr-o dată la împărțirea infinită, totală; am ajuns cu gândul la particulele ultime, singurul scop a nostru. Dar la întrebarea: «Ce sînt oare aceste particule?» răspunsu este: «Fiecare particulă trebuie să fie omogenă întregului, gândit ca omogen». Dar el a fost gândit ca omogen în măsura în care este materie — a cărei esență, de altfel, nu este luată aici în considerație. Așadar, fiecare particulă este, la rîndul ei, materie; prin urmare, este întinsă și poate deci fi împărțită. Această considerație răstoarnă concluzia la care am ajuns adineaori, anume că împărțirea s-a desăvîrșit. Începem o nouă împărțire; am intrat într-un cerc vicios.

Dacă procedăm invers, pornind de la un corp simplu pentru a imagina materia pe care poate o generează, ajungem la întrebarea: de cîte corpuri simple am avea nevoie spre a umple un spațiu finit? În mod evident, s-ar fi convenit să trecem — de astă dată invers — peste infinitul de care vorbeam mai sus, căci acum, în locul unei împărțiri, ni se prezintă un corp compus. Materia nu poate fi deci generată de un corp simplu, căci nu există nicăieri vreo trecere de la un corp simplu la unul compus.

Materia ne confruntă așadar cu o contradicție dublă și totală:

- 1 — o mărime finită compusă dintr-o multitudine infinită de particule;
- 2 — un «ceva» pe care ni-l reprezentăm ca real, deși nu surprindem niciodată particulele ultime, cu adevărat reale; nu putem depăși stadiul lor de agregare fortuită, nulă; ba, mai mult: în gînd nu ne putem întoarce niciodată de la presupusa entitate reală la acel «ceva» sensibil.

Văzînd, pipăînd materia, am crezut că am prins o entitate reală, finită; infinitul se introduce în finit, fără totuși a putea mări volumul finit; realitatea se îndepărtează, dispărînd în infinitul mic; dar chiar de ar rămîne prezentă, tot nu am putea întemeia pe ea corpurile reale din fața noastră, după cum refuzăm să ne lipsim de această realitate și să calificăm materia drept simplă aparență“. I. F. Herbart, *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie*, Band I (*Manual de Introducere în filosofie*, vol. I), ediția Hartenstein, p. 177 și urm.

25. Am trecut cu vederea, ca fiind nejustificată, vechea împărțire a metafizicii în ontologie, psihologie rațională, cosmologie și teologie rațională, așa cum o menționează Hegel în § 33—36 ale *Enciclopediei* sale.

Cosmologia trebuie să țină de științele naturii, iar teologia cu adevărat științifică este de domeniul psihologiei.

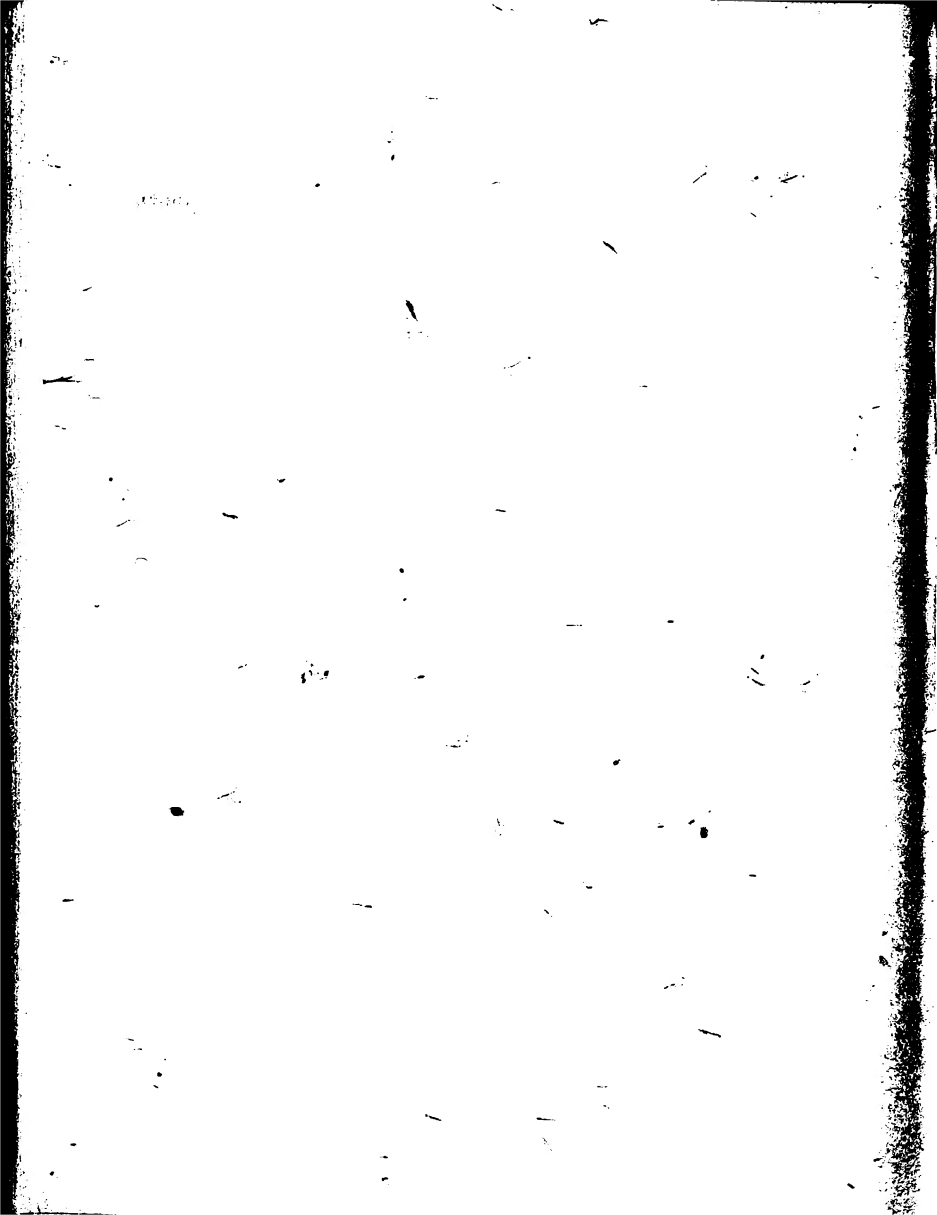
26. Arthur Schopenhauer.

27. Versurile apar în *Divina Comedie* de Dante (*Infernul*, III, V, 34—42 și 51:

*„Questo misero modo
Tengon l'anime triste di coloro
Che visser senza infamia e scuza lodo.
Mischiate sono a quel cattivo coro
Degli angeli che non furon ribelli,
Ne fur fedelli a Dio, ma per se foro.
E cacciarli i ciel per non esser mon belli
Ne'lo profondo inferno gli riceve,
chè alcuna gloria i rei avrebber d elli.
.....
Non ragionam di lor, ma guarda e passal“*

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Notă asupra ediției</i>	LIX
I. ÎNCEPUTURI ALE FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI	
<i>Dimitrie Cantemir</i>	
Despre timp. Unde se vorbește despre mișcare, loc, durată și eternitate	4
<i>Samuil Micu Clain</i>	
Prolegomena de metafizică	24
II. MOMENTE ALE AFIRMĂRII FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI	
A. De la luminism pînă în pragul marilor sisteme	
<i>Eufrosin Poteca</i>	
Elementuri de metafizică	44
<i>Ion Heliade Rădulescu</i>	
[Metafizica]	63
<i>George Barițiu</i>	
[Filosofie, adevăr, cultură]	82
<i>Simion Bărnuțiu</i>	
Discurs rostit la 2/14 mai 1848	105
<i>Nicolae Bălcescu</i>	
[Adevărat tablou al vieții noastre morale]	119
<i>Mihai Eminescu</i>	
[Probleme generale de filosofie: logică, morală etc.]	129
<i>Titu Maiorescu</i>	
Considerații filosofice pe înțelesul tuturor	145
	175

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

*Bun de tipar 15.08.1986. Apărut 1986.
Coli editură 13,66. Coli tipar 8,5.*

Tiparul executat sub comanda
nr. 920
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr 89-97
București,
Republica Socialistă România

de

Аполіт

5

CAT Growth

Antwerpen

2025

